

ตำนาน เรื่อง ตรีวิเทนา
ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
แต่งถวาย
พระนางเจ้า สุขุมลมารศรี พระราชเทวี
ในงานฉลองพระชนษาชยัค
เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ถนนรองเมือง

กรุงเทพฯ

คำนำ

๑ คราวเชิญจะเฝ้าแต่	โศกศัลย์
โศกจะดับชุ่มเชิญ	ห่อนได้
ยิ่งโศกยิ่งจักพถัน	รอนรัพ เสียนา
ควรปลดควรเปิดองให้	โศกคตตาย ฯ
๑ ตะโศกเร่งครีว	ตั้งเชิญ
รู้เซ็ดเชิญคงวาย	ว่างม้าง
ตะชวยคทเปน	ทางชอบ
จึงจะเรศร้างพัน	เหตุภย ฯ

โศก^{๕๕}คนนเป็นพระนิพนธ์ของพระนางเจ้า สุขุมามารศรี พระราชเทวี
อยู่ในหนังสือวิญยานสุภาสิดิ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาฯ ทรงย้ายหน้าภายในให้แต่งไว้เป็นที่ฤก ใน
งานฉลองหอพระตำมุดวิญยาน เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ โศก^{๕๕} ๒
บท^{๕๕} ครึ่งหนึ่งนอนพากันชอบจนถึงจำใจได้เกินมาก ข้าพเจ้าเขียน
บันทึกโดยจำมาได้แต่ครึ่งหนึ่ง.

ซึ่งนักโศก^{๕๕}พระนิพนธ์ของพระนางเจ้า ฯ มาลงได้ในต้นคำนำ
หนังสือ^{๕๕} เพื่อจะยกเป็นอุทาหรณ์แสดงเหตุที่ข้าพเจ้าปรารถนาจะแต่ง

(๒)

หนังสือถวายพระนางเจ้า ฯ ในงานฉลองพระชันษาชาวยึด แทนของ
อันหนึ่งจะถวายส่งพระองค์ในมงคลสมัยนั้น เพราะนึกว่าคงจะชอบ
พระฤไทย ด้วยพระองค์ทรงดำเนารถในวรรณคดี คงจะพึงเห็น
ในพระนิพนธ์ที่แต่งมา แลยังมีเหตุอีกอย่างหนึ่งในขณะที่เมื่อข้าพเจ้า
คิดหาเรื่องหนังสือที่จะแต่งถวายนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้า
ฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต มีรับสั่งมายังหอพระดมุดุริยญาณ
ดำหรับพระนครว่า พระนางเจ้าพระชนม์มพระประด่งค์จะทรงพิมพ์
หนังสือบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ กับบทบทรเจ้าวดคร
อิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ เป็นของชำร่วยในงานฉลองพระชันษา
ชาวยึด โปรดให้กรรมการหอพระดมุดุริยญาณ ฯ ช่วยจัดการพิมพ์ถวาย
แล้วดำรัสแก่ข้าพเจ้าในเวลาต่อมาว่า หนังสืออิเหนานั้น นอกจากตัว
บทละครยังมีเรื่องราวของกาที่เล่นละครอิเหนากันแต่ก่อน ได้เคยทรง
สดับตามคำเล่ามีอีกหลายอย่าง ถ้าได้เรียบเรียงเป็นเรื่องตำนานละคร
อิเหนา พิมพ์ ด้วยกัน กับ บทละครแต่ บทเจรจาในครั้ง นั้นเห็นจะ คำนึงหนา
ทรงชวนให้ข้าพเจ้าแต่งเรื่องตำนานนั้น ก็พอเหมาะแก่ใจ จึงได้
แต่งตำนานละครอิเหนาด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการดังกล่าวมา

การที่ข้าพเจ้าแต่งเรื่องตำนานละครอิเหนา ได้เอาไครยหนังสือ
เล่าหลายเรื่อง คงได้บอกอ้างไว้ในที่ ๆ กล่าวถึง แลเอาไครยความ
ที่ไครเคยรู้เห็นมาแต่ก่อนประกอบกับความสันนิฐานบ้าง แลยังคง
เอาไครยไคร่ตามมุขออกมากด้วยกัน ทั้งผู้ที่เป็นครูดครแต่ผู้ไครเคย

(๓)

อำนาจการตรามาแต่ก่อน ความรู้ได้จากคำชี้แจงไม่เฉพาะแต่เรื่อง
ตรรกิเหมายอย่างเดียว ได้ฟังอธิบายต่อไปถึงกระบวนการที่เดินกัน
แต่ก่อนอีกหลายอย่าง จะระทั้งเสียก็เสียตาย ด้วยเห็นว่าเหล่า
ท่านที่ได้เคยเป็นนครหลวงก็ดี แต่ผู้ที่เคยเดินนครเขตนกคักคักก็ดี ที่
ได้อธิบายบอกเล่าเป็นผู้สูงอายุโดยมาก โอกาสที่จะได้ถามจะยากขึ้น
ทุกที ควรจะจดเรื่องราวที่ได้จากคำอธิบายไว้อย่าให้สูญเสียจึงจะดี
ด้วย เหตุนี้เรื่องตำนานที่ข้าพเจ้า แต่งครั้งหนึ่งเรียบเรียง ขยาย ความให้
กว้างขวางออกไปเป็นทำนองตำนานนครว่า รวมบทที่เด่นเรื่องอิเหนา
ด้วย หาได้ว่าเฉพาะแต่เรื่องอิเหนาเรื่องเดียวไม่.

ข้าพเจ้ารู้สึกขอบคุณบรรดาผู้ที่ได้อธิบายความให้ทราบนับเป็นอัน
มาก แต่เมื่อแต่งหนังสือตำนานนี้แล้ว ได้ทูลถามสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ช่วยทรงตรวจตราทักท้วง
ด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ข้าพเจ้าขอบพระคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงแนะนำให้แต่งหนังสือเรื่อง
นี้ แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งได้ทรงช่วยตรวจตรา
ทักท้วงด้วยทรง ๒ พระองค์.

เรื่องตำนานที่ข้าพเจ้า แต่งนี้คงจะ วิจารณ์พลาดตงบาง มีมากก็
น้อย ก็คงขอภัยแก่ท่านผู้อ่านล่วงหน้าไว้ก่อน แต่เชื่อว่าข้อความ
ที่บรรยาย นี้จะมีบ้าง การที่อ่านเห็นจะไม่แปล่าจากประโยชน์ทีเดียว.

(๕)

ข้าพเจ้านี้แต่งขอถวายหนังสือเรื่องนี้ พร้อมด้วยพระพรไชยมงคล
ขอให้พระนางเจ้าสุชาดาภินิหารศรีพระวรวงศ์ ทรงเจริญพระศิวีศุข
ตลอดชีพพลมมงคล พระชนมายุยืนยาวจงทุกประการ เทอญ ๑

ดั่ง ๒๖ กษัตริย์โลกนี้ ด้ถวายข

ขอพระสมุทจรรย์าน

วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕

สำนักหอสมุด

ตำนานตครอิเหนา

ภาคที่ ๑ ว่าด้วยตครว่า

การเดินตครว่า^๑ ไทยเราได้คำรามานี้แต่อินเดียเป็นแน่^๒ ขอน
ไม่มีที่สงสัย ถึงตครพม่าแต่ตครชวาที่ได้คำรามไปแต่อินเดียเช่นเดียวกับ
กับเรา เพราะชนตครไทยกับตครพม่าแต่ตครชวากระบวนเดินจึง
คล้ายคลึงกัน

ตครว่าของไทยเรามี ๓ อย่าง คือ “ตครชาตรี” อย่างเช่น
เดินกันในมณฑลนครศรีธรรมราช เรียกกันในมณฑลนั้นว่า “โนรา”
อย่าง ๑ ตครที่เดินในราชธานีเรียกว่า “ตครใน” อย่าง ๑
“ตครนอก” อย่าง ๑ ตครทั้ง ๓ อย่างนี้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี อธิบายกันมาแต่ก่อนว่าตครในนั้นคือตครผู้หญิง มีได้
แต่ผู้หญิงของหลวง ส่วนตครที่เดินกันในพื้นเมืองเรียกว่าตครนอก แต่ก่อน
เป็นแต่ผู้ชายเดิน ฟังประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้

๑ เดิมเรียกแต่ว่า (ตคร) ฟังเรียกกันว่าตครว่าเมื่อมีตครพูดกับตครร้องขึ้นอีก
๒ อย่างครั้งรัชกาลที่ ๕ คำว่า “ตคร” นั้น เดิมมักเข้าใจกันว่ามาแต่คำ “นคร”
ตัวขึ้นคนเรียกเมืองนครศรีธรรมราช แลเมืองนครลำปางว่า “เมืองตคร” แม้ที่จริง
เห็นจะไม่เช่นนั้น มีตครที่เมืองชวาอย่าง ๑ เรียกว่า “ตครชวา” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่ามาแต่ศัพท์เดียวกับคำ “ตคร” นี้เอง
แต่ต้นศัพท์จะเป็นอย่างไรยังหาพบไม่

ผู้คนที่คัดครมผู้หญิงได้ ในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่คนมาจึง
 ได้มดครมผู้หญิงจนวางนอกพระราชวัง ความที่อธิบายดังกล่าวมานี้
 เห็นจะว่าแต่ตามลักษณะการที่เป็นอยู่ หาใช้ตัวมดเหตุที่คัดครเป็น
 หาดายอย่างต่างกันนั้นไม่ เป็นต้นว่าพิเคราะห์คัดครในกับคัดครนอก
 ผิดกันไม่ใช่แต่ชื่อที่เป็นคัดครผู้หญิงกับคัดครผู้ชายเท่านั้น ทำนองร้อง
 กัดกัน กระบวรวิภาคกัดกัน เรื่องที่เด่นก็กัดกัน คัดครในเด่นแค่ ๓ เรื่อง
 คือเรื่องรามเกียรติ์เรื่อง ๑ เรื่องอุณรุทเรื่อง ๑ กับเรื่องอิเหนา
 เรื่อง ๑ เรื่องอินทหาเด่นไม่ แต่ก่อนมาแม้มดครผู้หญิงของหาดงเด่น
 เรื่องอื่นนอกจาก ๓ เรื่องนี้ไม่ ก็เรียกว่าเด่นคัดครนอก บทคัดคร
 ททรงพระราชนิพนธ์เรื่องอื่น เช่นเรื่องสังข์ทองแต่เรื่องคำว่าเป็นต้น
 ก็เรียกว่าพระราชนิพนธ์คัดครนอก ส่วนทรรักษ์กล่าวความข้อนี้ได้ ใน
 เสภาตอนพ่ายงามถวายตัว อ้างเหตุที่สมเด็จพระพันวษามีได้ครัด
 สั่งให้ปัดขยชุนแผนออกจากคุกว่า:—

“ให้เค็ดมพระองค์ทรงกลดอนคัดครนอก นึกไม่ออกเวียนวงให้หงโหด
 ดิมประภาชราชกิจที่คิดไว้ กลดมเข้าในแท่นที่ศรีได้ยา” ดังนี้ ฝ่าย
 คัดครนอกนั้นเด่าก่เด่นแค่เรื่องอื่น ๆ เรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา
 ๓ เรื่องนคัดครนอกหาเด่นไม่ แม้มดครผู้ชายของเจ้านายแต่ก่อน เช่น
 คัดครของกรมพระพิพิธ ฯ แต่ของกรมพระพิทักษ์ ฯ เป็นต้น เด่น

๑ เรื่องอิเหนาทั้งจริงเป็น ๒ เรื่อง เรียกว่าคาหลังฤาอิเหนาใหญ่เรื่อง ๑ เรียกว่า
 อิเหนาฤาอิเหนาเล็กเรื่อง ๑ แต่เป็นเรื่องพงศาวดารอิเหนาคนเดียวกัน.

เรื่องอิเหนาก็เรียกว่าเด่นดกรใน พิศุระหตุ โดยเค้าเงื่อนที่กล่าวมานี้ เห็นว่าดกรในกับ ดกรนอกที่จริงจะ ต่างกันโดย ลักษณะของดกรที่ เกี่ยว ข้อสำคัญหาได้อยู่ที่ต่างกัน โดยเป็นดกรผู้หญิงกับดกรผู้ชายดังอธิบายกัน มาไม่ ต้นเดิมที่ดกรไทยจะเป็นหลายอย่างต่างกันจะเป็นด้วยเหตุใด เห็นมีเค้าเงื่อนในประเทศอื่น พอจะเอามาเป็นหลักในทางสันนิฐาน ประกอบกับลักษณะของดกรประเทศนี้ให้ได้เห็นเหตุเดิมได้บ้าง จะตอง อธิบายต่อไป.

ว่าด้วยดกรนอก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ข้าพเจ้ากลับจากประเทศอินเดียมาแวะที่ แคนพม่า ปรจวบเวลาเขาม้งานมหรสพที่เมืองร่างกุ้ง ไปดูงานนั้น ได้เห็นดกรพม่าเป็นครั้งแรก เป็นดกรที่เด่นกันในพื้นเมืองอย่างดกร นอกของเรา ดังเหตุศุกระบวรเด่นเป็นอย่างเดียวกับดกร (โนรา) ชาติของไทยเราคือ ตัวดกรมีแต่นายโรงตัว ๑ นางตัว ๑ จำอวด ตัว ๑ ตัวดกรที่ทำทรวงเอง มีพองถูกคู่แต่มีพาทย์รับ เรื่องที่ เด่นวันนั้นเห็นจะเป็นเพราะเขารู้ว่าข้าพเจ้าไปดู เขาบอกว่าเด่นเรื่องไทย แต่จะเป็นเรื่องอะไรอธิบายมาไม่เข้าใจ ได้ความแต่ว่าเด่นเมื่อพานาง ไปชมสวน เมื่อได้เห็นก็ได้นึกในขณะนั้นว่า ดกรพม่ากับดกรชาติ ไทยเรานี้ เด่นตามแบบแผนอันเดียวกันนั่นเอง ครั้นต่อมา ภายหลังข้าพเจ้ามีกิจธุระในหน้าที่ ได้ลงไปมณฑลนครศรีธรรมราช

เนื่อง ๆ ดงไปคราวไรก็ได้ผู้ดครโนราชาครที่เด่นในมณฑลนั้นแทบทุก
 คราว ถึงเหตุเห็นพวกดครร้องคำไหว้ครอยู่นาน ๆ จึงจับบทเด่นดคร
 นิลชยาจะทราบจำคำไหว้ครของพวกดครโนราชาครเป็นอย่างไร จึง
 ได้ถามแต่จตุมาทุก ๆ คราวที่มีโอกาสจะจดได้ เามาตั้งให้รวม
 รวมรักษาไว้ในหอพระธมฺม ๗ เมื่อมาพิจารณาจำคำไหว้ครที่จดมานั้น
 เห็นมีข้อความ เป็นเรื่องตำนาน ของ ดครโนราชาคร อยู่หลายข้อที่เดียว
 เป็นต้นมีความปรากฏว่า เดิมพื้นพระเทพถึงหรมครของนางศรีคงคา
 หักดครที่ในกรุงศรีอยุธยา ขุนศรีททาเป็นคัวัดครของพระเทพถึงห
 ได้พาแบบแผนดครลงไปหัดขันในเมืองนครศรีธรรมราชเป็นปฐม จึง
 ได้เด่นดครกันสืบมา พวกดครโนราชาครยังออกช้อยชานางศรีคงคา
 พระเทพถึงหระแดขุนศรีททาในคำไหว้ครมาจนทุกวันนี้ ความที่ต่าง
 ว่าดครโนราชาครได้แบบแผนลงไปจากกรุงศรีอยุธยา ข้อนี้มีหลักฐาน
 ประกอบในคำไหว้ครอีกบท ๓ ซึ่งว่าด้วยเพลงว่า มีเป็นกตอน^๒ ว่า :-

- ๑ ครุเอยครุชอน ดอนไว้ให้ว่าตีบสองท่า
- พ้อขุนศรีททา ดอนให้ว่าท่าต่างกัน
- ๑ แม่ตายกนก แด้วยกขันเป็นเครื่องขันธ์
- ราหัจับจันทร ให้เวียนแต่ซ้ายไปขวา

๑ นางคนนั้นในคำไหว้ครต่างโรงเรียนต่างกัน เรียกว่านางศรีมาลาบ้าง นางนวลสำตัมบ้าง.
 ๒ คำไหว้ครดครโนราชาครที่จดไว้เป็นตัวอักษรทำไม่ได้ ได้มีแต่ตามที่พวกดครจำไว้
 จึงคลาดเคลื่อน.

๕

๑ ... (บทชาด) ...	... (บทชาด) ...
ปดตปดงดงมา	ให้รำเปนท่ามอตุ้ม
๑ บัวบานบัวคดี	จงกตณั้แบ้มครุ่พุ่ม
... (บทชาด) ...	แต่้อท่าแมตงมมุ่ชกัโย
๑ ท่าพระยาหงษ์ทอง	ตงตอยตงตงนำไทต
ตงตงตงตงไป	ยังปากนำพระคงคา
๑ ขอเชิญร้อยชั่ง	เจ้ารำข้างประต่านงา
รำท่ากนิรรา	ตงมาจะเต่นต่าคร
๑ แด้วเก็บตอกไม้	มาร้อยเปนเครี่องอากรณั้
นี้แหตะครุ่ต่อน	ทำนองพ้อขุนศรีทธา ๑

เพลงรำต่าง ๆ ที่ออกชื่อในกลอนนี้ ถูกต้องตามคำรำรำคร่งกรงเก่า
โดยมาก เห็นได้ว่าเป็นคำรำที่ได้ ไปจากในกรง ๑ ซ่อนเปนหัดก
ฐานอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ เครื่องแต่งตัวอย่างเช่นนายโรงตครโนรา
ชาคร้แต่ง คือที่นุ่งตัมเปลาเช้งกรอมถึงขั้เท้า นุ่งผ้าหยกจับ
ใจไว้หางหงษ์ สวมเครี่องอากรณั้กับตัวเปลาไม้ใส่เตื่อ แลศั้สะ
สวมเทริด (ซึ่งยังแต่งอยู่จนทุกวันนี้) เปนแบบเครื่องต้นแต่งตัว
ท่าวงพระยาแต่ตักดาบรวพ เหมือนรูปภาพคร่งกรงเก่า มีรูปเทอดตัวที่
เจ้าหัดกับานชุ่มพระเจดีย์วัดพระศรีต้วรเพ็ชญั้ ซึ่งอยู่ในอยุธยาพิธิ
ภณั้ที่ตักาน แลรูปเทอดตาที่เขียนไว้หตงบ้านประคูประอู้โบสถ์วัดใหญ่
เมืองเพ็ชรบุรีเปนต้น เห็นได้ว่าเครื่องแต่งตัวอย่างเช่นนายโรงตคร

โนราชาตรีแต่ง คือเป็นของเกิดแบบอย่างชนโนราชาตรีแต่จึ่งแพ้ว
 หตายลงไป ใช้ใช้โดยที่พวกชาวนคร ๆ จะคิดขึ้นได้แต่โดยดำพัง
 เพราะเค้าเงื่อนมีหตายอย่างดังกล่าวมา จึงควรเชื่อได้เป็นหลักฐานว่า
 นครโนราชาตรีที่เดิมอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น มิได้ไปเอาอย่าง
 มาแต่ครพม่า ที่จริงได้แบบแผนลงไปจากกรุงศรีอยุธยา คือแบบ
 แผนนครนอกที่เดิมกันอยู่เป็นพื้นเมืองในสมัยนั้นเอง ที่ไปเหมือน
 กับนครพม่าก็เพราะเดินตามลำน้ำอินเดียนด้วยกันทั้งไทยแต่พม่า เพราะ
 ฉะนั้นนครโนราชาตรีแต่ที่นครนอกชนเดิม จะอธิบายความที่ความ
 คือไป อันลักษณะของนครจำต้องมีตัวนคร ๓ อย่าง คือตัวทำบท
 เป็นผู้ชาย ที่เราเรียกว่านายโรงฤษีเครื่อง อย่าง ๓ ตัวทำบท
 เป็นผู้หญิงเรียกว่านางอย่าง ๓ ตัวสำหรับทำบทเบ็ดเตล็ด เช่นเป็นฤษี
 เป็นยักษ์ เป็นพราน เป็นยายตา แต่เป็นสัตว์เดียรฉาน เช่นม้า
 แตนกที่มบในเรืองนคร ตตอดจนเล่นตลกให้ขบขัน เรียกว่าจำอวด
 อย่าง ๓ ถ้าตัวนครขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไปก็เล่นไม่สนุก เพราะ
 ฉะนั้นครพม่าก็ นครโนราชาตรีของไทยเราก็คือ ที่มีตัวนครแต่
 นายโรงตัว ๓ นางตัว ๓ แต่จำอวดตัว ๓ อย่างนี้เป็นอย่างน้อยที่สุด
 ที่จะเล่นนครได้ตลก ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏมาแต่ก่อนว่านครราชาตรี
 ขอมเล่นแต่บางเรื่อง ที่ตัวบทสำคัญเล่นพร้อมกันไม่เกินกว่า ๓ ตัว
 เช่นเรื่องพระรถเสน ตัวนายโรงเป็นพระรถเสน ตัวนางเป็นนางเมรี

๑. เหตุใดจึงเรียกว่าขึ้นเครื่อง แต่เหตุใดจึงเรียกร้านายโรง จะอธิบายต่อไปข้างหน้า.

ตัวจำลองเป็นม้าของพระรถเด่น ฤๅมิฉนนกเด่นเรื่องนางมโนहर้า ตัว
นายโรงเป็นพระศุภน ตัวนางเป็นนางมโนहर้า ตัวจำลองเป็น
พรานบุญ^๑ ดครที่ขุนศรีราชาไปหัดขันที่เมืองนครศรีธรรมราช คง
ถนัดเด่นเรื่องนางมโนहर้ายิ่งกว่าเรื่องอื่น เต้นให้พวกชาวเมืองดูจนขึ้น
จนเคยเรียกศครว่า “มโนहर้า” แต่เรียกศคตัวนำเดี่ยวตามวิถีของ
ชาวนคร จึงคงรูปเรียกว่า “โนร่า” มาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ศครนอกที่เต้นกันในกรุงศรีอยุธยา^๒ นั้นเดิมก็คงจะมีตัวศครแต่
โรงละ ๓ คน ๔ คนอย่างศครโนราชาตรี^๓ คือนานมาเมื่อมีคนชอบดู
ศครมากขึ้น ทางหาเลี้ยงชีพในการเต้นศครด้วดงขึ้น จึงเกิดการ
แก้ไขกระบวณเด่นศครแข่งขันกันให้วิเศษขึ้นกว่าแต่เดิม คือเพิ่มตัว
ศครให้มากขึ้น แต่คิดเครื่องแต่งตัวศครขึ้น^๔ แล้วริเด่นเรื่องให้
แปดกกว่าเดิมออกไป บทของซึ่งเดิมตัวศครครองร้องเป็นกตชนคันโดย
ประดิษฐ์ของตนเอง (อย่างโนร่ายังร้องอยู่ทุกวันนี้) ก็มีกวดช่วยกัน
คิดแต่งกตอนให้เรียบริ้อยเพราะพรวงยังขึ้น บทศครครงกรุงเก่าซึ่งยังมี
อยู่บดินขงพอตั้งเกิดได้ว่า ที่เป็นบทรุ่นเก่ากตอนเป็นอย่างศครราชาตรี

๑ เข้าใจว่าเรื่องพระรถกับเรื่องนางมโนहर้ากระบวนงเล่นคล้ายผิดกัน เรื่องพระรถนาย
โรงเป็นตัวบทสำคัญ เรื่องนางมโนहर้านางเป็นตัวบทสำคัญ เพราะฉะนั้นละครโรงไหนตัว
นายโรงถนัดทำมทรช ก็ชอบเล่นเรื่องพระรถ ถ้านักทำบทหญิง ก็ชอบเล่นเรื่องนาง
มโนहर้า.

๒ เรื่องเครื่องแต่งตัวศครจะได้อธิบายต่อไปในตอนหนึ่งข้างหาก

คือบทกวีหนึ่งมาจึงเป็นกตอนแปล^๕ ถึงกระนั้นก็ยังไม่เหมือนบทละคร
กรรรัตน โกสินทร์ ละครนอกที่เด่นกันในราชสำนักเปลี่ยนแปลงกระบวร
เด่นมาโดยลำดับ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าจนในกรุงเทพฯ ๗ จึงมาเป็น
อย่างละครที่เด่นกันในชนหล่งนี้ แต่การที่แก้ไขเปลี่ยนแปลงกระบวร
เด่นตรในราชสำนักอย่างไร ละครในมณฑลนครศรีธรรมราชอยู่ห่าง
ไกลราชสำนัก ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงแก้ไข แบบตรแต่ครั้งกรุงเก่า
ขุนศรีทศาหิตได้อะไร ก็คงเดินดัดมาตามแบบเดิม จึงกลายเป็น
ตรในราชาตรีไปอีกอย่างหนึ่งในทุกวันนี้ คันเดิมของตราตรีกับ
ตรนอกพิเคราะห์ให้ดูเห็นว่าจะเป็นดังแสดงมา.

ว่าด้วยละครใน

ที่จะว่าด้วยละครในต่อไป หลักในทางต้นนี้ฐานด้วยเรื่องคัน
เดิมของตรใน มีอยู่ในข้อที่ตรในเด่นเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ กับเรื่อง
อุณรุทแต่เรื่องอิเหนาซึ่งเด่นสำคัญ อันเหตุที่ตรในจะเด่นเรื่องอิเหนา
นั้นได้เป็นหลักฐาน ดังจะอธิบายในตอนว่าด้วยเรื่องอิเหนาคือไป
ข้างหน้า ปรากฏว่าเพิ่งเด่นเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา^๖ ซึ่ง
ด้วยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยาในระหว่าง พ. ศ. ๒๒๗๕ จน พ. ศ. ๒๓๐๓
ก่อนนั้นตรในเด่นแต่เรื่องรามเกียรติ์กับเรื่องอุณรุท ๒ เรื่องเท่านั้น

๖ บทละครกรุงเก่า เรื่องพระสุพรรณางมโนहरา กับเรื่องสังข์ทอง ได้พิมพ์ขึ้นแล้ว
เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๒

มณฑลที่ยาวมากคือนครวัดพระวชิรอินทราภิเศก จะยกมากต่างแต่
 เถาะทหนึ่งด้วยเรื่องเด่น โชน มีเนื้อความว่าในการพระราชพิธีอินทรา
 ภิเศกนั้น ปดุงเขาพระสุเมรุสูงเส้น ๓ กับ ๕ วาที่ของตำนานทอง
 แดกที่เชิงเขาทำเป็นรูปนาค ๗ เศียรเกยจพระสุเมรุ แดก "เดก" คำว่าจ
 (แดง) เป็นรูปอสูร ๓๐๐ มหาดเล็กเป็นเทพยดา ๓๐๐ (แดง) เป็นพาด
 สู้ครุฬ มหาสมภู แดกบริวารพานร (อีก) ๓๐๓ ชักนาคคักดำบรพ
 อสูรชักหัว เทพยดาชักหาง พานรอยู่ปลายหาง" ถึงวันที่ ๕ ของ
 การพระราชพิธีเป็นวันกำหนดชักนาคคักดำบรพ แดกวันที่ ๖ เป็นวัน
 ชูหน้าสูรามฤตย์ "เทพยดาผู้ (เด่น) ตักดำบรพพร้อม (ด้วย) รูป
 พระอิศวร พระนารายณ์ พระอินทร์ พระวิศณุกรรม คือเครื่องดำหรับ
 ชรรณนิยมเข้ามาถวายพระพร" ดังนี้ ลักษณะการทำในพระราชพิธี
 อินทราภิเศกดังกล่าวมานี้ ก็คือการเดินแดงตั้งตำนานในไถยดำครเพื่อ
 แดงดวงดีดีมงคล มาแต่เหตุอันเดียวกันกับที่เด่นโชนเรื่องรามเกียรติ์
 แดงยังมีความกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระรามา
 ธิบดีที่ ๒ ว่า "ศักราช ๘๓๘ มีวอกฮูซูก (พ.ศ. ๒๐๑๗) ท่าน
 ประพฤติการเบญจาเพศ พระองค์ให้เดินคักดำบรพดังนี้" ดังนี้ ก็
 ท่านของเมือพระชันษาได้ ๒๕ ปีจะทำพระราชพิธีอินทราภิเศก มีการเดิน
 นาคคักดำบรพนั่นเอง เพราะฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

๑. คำว่า เดก ได้พบในหนังสือจดหมายเหตุราชทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์สยาม
 ไปให้อุปสมบทชาวสิงห์ ใ้ว่า เดกนะ ความหมายว่า กรม

ทรงตบศักราช (เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๑) จึงเอาแบบอย่างมาทำอีกครั้ง ๑
 บางทีที่ เกิดมี กรรม โชนชั้น ก็จะมา แต่การเด่น ดึกดำบรรพ์ใน พระราชพิธี
 อินทราภิเศกกันเอง โดยทำนองจะมีพระราชพิธีอื่น อันมีการเด่นแต่คง
 คำนานเป็นต้นหนึ่งในการพิธี เกิดเพิ่มเติมขึ้น โดยลำดับมา จนการ
 เด่นแต่คง คำนานกลายเป็นการที่มีเนื้อ ๆ จึงเป็นเหตุให้ ฝีกหัด โชน
 หดงั้นไว้สำหรับเด่นในการพระราชพิธี แต่เอามหาดเล็กหดงมาหัด
 เปน โชนตามแบบแผนซึ่งมีอยู่ในตำราพระราชพิธีอินทราภิเศก เพราะ
 เปนตุณผู้คิดฉลาดเฉลียวฝีกหัดเข้าใจง่าย ใครได้เด็อกก็ยินดีเสมอได้รับ
 ความยกย่องอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้เป้นประเพณีสืบมาจน
 กรุงรัตนโกสินทร์ ที่พวก โชนหดงนี้มีอยู่ในผู้ดึกดำบรรพ์มหาดเล็ก จน
 ถึงมีบุตรหลานข้าราชการไปฝีกหัด ดังเช่นเดา่กันมาว่าพระเจ้าเชียงใหม่
 กาวีโอรสสุริยวงศ์ได้เคยเป้นตัวอินทราภิเศก เมื่อเป้นมหาดเล็กหดงอยู่
 ในรัชกาลที่ ๑ นั้นเป้นต้น

ตามความที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่ามูลเหตุที่เด่น โชนกับเด่นตคร
 ในประเทศนี้ผิดกันห่างไกล โชนเป้นการเด่นของผู้ดึกดำบรรพ์คึกคักเด่น
 ในพระราชพิธี ตครเป้นการเด่นของราษฎรที่รับจ้างหาเลี้ยงชีพ ผิด
 กันเป้นข้อสำคัญดังนี้.

โชนก็คื ตครก็คื ชั้นเดิมเป้นของผู้ชายเด่น การพ่อนรำที่ผู้หญิง
 เด่นนั้นชนเดิมปรากฏแต่่าเป้นนางรำ คงได้คำรามมาจากอินเดียเหมือน
 กัน จึงมีทั้งในเมืองไทยเมืองพม่าแต่เมืองชวา ไทยเรียกอ่ารำบ้า

พม่าเรียกว่าเยนปอวย ซวาเรียกว่าตะเรมบี^๑ ตกษณที่เด่นก็เป็น
 ทำนองเดียวกันทั้ง ๓ ประเทศ คือว่าเป้นๆ เขาก็มีขบร็องรับมีพาทย์
 เปนของสำหรับให้ดูกระบวรที่ว่างมกับฟังดำเนินขบร็องแดนนครที่ไพเราะ
 ฟ้าได้เด่นเป็นเรื่องเหมือนอย่างโชนแดนครไม้ เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช มองดีเออ เดอ ดา ตูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเมือง
 ไทย ก็ว่าได้ทั้งโชนทองครแดนระบ่า^๒ กกว่าว่าโชนแดนครนั้นผู้ชายเด่น
 ความอันเป็นเค้าเงอนว่าในสมัยนั้นนครผู้หญิงยังไม่มี ถ้ามีก็เห็นจะ
 เด่นให้เขกเมืองดู จึงตั้งนิฐานว่านครในเปนของเกิดมชนเมื่อภายหลัง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

อันเหตุที่จะมีตกรรมหญิงชนในสยามประเทศนี้ ยังไม่พบเรื่อง
 ราวกล่าวไว้ชัดใด จึงได้แต่พิเคราะห์ดูโดยเค้าเงอนอันมีในเรื่อง
 คำานของโชนคร ตันนิฐานว่าชนเดิมเห็นจะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดิน
 พระองค์ใดพระองค์หนึ่งซึ่งครองกรุงศรีอยุธยา (บางที่จะเป็นในชั้น
 ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์) ทรงพระราชดำริให้นางรำเด่นระบ่า
 เข้ากับร้องไถยสำคร เช่นให้แต่งเป็นเทพบุตรเทพธิดาจับระบ่าเข้ากับ
 เรื่องรามสูรเป็นต้น เห็นจะเด่นระบ่าเช่นกล่าวนี้ในการพระราชพิธีอันใด
 อันหนึ่งในพระราชนิเวศน์ เป็นทำนองเช่นเล่นดึกคำบรรพทกล่าวมาเป

๑ นางรำขามีอีกอย่าง ๑ เรียกว่าตะโฮ รำ ๕ คน เซอระแถมฟอดแรฟพล
 อธิบายว่า เป็นชั้นต่ำลงมา ที่เป็นชั้นสูงสำหรับเจ้านเมือง รำแค่ ๕ คน เรียกว่าตะเรมบี
 ๒ อธิบายไว้ในหนังสือซึ่งเขาแต่งเรื่องเมืองไทย อยู่ในตอนซึ่งรำด้วยการเล่นของไทย

เดิมก่อน บางทีจะเป็นพระบำเรอตัวเองที่เป็นคัมภีร์นครในจึงได้เอ
 ระบายเรื่องราวสู่เบ็กรังครในมาจนในกรุงรัตนโกสินทร์ ทำนอง
 เมื่อได้พระบำเรอเรื่องขึ้นแล้ว จะเคยเป็นแบบแผนสำหรับเล่นในกล
 พระราชพิธีภายในพระราชวังนั้น เหมือนอย่างที่ว่าในหลวงเคยเล่นกร
 พระราชพิธีข้างภายนอก ครั้นต่อมาจะเล่นพระบำเรอเรื่องแปลกออกไป
 จึงเลือกเอาเรื่อง โขนบางตอนที่เหมาะแก่กระบวนพยุหยา
 ษณรุตในเรื่องกฤษณาอชากรเป็นต้น มาคิดปรุงกับกระบวนครุฑ
 ษัอมให้พวกนางรำของหลวงเล่น ครั้นเล่นก็เห็นว่าดี จึงให้ม
 ผู้หญิงของหลวงขึ้นเล่นมา ต้นเดิมของครุฑผู้หญิงน่าจะเล่น
 มาใน ชั้นแรกเห็นจะเล่นแต่เรื่องอุณรุท แต่จึงได้คิดเล่น
 รามเกียรติ์อีกเรื่อง ๓ บางทีจะเป็นเพราะเหตุที่เอาเรื่องอุณรุทไปให้
 ราชของหลวงเล่นนั่นเอง โขนจึงมิได้เล่นเรื่องกฤษณาอชากร
 คำที่ เรียกว่า "ตกรใน" เข้าใจว่าจะมาแต่เรียกกันในชั้นแรกว่า "ตกร
 นางใน" ฤ "ตกรข้างใน" แต่จึงเคยเรียกแต่โดยย่อว่า "ตกรใน"
 เมื่อมตกรในชั้นอีกอย่างหนึ่ง คนท่งหลายก็เรียกตกรเดิมว่า "ตกร
 นอก" จึงมีชื่อเป็นตกร ๒ อย่างต่างกัน

ที่เมืองชวาก็มีตกรหลวงที่เมืองยกยาเรียกว่า ฉายังฉอง เป็น
 ตกรผู้แต่เอาเรื่องมหาภารตะของโขนมาเล่นเป็นตกร ทำนองเดียวกับ
 ตกรในของไทยเรา แต่มีคัมภีร์ในข้อสำคัญที่ตกรชวาผู้ขายเงินผสมโรง
 กับผู้หญิง แม้ผู้ชายของสุดต่ากว่าหัดเป็นตกรหลายองค์ ได้ให้

เป็นศิวพระเอกเด่นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทอดพระเนตรก็องค์หนึ่ง นครในของชาวจระเข้ด้วยเหตุโดยซันหา
ทราบไม่ แต่นึกว่าคงพ้องกับเหตุที่มีนครใน ๆ เมืองเราโดยนัยอัน
หนึ่ง คือซึ่งเห็นว่ากระบวนเดินอย่าง โชนต์แต่จะเดินเรื่องคอนรพุง
ถ้าจะเดินเรื่องคอนประ โลม โดกตุ้เดินอย่างนครไม่ได้ จึงเอาเรื่อง โชน
กับวิซัดครมาปรุงประสมกันเดินเป็นนครในชั้นอีกอย่าง ๑

เรื่องมุดเหตุที่จะเกิดมีนครในซึ่งกล่าวมา เป็นความสันนิฐาน
ก็จริงอยู่ แต่มีหลักฐานที่เห็นได้ว่านครในเกิดแต่เอาแบบโชนกับแบบ
นครนอกมาปรุงประสมกับแบบระบำเป็นแน่ มีที่ตั้งเกิดเป็นหลายอย่าง
ว่าโดยย่อคือเรื่องที่เดินเอามาแต่โชน กระบวนเดินแต่ชื่อที่เรียกว่า
“นคร” เอามาแต่นครนอก วิซัดของแต่วิซัดว่าเอามาแต่ระบำ เห็นได้
เช่นมีคนคันเคียงร้องต่างหาก ตัวนครไม่ร้องบทยเองเหมือนนครนอก
แต่กระบวนพ้องว่าก็ช้ากว่านครนอก เพราะเหตุที่กล่าวมานั้นนครใน
กับนครนอกจึงเดินผิดกัน นครในเดินเอาการที่ว่างกับร้องเพราะ
เป็นหลัก ไม่นิยมต่อการที่จะเดินเป็นกระบวนตกคองให้เห็นวบชั้น
ฝ่ายนครนอกคือเอาการที่จะเดินให้สั้นกุดสั้นชอบใจมหาชนเป็นหลัก ไม่
ประจักษ์ในการพ้องรำชร้องเหมือนเช่นนครใน เพราะนครในกับนคร
นอกกระบวนเดินผิดกันดังกล่าว ในชั้นหลังมาผู้เป็นเจ้าของนครใน
จึงมักให้หัดเดินนครนอกด้วย เวตาคจะเดินให้เป็นง่าผ่าเผยก็ให้เดิน
อย่างนครใน ถ้าจะเดินสั้นกุดสั้นก็ให้เดินอย่างนครนอก ที่นคร

ผู้หญิงของห้องเงินนครนอก แด่ทรงพระราชนิพนธ์ทอดกรนออก
คังปรากฏเมื่อในรัชการที่ ๒ ก็เป็นด้วยเหตุนี้เอง

ที่แต่ก่อนมาพระราชนิพนธ์ห้ามมิให้ผู้อื่นคัดกรนผู้หญิง ข้อน
พิเคราะห์ความเรื่องตำนานก็พอจะแสดงให้เห็นเหตุได้ ด้วยตกรผู้หญิงเป็น
ของพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริให้ให้คังนางในชั้นสำหรับเล่นในการ
พระราชพิธีในพระราชนิเวศน์ เดิมขออย่างเป็นทางการไปบอกอันหนึ่ง
ซึ่งผู้นั้นไม่ควรจะทำเทียม แต่เข้าใจว่ากรที่ห้ามมิให้ผู้อื่นเอาอย่าง จะ
มีมาแต่ชั้นแรกหัดโขนแต่ัว เพราะโขนก็เป็นการเล่นสำหรับพระราชพิธี
ที่สำคัญ จนถึงพิธีราชาภิเศกตั้งถ่างมา คงเป็นของต้องห้ามมิให้
ผู้อื่นเล่นเอง แต่ปรากฏในชั้นหลังมาว่ามีความนิยมเกิดขึ้นอีกอย่าง ๑
ว่า การฝึกหัดโขนนั้นทำให้ชายหนุ่มที่ได้ฝึกหัดแล้วต้องร้องใจใน
กระบวนรบท่วง เป็นประโยชน์ไปจนถึงการต่อสู้ซำคัก จึงพระ
ราชทานอนุญาตให้เจ้านายแฉะขุนนางผู้ใหญ่ คดอดจนผู้ว่าราชการเมือง
หัดโขนได้ไม่ห้ามปรามตั้งแต่แรก ด้วยเห็นเป็นประโยชน์แก่ราชการ
แผ่นดิน เพราะฉนั้นเจ้านายแฉะข้าราชการผู้ใหญ่แต่ก่อน ใครมี
ล้มพลบ่าวโง่โง่มากจึงมักหัดโขนขึ้นสำหรับประดับเกียรติยศ เมื่อโขน
มีขึ้นแพร่หลาย การที่เล่นโขนก็เล่นไปจนในกรมทศพรซึ่งเป็นการ
ใหญ่ เช่นในการรดองพระอารามเป็นต้น คดอดจนในการศัพัญญู
บันดาศักดิ์สูงตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามา ส่วนการเล่นตกรในนั้น ต่อมา
(จะเป็นแต่ครั้งกรุงเก่าฤๅต่อรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ข้อนนี้

พร้อมแน) ก็พระราชทานอนุญาตให้เจ้านายเดชนางผู้ใหญ่เงินได้^๑
แต่ต้องหักเป็นนครผู้ชาย คงห้ามแต่เดชนผู้หญิงอย่างเดียวกันให้ผูก
มีนออกจากของหลวง จนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้เลิก
หรือห้าม

ว่าด้วยเครื่องแต่งตัวสตรี

ลักษณะเครื่องแต่งตัวสตรี ก็มีเค้าเงื่อนที่สืบฐานเรื่องตำนานของ
สตรีได้อีกทางหนึ่ง แต่ยังไม่ได้อธิบายในตอนที่ว่าด้วยสตรีนอกแ
สตรีใน เพราะเห็นว่าถ้าเอาไปกล่าวกับประเภทสตรี เรื่องเครื่อง
แต่งตัวสตรีจะแยกย้ายเป็นหลายตอนไปเสีย จึงได้ขึงมาอธิบายเฉพาะ
เรื่องเครื่องแต่งตัวสตรีในตอนนี้

สตรีนอกที่เดินกันชนแรกในประเทศนี้ เห็นจะแต่งตัวอย่างคน
สามัญ เป็นแต่แต่งให้รัดกุมแน่นแฟ้นทำบทบาทได้สะดวก^๑ ถ้าหาก
ว่าจะทำบทเป็นตัวต่างเพศก็แต่งเอาเครื่องประดับประดาเข้า พอ
ให้คนคิดว่าทำบทเป็นตัวใด ดังเช่นเขาเจ้าราชมาห่มผ้าใบเฉียงให้ดูว่า

- ๑ ปรากฏว่าเมื่อรัชกาลที่ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงหัดละครอิเหนา
- ๒ ลักษณะเครื่องแต่งตัวสตรีที่อธิบายในตอนนี้ ถ้าวางตามที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
นริศรานุวัดติวงศ์ทรงชี้แจงให้ทราบเป็นพื้น
- ๓ สตรีพม่าที่ข้าพเจ้าได้เห็นที่เมืองร่างกุ้ง ลูก็แต่งเป็นคนสามัญไม่สังเกตได้ว่าใช้
เครื่องแต่งตัวแปลกกว่าปรกติอย่างไร

ทำบทเป็นหญิง แต่ได้หน้าจากฤๅเขียนหน้าให้รู้ว่าทำบทเป็นยักษีมาร
เป็นต้น (ดูจะแต่งตัวเป็นท่านของเดียวกับที่เด่น "ตฤหมต" กันทุก
อัน) ชั้นเครื่องแต่งตัวอย่างเช่นตครแต่งเป็นชั้นเครื่องก็ดี เป็นนาง
ก็ดี เข้าใจว่าเป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้นต่อภายหลัง ในชั้นเมื่อเช่นตครกัน
แพร่หลายแล้ว

ความ ตกต่าง มาจนมีเค้าเงื่อนอยู่ที่ ตคร โนราชาตรี มี แบบเครื่อง
แต่งตัวแต่อย่างชั้นเครื่อง (คือที่ได้เทริดแต่สวมเครื่องอาภรณ์กับตัว
เปล่า) อย่างเดียว ไม่มีแบบอย่างเครื่องแต่งตัวนางจนทุก
วันนี้ ก็ตคร โนราชาตรีเป็นแบบเดิมของตครนอกตั้งอธิบายมาแต่
เหตุในจึงมีเครื่องแต่งตัวแต่ชั้นเครื่องอย่างเดียว ไม่มีเครื่องแต่งตัว
นาง จะว่าเป็นเพราะเมื่อชนศรีทราดลงไปให้ตครที่เมืองนครศรีธรรม
ราช (ตั้งกล่าวในเรื่องตำนาน) ตมแบบอย่างเครื่องแต่งตัวนางเดีย
ฤๅ ก็ไม่เห็นว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้น จึงตั้งนิฐานว่าชั้นเดิมที่เดี่ยว
ตครคงแต่งตัวอย่างคนสามัญ เป็นแต่แต่งเครื่องประกอบในเขตแดน
(ชื่อนตคร โนราชาตรี ก็ยังไร้เอาผ้าขาวมาห่มให้รู้ว่าทำบทเป็นหญิงจน
ทุกวันนี้) ต่อเมื่อมีตครเด่นกันแพร่หลายแล้ว จึงมีผู้คิดประดิษฐ์
เครื่องแต่งตัว (อย่างเช่นชั้นเครื่องตคร โนราชาตรีแต่ง) ขึ้นสำหรับแต่ง
ตัวตครที่จะทำบทเป็นท้าวเป็นพระยา ในตครโรงหนึ่งก็เห็นจะแต่ง
แต่คนเดียว เพราะฉนั้นจึงเรียกว่า "ตัวชั้นเครื่อง" ความบังว่าตคร
ตัวอื่นมีแต่แต่งเครื่อง ถ้าแต่งเครื่องทั้งหมดด้วยกันก็คงไม่เรียกว่าตัว

ยื่นเครื่อง ๆ ถ้าว่ามีเครื่องแต่งตัวเป็นหลายอย่าง ก็คงเรียกให้คงกัน
 ฉายนเครื่องพระแลยื่นเครื่องนาง จะหาเรียกแต่ว่า "ยื่นเครื่อง" เท่า
 นั้นไม่ ขรอยเมื่อขุนศรีทราดงไปหัดศรทเมืองนครศรีธรรมราชแบบ
 เครื่องแต่งตัวศรทกรุงเก่าจะยังมีแต่อย่างยื่นเครื่องอย่างเดียว ขุน
 ศรีทราดจึงได้ ไปแต่แบบ แต่งตัวยื่นเครื่อง กับเครื่อง สำหรับ แต่งประ-
 กรอบ ที่ศรทในกรุง ๆ ไซ้กันในสมัยนั้น ยังมีหน้าทากที่จำอดศร
 โนราชาตรีได้ปรากฏเป็นตัวอย่างอยู่จนทุกวันนี้ เห็นได้ว่าเป็นเครื่อง
 แต่งประกรอบสำหรับตัวที่เต็มเป็นตัวอย่าง เช่นยักษ์มารพรานภตเป็น
 ต้น ในสมัยเมื่อยังไม่เกิดเครื่องแต่งตัวศรทอย่างเช่นหัว โชนที่ไซ้กัน
 ในชั้นหลัง เพราะฉนั้นเครื่องแต่งตัวยื่นเครื่องอย่างเช่นศร โนราชาตรี
 แต่ง เห็นจะเป็นเครื่องแต่งตัวศรทที่คิดประดิษฐ์ขึ้นก่อนอย่างอื่น

ต่อมา อีกชั้น หนึ่งจึง คิดประ ติษฐานเครื่อง แต่งตัว ศรท ชั้นใหม่อีก
 ๒ อย่าง เป็นเครื่องแต่งยื่นเครื่องอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องแต่งนางอย่าง
 หนึ่ง ซึ่งเป็นคนแบบอย่างเครื่องแต่งตัวศรทที่ไซ้กันในกรุง ๆ มาจน
 ทุกวันนี้ แบบเครื่องศรทที่คิดใหม่แก้ไขให้ผิดกับแบบเก่า (เช่นที่ศร
 โนราชาตรีแต่ง) หลายอย่าง เป็นคนว่าตัวยื่นเครื่องให้มุ่งเน้นเพดา
 ชักเรียงขึ้นไปถึงเห็นอนอง มุ่งฝักัดตเรียงตรงมาถึงเข้าไม่หยกกรงอย่าง
 แต่ก่อน แต่ให้ได้เสียดอดจนปดายแขน ไม่แต่งตัวเปล่าเหมือน
 อย่างศรทโนราชาตรี ส่วนเครื่องแต่งตัวนางนั้น มุ่งฝักัดบกรอมถึงทง
 นื่องแต่ห่มผ้าแถบ (ตยทของ) ดุพักัดของบ่าพาดชายไปข้างหลัง ได้

ชายเต็มอ้นของ

การที่แกไขเครื่องแต่งตัวดังกล่าวมา เมื่อคิดคึกคึกเหมือนจะ
 แดเห็นได้ว่าแกไขเพราะเหตุใด เพราะเครื่องแต่งตัวที่คิดแก้ใหม่ใช้
 เหมือนกันดังละครหลวงแสดงคราวราษฎร ขอนเป็นเคาเงียนให้เห็นว่าเดิม
 คงเป็นของคิดแก้ไขสำหรับแต่งละครหลวง แล้วละครราษฎรจึงเอ
 อย่างไม่แต่ง ที่ละครราษฎรจะคิดแบบอย่างชนก่อนแต่งละครหลวงไป
 เขาอย่างมาแต่งน ไขวิธีที่จะเป็นได้ ต้องคิดดูต่อไปว่าเครื่องแต่งตัว
 แบบเดิมมีเสียหายชนิดของอย่างใดฤๅจึงต้องแก้ไขไปเป็นอย่างอื่น ยก
 ตัวอย่างดังเช่นที่ให้ตัวอื่นเครื่องได้เสีย มิให้แต่งตัวเปล่าตั้งแต่ก่อนจะ
 เป็นเพราะเหตุใด จะว่าเพราะเห็นแต่งตัวเปล่า (อย่างเครื่องที่ในรา
 ชาติรับแต่ง) น่าเกลียดจึงให้ได้เสียก็ไม่ได้เห็นจะเป็นได้ ด้วยในสมัย
 นั้นการที่ไม่ได้เสียยังนิยมกันอยู่ทั่วไป ถึงในราชสำนักเวตาเฝ้าแทน
 โดยปรกคึกก็ไม่ได้เสีย ประเพณีที่ได้เสียเขาเฝ้าเป็นนิจยังมีเมื่อรัชกาล
 ที่ ๔ ทรูรัตนโกสินทร์ ถึงกระนั้นในการที่แต่งเครื่องอาภรณ์บาง
 อย่าง ดังเช่นเด็กแต่งตัวได้เกยจนวมในงานโกนจุกก็ยังคงกับตัวเปล่า
 เว้นแต่เด็กหญิงที่เจริญถ่มมณฑลจึงให้ได้เสียมีดบัง เด็กแต่งเครื่อง
 เกยจนวมทั้งมาได้เสียเป็นประเพณีทั่วไปคือเมื่อในรัชกาลที่ ๕ เพราะ
 เหตุดังกล่าวมา จึงเห็นว่าที่ใหย่นเครื่องละครได้เสียคงเป็นเพราะจะ
 แต่งตัวละครผู้หญิง จะให้แต่งตัวเปล่าอย่างผู้ชายคงอยู่จึงให้ได้เสีย
 ดังที่มใหย่นเครื่องนุ่งผ้าหยักทรงตั้งแต่ก่อน ก็คงเป็นเพราะเห็นฉฉฉฉ

ตลอดคืนขานาเกิดยศด้วยเป็นผู้หญิง เขาได้รบเคาเงอนทุกถ้าวมาตั้ง-
 นิฐานว่าการที่คิดแก้ไขแบบแผนเครื่องแต่งตัวสตรีครุรงชน เห็นจะแก้เมื่อ
 แต่งนางรำของหุดวง เป็นเทพบุตรเทพธิดาเดินจับกระบี่ถ้าวมาแล้ว
 แล้วจึงเลยเอามาใช้เป็นเครื่องแต่งตัวสตรีผู้หญิงของหุดวง เพราะณนี้
 เครื่องแต่งตัวสตรีจึงมีแค่ ๒ อย่าง บรรดาตัวสตรีที่ทาบทเป็นชาย
 ถึงจะเป็นตัวดีก็แต่งอย่างอื่นเครื่องทงนนี้ แปลกกันแต่เครื่อง
 สวมศีรษะที่เป็นท้าวพระยาได้ชฎา ตัวที่เป็นเสนาอำมาตย์ได้แต่ม้า
 โปกศีรษะ ฝ่ายพวกที่ทาบทเป็นหญิงก็ใช้เครื่องแต่งตัวนางทงนนี้ แปลก
 กันแต่เครื่องสวมศีรษะโดยทำนองเดียวกัน คงเป็นแบบหุดวงคิดขึ้นใน
 ครุรงกรุงเก่า แล้วตัวสตรีข้างนอกเขาออกไป จึงได้ใช้ตามกันต่อมา
 จนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ยังมีเคาเงอนให้คิดเห็นต่อไปว่า เสื้อที่ขึ้นเครื่องสตรีได้นี้ มิใช่
 เป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ที่แท้เขาแบบเสื้อโขนมาให้สตรีแต่ง ซึ่ง
 เห็นความชอบเพราะเสื้อที่ขึ้นเครื่องสตรีได้ (แม้จนทุกวันนี้) ตัวเสื้อ
 กับแขนเสื้อต่างกัน เช่นตัวเสื้อเป็นตั้งเขี้ยว แขนเสื้อเป็นตั้งแดง
 เป็นต้น ดัชนีเสื้ออย่างนั้นมาแต่เสื้อเครื่องรบอย่างโบราณ คือได้
 เสื้อแขนยาวชั้นในตัว ๑ แล้วสวมเสื้อเกราะแขนสั้นชั้นนอกอีกตัว ๑
 ดีแขนกับตั้งตัวจึงต่างกัน เพราะเดิมเป็นเสื้อ ๒ ตัว เครื่องแต่งตัว
 โขนชั้นเดิมก็เห็นจะไม่ได้เสื้อเป็นพื้น เสื้ออย่างนั้นคงดำสำหรับแต่งแต่
 โขนตัวดี เช่นพระรามพระลักษมณ์แต่งในเวดดาอกรบเป็นต้น ถ้า

เป็นเผด็จการแบบใหม่สำหรับแต่งตั้งครุฑเห็นจะทำดีเพียงตัว (อย่างเช่น
 ที่มักทำกันในชนท้องถิ่น) ไม่เอาแบบเดิรมาใช้ เครื่องโขนที่ครุฑ
 เอามาใช้ยังมีอีกหลายสิ่ง ไม่แค่แต่อย่างเดียวกันเท่านั้น เหมือนเช่นมวก
 แฉงโขนที่ครุฑม ละครใช้เอาไว้ข้างตัว ก็เป็นเครื่องให้เห็นได้ว่าเอา
 ของโขนมาใช้เมื่อหัดละครผู้หญิง ยังเครื่องด้อมที่ศีรษะที่ครุฑแต่งตั้งเรียก
 ว่า “หัวโขน” อยู่จนทุกวันนี้ ก็ยังคิดว่าเอาแบบอย่างของโขนมา
 ใช้ เป็นหลักฐานอีกชั้นหนึ่งว่าละครในเกิดแต่ถ่ายแบบโขนมาแต่ตั้งได้
 แสดงมา

เครื่องแต่งตัวโขนละครเป็นของถ่ายแบบอย่างมาแต่เครื่องยศศักดิ์
 ทำงพระยาแต่ดึกดำบรรพ์เป็นพื้น แต่ก่อนมาจึงมักเป็นของคิดประ-
 ดิษฐานสำหรับแต่ง โขนละครของหลวงก่อน คือพระราชทานอนุญาต
 ฤาไม่ห้ามปรามผู้อื่นจึงจะเอาอย่างไรแต่ง โขนละครของตนได้ ถ้าใคร
 ไปคิดทำเครื่องแต่งตัว โขน ละครเอาแต่โดย พงการ ก็อาจจะมี ความผิด
 ความชอบมอูทหาหรณครวรัชกาลที่ ๓ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น
 ความปรากฏว่าเจ้านายและข้าราชการที่รวบรวมผู้คนฝึกหัด โขน ละครขึ้น
 ใหม่ คิดแบบอย่างสร้างเครื่องแต่งตัวโขนละครคล้ายคดงกับเครื่องคดง
 เครื่องทรง จึงโปรดให้ตั้งพระราชกำหนด^๑ เมื่อฉนวนพฤษศันต์
 เดือน ๓๐ ขึ้น ๓๐ ค่ำ ปีชวดฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ (พ.ศ. ๒๓๓๗)
 มีเนื้อความว่า “เจ้าคางกรมแต่ชาติตลยของรตพระบาท ปรุกษาเมือง

๑ พระราชกำหนดนี้อยู่ในกฎหมายหมวกพระราชกำหนดใหม่เป็นบทที่ ๒๔.

ผู้ทรงสมการ (แตร) ช่าง (เครื่อง) โขน (เครื่อง) ตลอดทุกวันนี้
 แต่งขึ้นเครื่องแต่งนางข้อมทำมงกุฏ ธงา ชายไหวชายแครง กรร
 เจียกรร ดอกไม้ทัด นุ่งโจงไว้หางหงษ์ ค้างอย่างเครื่องต้นอยู่ ไม่
 คอวหนักหนา” คือไปห้ามมิให้ทำเช่นนั้นเป็นอันตราย “แต่กำหนด
 ให้แต่งตัวขึ้นเครื่องนุ่งผ้าคืบก ผ้าจับโจงอย่างโขนก็ตาม แต่งตัวนาง
 แค่วัดเกล้า อย่าให้มีกรรเจียกรรดอกไม้ทัด” ถ้าผู้ใดมีฟังทำให้
 ผิดกฎรับสั่งจะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก ดังนี้ พระราชกำหนดในรัชกาล
 หัตถ์มาเห็นจะไปรดให้ผอณณ์ ไม่ห้ามปรามกวดขันตั้งแต่แรก เครื่อง
 แต่งตัวละครในกรุงเทพ ฯ ในชั้นหลังต่อมาจึงปรากฏถึงที่ห้ามในพระราช
 กำหนดเป็นหลายอย่าง คือจรहुแตรดอกไม้ทัด เป็นต้น

เครื่องแต่งตัวละครที่คิดประดิษฐ์ขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ทราบ
 ว่าเครื่องแต่งศีรษะซึ่งเรียกว่า “บันจุเห็จ” เป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้น
 แต่งละครหลวงเมื่อรัชกาลที่ ๒ เดิมดำหรับแต่งแต่บันหยักกับอนาการรณ
 ในเรื่องละครซิเหเนาแทนผ้าคาดโพกศีรษะซึ่งใช้มาแต่ก่อน (จึงเรียกว่า
 “บันจุเห็จ” แปลความว่าโจรป่า ซึ่งซิเหเนาเดิมขุษาแปลงเป็นบันหยัก
 แตรอนาการรณนั้น) ครั้นภายหลังมาใช้บันจุเห็จแทนผ้าโพกเพื่อไป
 ถึงตัวอันแต่เรื่องอื่น จนตัวไกรทองแตรนแผนพระโองดกรก็มักใช้
 ได้บันจุเห็จมาจนทุกวันนี้ เข้าใจว่ากระบังหน้านางละครที่ทำงานจะ
 ประดิษฐ์ขึ้นในคราวเดียวกับที่ประดิษฐ์บันจุเห็จดำหรับขึ้นเครื่องเป็นค
 ณะ แต่ข้อนี้ไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้เป็นแน่นอน

วัดเกตุยอกอีกอย่าง ๑ เป็นของประดิษฐานในชั้นตรุงรัตน
โกสินทร์เมื่อในรัชกาลที่ ๔ แต่มีประกาศห้ามมิให้ผู้อื่นนำเครื่อง
ดนตรีหลวง ได้ยินว่าแต่ก่อนมาเคยห้ามมิให้ผู้อื่นทำฆ้องวงวัดเกตุยอก
คำได้ดครให้เหมือนกับดครหลวง แต่ก็มีผู้ชอบทำให้ดครได้ ทำนอง
ความอันจะทราบประจักษ์พระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศห้ามแต่มิให้ผู้อื่นทำเครื่องดครวง
ยาราชาวดิ ถึงกระนั้นเมื่อเรื่องเล่ากันมาว่า เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำดครสมเด็จพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์เข้าไปเล่นถวายทอดพระเนตร ท่านให้เที่ยวฉิมฆ้องวงดคร
โรงอื่น จนเกิดประหลาดใจก็เห็นว่าจะเป็นเพราะเหตุใด เหตุที่เช่นนั้น
เพราะท่านทำเครื่องทองคำแต่งพระเอกนางเอกของท่านได้ ไม่กล้า
จะแต่งเข้าไปเล่นถวายตัว จึงต้องฉิมเครื่องดครโรงอื่น

แต่การที่หวงห้ามแบบอย่างเครื่องแต่งตัวดครหลวงมีมาเพียงรัช
กาลที่ ๔ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ก็เลิกการห้ามปราม ดครจึงแต่งตัว
กันตามชอบใจทั่วไป มีเจ้าของดครคิดแก้ไขเครื่องแต่งตัวดครเปลี่ยน
แปลงไปต่าง ๆ ตามอำเภอใจหลายอย่าง ดังเช่นทำดครเป็นสี่
เตี่ยวทองตัวเล็กแดงแขนเสื้อ บางโรงก็ไม่ใช่อินทรีขน แต่ทำเป็นแถบ
สายสพายให้ตัวเด่นาได้แทนเครื่องฮาภรณ์เช่นเครื่องอย่างเก่าที่มี แต่
ยังมีเครื่องแต่งดครเกิดขึ้นเพราะเดินเรื่องเบียดเบียนออกไป ดังเช่น
เครื่องแต่งตัวเป็นแขกเป็นฝรั่ง ดังหีบเดินเรื่องพระยาขนิมณเป็นต้น

เครื่องแต่งเครื่องทอเห็นจากแบบเดิมมาทุก เครื่องเครื่องแต่งตัว
ดกรมีจำนวนตั้งแต่ลงมา

ว่าด้วยบัพพัตถ์สำหรับเดินดกร

การเดินดกรของคนทำศูริยาคิดด้วยอีกพวกหนึ่ง เหมือนกัน
ทั้งดกรไทยดกรพม่าแต่ดกรชวา เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าดกรที่มีศูริยาคี
เดินกับดกรคงเป็นแบบแผนมาแต่อินเดียด้วยกันกับคำวาดกร

เครื่องศูริยาคีเดินกับดกร เรียกกันเป็นลำนับว่าพินพาทย์
บางบัพพัตถ์บาง อันที่จริงคำว่าพินพาทย์กับบัพพัตถ์หมายความต่างกัน
พินพาทย์หมายความว่าเครื่องดนตรี อันเป็นเครื่องสายสำหรับคิดดี
เพราะเดิมใช้พินเป็นหลัก บัพพัตถ์นนี้หมายความว่าเครื่องศูริยาคีอัน
เป็นเครื่องตีเป้า เพราะเดิมใช้ไม้เป็นหลัก เพราะฉะนั้นเครื่องที่ทำใน
การเดินดกรควรเรียกว่า "บัพพัตถ์" ความหมายอันนี้สมด้วยแบบแผน
ซึ่งมีมาในรัชกาลที่ ๕ เช่นในหมายรับสั่งยอมใช้ว่า "บัพพัตถ์ ทุกแห่ง
เครื่องบัพพัตถ์ตามคำวาดอินเดียว่ามี ๕ ดิ่ง เรียกกรวมกันว่า
"บัพพัตถ์ศูริยาคี" อธิบายเป็นรายดิ่งว่า

- ๑ ดิ่งวิ คือ ปี่
- ๒ ซาคคี คือ กลองชั้นหนึ่งหน้าเดียว

๑ อธิบายเรื่องบัพพัตถ์ตอนนี้ ถ้าวตามความที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศราวุฒิวังศ์
ทรงชี้แจงไว้เข้าใจเป็นพื้น.

- ๓ วิคต คือ กตองซนหนงสองนำ
- ๔ อาตตวิคต คือ กตองหุ่มหนงรอบคัว
- ๕ ฆน คือ ฆองโหม่ง ฤๅฉิ่ง ฉวย อันทำด้วยโลหะ

ในคำวาท่า สุตฺตีร์ สำหรับทำถ่านำ อาตต วิคต อาตตวิคต สำหรับทำเพลงประกอบ ฆน สำหรับให้จังหวะ

เครื่องปี่พาทย์ของไทยเราก็ด ปี่พาทย์มอญพม่าแต่ปี่พาทย์ชวา กัด เห็นได้ว่าได้ต้นตำรามาแต่เครื่องปี่ญาคูริยางค์ของชาวอินเดียด้วยกัน เปนแต่มาแก้ไขไปตามความนิยมในภูมิประเทศต่าง ๆ กัน

สุตฺตีร์ คือ ปี่ ก็มาทำเปนหลายอย่าง เรียกว่าปี่อ้อ ปี่ชวา ปี่มอญ ปี่โตะเปนต้น แต่มีไทยก็ยังต่างกันโดยขนาด เรียกเปนนีใน ปี่กต่าง ปี่นอกอีกชนหนงดงน

อาตต คือ กตองซนหนงนำเค้ยฉนวน ก็มาทำเปนทับ^๑ เปนรำมะนา เปนกตองชวาเปนต้น

วิคต ซึ่งอธิบายว่ากตองซนหนงต้องเท่านั้น เข้าใจว่ากตองชนิดที่ใส่สายโยงยัดหนงนำกตอง อาจจะทำเสียงกตองให้ดังฤๅคำได้โดยเร่งแต่หย่อนสายยัดหนงนำกตอง กตองต้องนำประเภทนมาเป้นตะโพนเบ็งมาง แดกกตองแจกเป้นต้น^๒

๑ เรามักเรียกกันว่า โทน. ที่ลุดนั้น โทนเป้นกลองอย่างซิมหนงสองนำ ชาวอินเดียเรียกว่า โทละ

๒ บรรดากลองประเภทนี้ เดิมใช้ตั้งเสียงด้วยสายซึงทั้งนั้น วิธีที่เอาเข้าสูกับซึงทำคึดพอกนำกตองให้เป้นเสียงสูงต่ำมเกิดได้ต้อยที่ตั่ง กลองของชาวอินเดียแลชวามลายูยังไม่ใช้จนบัดนี้.

ขาดชีวิต ซึ่งว่าเป็นผลของหุ่นหนึ่งรอบตัวนั้น เข้าใจว่าจะ
เป็นกตของอย่างทีกรังหนึ่งติดแน่นกับตัวกตของทีเดียว โดยประสงค์จะ
ให้เลี้ยงดัง คืออย่างกตของนครนเอง

ชน คือ ดิง ฉาบ ช้องโหม่ง ช้องคู่ (เช่นเด่นนครโนรา-
ชาตรี) แดช้องราว (เช่นเด่นระเบ็ง) เหล่านอยู่ในพวก ชน
เพราะเหตุดำหริบคให้จังหวัด แดเป็นของทำด้วยโลหะเช่นเดียวกัน

มีพาทย์ไทยเราเด่นครวามี ๒ อย่างต่างกันมาแต่ครั้งกรุงศรี-
อยุธยายังเป็นราชธานี คือ มีพาทย์สำหรับเด่นครชาตรีอย่าง ๑ มีพาทย์
สำหรับเด่นซอนครในกรุง ฯ อย่าง ๑ เมื่อพิเคราะห์ทีดูลักษณะมีพาทย์
ทั้ง ๒ อย่างทีกล่าวมา เห็นว่ามีพาทย์ตครชาตรีคงเป็นของเก่าก่อน
มีพาทย์ซอนคร เพราะเป็นเครื่อง ๕ แต่มารายตั้งเกือบจะตรงกับที่
อธิบายไว้ในลักษณะเครื่องเบญจดุริยางค์คามตำราอินเดีย คือ

- ๑ มี ตรงกับ สลุวิ ในตำรา
- ๒ ทับ (ไม้ที่ ๑) ตรงกับ ขาดค ในตำรา
- ๓ ทับ (ไม้ที่ ๒) ใช้แทนโตนสองนำ วิคค ในตำรา
- ๔ กตอง ตรงกับ ขาดคชีวิต ในตำรา
- ๕ ช้องคู่ ตรงกับ ชน ในตำรา

ส่วนมีพาทย์ซอนครนั้น ก็เป็นเบญจดุริยางค์ด้วยมีเครื่อง ๕ ดัง
แต่ทว่าแก้ไขห่างจากตำราเครื่องเบญจดุริยางค์ของเดิมออกไป คือ

- ๓ ตู้ลิ้นชัก บังอยู่ตามค้ำวรา
- ๔ อาคคี เป็ดยนทบเป็ยระนาต
- ๕ วิคคิ ใช้ตะโพน คีอ โทนตองหน้า
- ๖ อาคควิคคิ กตองคงอยู่ตามค้ำวรา
- ๗ ฉน เป็ดยนชองค้ในชองวง

เครื่องบีพาทย์ ไทนครทกต่างมาน เรียก (ในชนหลั่งมว) จ้า
 บีพาทย์เครื่องห้า เพราะมีเครื่อง ๕ ตั้ง ทจริงจันฉนวนตั้งก็เทากบเครื่อง
 บีพาทย์อย่างเช่นฉนตครชาตรี แต่ผิดกันในช้อต่ำคณ ทบีพาทย์
 ตครชาตรีมีเครื่องห้าตั้งตั้งค้ำเป็นต้ำนำได้แคบตั้งเดียว แต่บีพาทย์
 เครื่องห้ามีเครื่องททำต้ำนำได้ตั้ง ๓ ตั้ง คือมีระนาตแต่ชองวง จึงเห็น
 ได้จ้าบีพาทย์ทง ๒ อย่างนั้ บีพาทย์ตครชาตรีคงเป็ยอย่างเดิม แต่
 มาคิดแก้ไขไปเป็ยอย่างบีพาทย์เครื่องห้า เพื่อจะให้ทพวงได้กวง
 ชวงยังชันกว่าเดิม

เครื่องบีพาทย์ ๓ ตั้ง คือระนาต ชองวง แถตะโพน ซึ่งมา
 ไรในบีพาทย์เครื่องห้าแทนทบ ๒ ใบกับชองคู้ของเดิมนั้ เมื่อพิเคราะห์
 ดูเห็นจ้าจะเป็นชองเกิดชนด้วยเหตุต่างกัน คือ

เหตุทเกิดชองวงนั้ เดิมในเครื่องตุริยาคังใช้แต่ชอง โหม่ง
 ใบเดียว จ้าหรับค้เป็ยจ้หระ ค้อมาเติมชองเข้าให้เป็ยตั้งตั้งใบหนึ่ง
 ตั้งตั้งใบหนึ่ง จึงเป็ยชองคู้ (อย่างเช่นฉนตคร ไทราชาตรีแต่หนึ่งคอง)
 ครนค้อมาอีกชนหนึ่งเติมชองเข้าอีกใบหนึ่งให้เป็ยตั้งตั้ง จึงเป็ย

ฆ้องราว (อย่างเช่นเด่นระเบ็ง แต่เขาก็กับกลองมลายู) ที่หลังมา
เกิดความรื่นเริงในครั้งใดครั้งหนึ่งว่า ถ้าเขาฆ้องระเบ็งผสมกับฆ้องคิดถ่วง
ในปี่มฆ้อง อาจจะทำให้เสียงฆ้องเป็นเสียงอย่างใดก็ได้ ความรื่น
ที่เป็นเหตุให้ทำฆ้องได้ครบ ๘ เสียง จึงคิดเพิ่มฆ้องราวให้เป็นฆ้องวง
๑๒ ใบ ก็เป็นเพลงดำเนินต่าง ๆ ได้

เหตุที่กระบวนคน เห็นจะมาจากกระบอกเพลงของพวกชาวม้า
คือคิดกระบอกไม้ไผ่ไว้สองข้างหนึ่ง เอากระบอกกับแผ่นหนังให้เกิดเสียง
ก้องดังออกมาจากกระบอก กระบอกขนาดยาวสั้นต่างกันเสียงก็ต่าง
ดังต่างกัน พวกชาวม้าฆ่าเป็นต้น รู้แล้วว่าคิดกระบอก
อย่างไร ให้ก้องเป็นเสียงไรก็ได้ก็คิดกระบอกเพลงขึ้น ให้กระบอกเพลง
หลาย ๆ อันกระทุ้งตามจังหวะให้เป็นเพลงดำเนิน จึงมีชื่อเรียกกันว่า
“เพลงกระบอก” ต่อมาผู้คิดทำกระบอกเพลงให้เป็นเสียงต่างกันได้
ด้วยกระบวนเหตุนั้นก็กระบอกให้หน้าแถมวงฆ้องกัน จึงอาจทำกระบอก
เพลงให้เบาแถมเสียงไพเราะขึ้น อย่างกระบอกเพลงที่พวกเขาเรียก
ว่า “อุงคอง” คือใช้กระบอกย่อม ๆ เรียงกันเป็นราวจะต้องตีตาม
กระบอก ถ้อยราวใดด้วยมือให้กระบอกกระทบกันก็จะเป็นเสียงต่าง ๆ
มาอีกอันหนึ่งจึงเกิดความคิดคิดไม่ไผ่มาเหลว เป็นซึกแล้วร้อยเชือกๆ
วางเรียงบนขวาง ใ้ขวางเป็นเครื่องให้เกิดก้อง แต่ถ่วงถี่กระบวนด้วย
ตะกั่วผสมขวงได้เสียงครบ ๘ เสียงอย่างเช่นฆ้องวง ไม้ ๑๘ อันก็อาจ

ค้ให้เกิดเสียงต่าง ๆ จนทำเป็นถ่านำได้

เหตุที่เกิตตะโพนนั้น เดิมเครื่องดุริยางค์ใช้ถองโบนะเสียง ๓ โบน ที่หลังมาคิดแปดง โทนต้องนำ ที่ชาวอินเดียเรียกว่า "โตะ" นั้น ให้หน้าใหญ่ข้างหนึ่งนำเล็กข้างหนึ่ง แล้วเอาเข้าคู่ผสมกับขั้เท่าคิดตรง โลกต่างหนึ่งหุ้มถองข้างนำใหญ่ ทำให้เป็นถองสองเสียงได้ใน โนเดียว ก็เกิดเป็นตะโพนขึ้น

เพราะตะโพนเป็นของค้ ๒ มือ แต่ทำได้เป็น ๒ เสียง มีพาทย์ ใช้ตะโพนโนเดียวทำเพลงได้เท่ากับขั้ของครุฑชาติ ๒ โบน ด้วยเหตุนี้ เมื่อใช้ตะโพนจึงอาจจะเด็กทั้ได้ทั้ง ๒ โบน แล้วเขาจะราคาเข้าแทนโดย มิต้องเพิ่มจำนวนคน สัจจนที่เปลี่ยนขั้ของราคาเป็นขั้ของวง คือเปลี่ยน ขั้ของค้จึงหระเป็นขั้ของค้ถ่านำนั้น ก็เห็นจะเป็นเพราะใช้ตะโพนให้จึงหระ คือเห็นว่าพาทย์ทำเพลงที่ ใช้ตะโพน ถึงขาดขั้ของราคาก็ไม่สำคัญอันใด แต่มีบางเพลงที่ไม่ใช้ตะโพน เมื่อทำเพลงเช่นนั้นจึง ใช้ค้ของให้จึงหระ แทน ด้วยเหตุนี้คนตะโพนจึงเป็นคนค้ของพาทย์เป็นประเพณีมา ดัน นิฐานว่าลักษณะการที่เปลี่ยนเครื่องพาทย์เดิมมาเป็นพาทย์เครื่องห้า จะเป้นดังทำนองที่ได้อธิบายมา แต่ความคิดที่เปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้น ในประเทศค้ทงหน ถ้าเราได้แบบอย่างมาแต่ก่อนบาง ขอนทรอบไม่ ได้ ด้วยพาทย์พม่ามอญชวาก็มีราคาขั้ของทำนองเดียวกับของเรา

๑. ระนาดเดิมมีแค่ ๑๑ ซีก เป็นของเดิมในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ๒ ซีก จึง เปน ๒๑ ซีก,

เขาเอาข่างเราไป ๆ เขาเอาข่างเรามาก็อาจจะเป็นได้ทั้ง ๒ ด้าน
 ของพิเคราะห์โดยทรงตำหนานการเดินตราของไทเรา ซึ่งซึ่ง
 จำเป็นพาทย์ครุฑเดิมคงใช้พาทย์อย่างครุฑครุฑครุฑ ครุฑนกกมเคาเงอน
 อยู่มาถ เพราะครุฑครุฑเป็นตราของเดิมของเราคงได้อธิบายมาแต่
 ขุนศรีทราศพงพาทย์แบบตราแต่มีพาทย์สำหรับเดินตราลงไปจาก กรุงศรี
 อธิบายด้วยกัน คือเมื่อพวกชาวนครศรีธรรมราชได้แบบตราแต่มีพาทย์
 ลงไปเดินกันแพร่หลายแล้ว ตราทางในกรุง ๆ จึงเปลี่ยนมาใช้
 พาทย์เครื่องห้า เหตุไรจึงเปลี่ยนก็ดูเหมือนพอจะคิดเห็นได้ ด้วยมีคำ
 เขียนอยู่ที่เครื่องมีพาทย์ครุฑครุฑ ครุฑนกกมเคาเงอน ๆ เห็น
 ได้ว่าเป็นของทำสำหรับให้หอบหิ้วชนไปได้ง่าย เพราะเดิมตรามักต้อง
 เดินทางไปเที่ยวทางานเดิน อย่างเช่นตราโนราชาครุฑยังเที่ยวทางานอยู่
 จนทุกวันนี้ แต่มีพาทย์เครื่องห้าเป็นเครื่องขนาดเขื่อง จะหอบหิ้ว
 ไปไม่ได้ดกเหมือนเครื่องมีพาทย์ครุฑครุฑ เพราะฉนั้นคงเป็นเครื่อง
 สำหรับการเดินที่เดินเป็นคู่แหม่งแหม่งที่ จึงตั้งนิฐานว่าเดิมเห็นจะ
 เป็นมีพาทย์โธเน พึงเอามาใช้เป็นมีพาทย์ครุฑเมื่อหัตถ์ครุฑผู้หญิงของ
 หลวง แต่ตราโธเนจึงเอาอย่างต่อไป เพราะเหตุนี้ตราที่ในกรุง ๆ
 มีตราหัตถ์โธเนตราราชฎจึงใช้มีพาทย์เครื่องห้าด้วยกันทั้งนั้น
 ความที่กล่าวมาข้างนี้ คือที่วิชาตราของไทเราเดิมใช้มีพาทย์
 อย่างครุฑครุฑ แต่จึงเอาพาทย์เครื่องห้าของโธเนมาใช้แทน ยังมี

๑. ถ้อยคำในพระราชพงศาวดารจะปรากฏในตอนที่ห้วยประเพณีตราต่อไปข้างนี้

เค้าเงื่อนอยู่ในเพลงขับพาทย์อีกทางหนึ่ง จะนำมาแต่งใจด้วย คือ

นำพาทย์ของละครชาตรีมีแต่ ๘ เพลง^๕ คือ

- ๑ เพลงโทน ละครชาตรี (ตรงกับเพลงช้า)
- ๒ เพลง (เร็ว)
- ๓ เต็มขอ
- ๔ เข็ด
- ๕ โอด
- ๖ ดงสร้ง
- ๗ โดม
- ๘ เข็ดฉิ่ง
- ๙ เพลงฉิ่ง

เพลงทั้ง ๘ ที่กล่าวมานี้ ตรงกับที่มีในแบบตกรนอกตกรในทงนั้น เห็นได้ว่าเช่นเพลงคำราตรเดิม ส่วนนำพาทย์ทำนองนั้น มีคำราของเก่า อยู่ในหีบพระดัมตุ ๑ ทั้งนี้

โหมโรงเย็น ๕ เพลง

- ๑ ละครชาตรีขนาด เต็มวัด
- ๒ เข้าม่าน ทำ ๒ เที้ยว (เตี้ยว) ดงดา
- ๓ กราวใน

๑ กระทบเพลงของละครชาตรีนั้น ถ้าวตามคำชี้แจงของนายสระ คุรุละครชาตรี
ในกรุงเทพฯ

- ๔ เชิต
- ๕ กราวร่ำ

โหมโรงเช้า ๘ เพลง

- ๑ ละครสำนึกมาศ แต้รวัด
- ๒ เข้าม่าน ทำ ๒ เที้ยว (แต่ด) ดงดา
- ๓ เต็มอ. แต้รวัด
- ๔ เชิต
- ๕ กตม
- ๖ ชำนั้น ด้องท่อน
- ๗ กราวใน
- ๘ ชุป
- ๙ กราวร่ำ

โหมโรงกลางวัน ๑๔ เพลง

- ๑ กราวใน
- ๒ เต็มอ.ข้ามด่มทุก แต้รวัด
- ๓ เชิต
- ๔ ชุป แต้ดงดา
- ๕ กระบองคัน แต้รวัด
- ๖ ตะคุกรุกวัน

๗ ไซเวือ้ แด้วร้ว

๘ ปตุกคัณไม้ แด้วร้ว

๙ คุกพาศย์ แด้วร้ว

๓๐ พันพิรภาพ

๓๑ ตรีเศารนิบาท

๓๒ เตี้ยน ๒ เทียง

๓๓ เซ็ด ประถม แด้วร้ว

๓๔ บาทตักันี่ ปลายตงกราวร้ว

นอกเรื่อง โหมโรง

ไหว้ครู ๒ เพลง

๓ ปรายเซ้าตอก

๒ ตรีประคนทรรพ

เรื่องเตี๊ด ๒๓ เพลง

๑ ตรีตะหัง

๒ ตรีเซ็งกะเซง

๓ ตรีท้าวน้อย

๔ ตรีเซ็งเตี้ยน

๕ ตรีเตือจับ

๖ ตรีหญ็กรปากคอก

๗ ตรีปลายพระตักษณี่

- ๘ กระจมารตะม่อม
- ๙ กระจแรมไพโร
- ๑๐ กระจเขินเห็นอ
- ๑๑ กระจเขินได้
- ๑๒ แฉดะ
- ๑๓ เหาะ
- ๑๔ โคมเวียน
- ๑๕ เขิน
- ๑๖ พระยาเดิน
- ๑๗ ดยาดิน
- ๑๘ ดยาศรัว
- ๑๙ เว็ดฉาน
- ๒๐ เข็ดนอก
- ๒๑ กราวนอก

ดูคำรานักเห็นได้ว่าเพลงนำพาทย์โชนเป็นเรื่องหนึ่งต่างหาก มากกว่านำพาทย์ตรทลายเท่า มีเหมือนกับนำพาทย์ตรชาตรีแต่เพลงเด่นอกับเข็ด ๒ เพลงเท่านั้น จึงเป็นเค้าเงื่อนว่าพาทย์เครื่องห้าคงเป็นพาทย์สำหรับโชนอยู่ก่อน ตรเขามาใช้ต่อภายหลัง ไม่ได้ตรเท่านั้นถึงที่เอาพาทย์เครื่องห้าไปใช้เป็นเครื่องแห่แต่เครื่องระโคม ที่ผู้คนใช้เป็นเครื่องบรรเลงในเวลาทำการทัพศึก ทั้งปรากฏในเรื่องพระ

ราชวงศ์อโศก เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 ดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี แดงกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 ยังเป็นที่เจ้าพระยาสุรสีห์ ทรงรักษาเมืองพิศณุโลกต่อสู้ระแวง
 พม่าต่อมโงะจนสิ้นเสบียงอาหาร กองทัพกรุงธนบุรีก็ไปช่วยแก้ไขไม่
 ได้ จะตีหักชาติก็ออกจากที่ล้อม จึงทรงพระราชดำริห์เป็นกล
 อบาย ให้มีพาทย์ทำนองหรือบให้ครึกครื้นขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อจะ
 ให้ข้าศึกสำคัญว่าจะคงรักษาเมืองต่อไป ความที่กด่าจนเป็นอุทาหรณ์
 ว่าใช้มีพาทย์เครื่องห้าเป็นเครื่องบรรเลงในเวลาทำสงคราม ทำนอง
 เดียวกับเครื่องของทหารในชั้นหลัง แต่ก็มีเค้าเงื่อนว่าเขาไปจากโชน
 เหมือนกัน เพราะมีความปรากฏดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระเจ้า
 แผ่นดินแต่ก่อนได้พระราชทานอนุญาตให้ผู้นับนาศักดิ์หัดโชนเพื่อประ
 โยชน์ในการทำสงคราม เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ทั้งที่อยู่ในราชธานี
 และที่ปกครองหัวเมืองจึงมักหัดโชนขึ้นไว้ โชนที่ใหม่มีพาทย์เครื่องห้า
 ก็ของมณฑล เพราะฉะนั้นพาทย์เครื่องห้าจึงได้มีแพร่หลาย แล
 จึงเคยใช้เป็นเครื่องประโคมแต่เครื่องบรรเลงต่อไป

แต่มีพาทย์นโชนเฉพาะเครื่องห้าดังมาตงแต่ครั้งกรุงเก่าจนตลอด
 รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ฟังมาจับเพิ่มเติมเครื่อง
 มีพาทย์ขึ้นเป็นเครื่องใหญ่คือเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เข้าใจว่าเพราะเกิด
 เด่นแต่การมีพาทย์เป็นเหตุขึ้นก่อน เดี๋ยวอย่างโบราณรับอย่างเดา
 นิทาน ห้ามตั้งมีพาทย์ไม่ ฟังเกิดวิธีตั้งมีพาทย์เมื่อในรัชกาลที่ ๒

ความชอบปรากฏอยู่ในคำไหว้ครูเสภาบทหนึ่งว่า.

“เมื่อครั้งพระจอมรินทร์แผ่นดินดับ เสภาขมยังห้ามบิพาทย์ไม่
มาเมื่อพระองค์ผู้ทรงไชย ก็เกิดมขมิในอยุธยา”^๓

ความที่กล่าวในกลอนก็สัมพันธ์กับคำที่เล่ากันมา ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดทรงฟังเสภา ได้ทรงพระราชนิพนธ์เสภา
ก็หลายตอน คือตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างแถวเขาค้างนางแก้วกริยา
ซึ่งชอบขมขอบฟังกันมาจนทุกวันนี้เป็นต้น คงโปรดให้คนขับเสภาร้อง
ดำเนิน่าตั้งบิพาทย์เหมือนท่านองมโหรี จึงเกิดมีเสภาตั้งบิพาทย์ขึ้นแต่นั้น
มา แต่กล่าวกันว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๒ บิพาทย์เมื่อบริบเสภาก็ยังคง
ใช้เครื่องห้า เป็นแต่ใช้ตองน้ำแทนระโพน คือถึงรัชกาลที่ ๓ เห็นจะ
เป็นเพราะเดินเสภาตั้งบิพาทย์กันแพร่หลาย จึงได้มีผู้คิดเครื่องบิพาทย์
เพิ่มเติมขึ้น แต่จะขอยังเรื่องที่ว่าด้วยเพิ่มเติมเครื่องบิพาทย์ไวพรรณา
ซึ่งนำต่อไป จะอธิบายว่าด้วยบิพาทย์เครื่องห้าซึ่งเดินตรุษเสียให้หมด
กระบวนก่อน

ลักษณะที่ตรุษเดินกับบิพาทย์นั้นเป็น ๒ กระบวน คือใช้ร้องเป็น
หลักกระบวนหนึ่ง ใช้บิพาทย์เป็นหลักกระบวน ๑ จะพรรณากระบวน
ที่ใช้ร้องเป็นหลักก่อน ลักษณะที่ของตรุษเป็น ๓ จังหวะ คือ จังหวะ
ช้า จังหวะกลาง แต่จังหวะเร็ว ส่วนจังหวะช้านั้น คือ—

๓ บทหลังนี้ผู้ที่จำไว้บอกว่า “ก็เกิดคนตีในอยุธยา” เห็นว่าผิด ด้วยความไม่
รับกันคำสัน

๓) ร้องชาตคุรัมไม้ไต่พันพาทย์ เรียกเป็นคำมัญว่า "ร้องชัว"
ในกระบวนร้องอย่างนี้มีตำนานอีกหลายเพลง ที่เรียกว่า "ชาอ่าน
ด้าว" "ยาน" แด "ชมตาด" เป็นต้น

๔) ร้องชาเขากบมี เรียกว่า "ชาบ" "โอบ" แด โธ่ชาตรี เป็นต้น

๓) ร้องชาเขากบมี โทณ เช่นร้อง "ดงดรง" แด "ชมดง"
เป็นต้น กระบวนร้องชาใช้ร้องแต่บางบทซึ่งจะให้เห็นเป็นบทสำคัญ
กล่าวกันว่าแต่เดิมเป็นแต่ร้องเขากบมีกับโทณ ดังบอกไว้ข้างนำ
บท หาได้รับพาทย์ทองไม่ ถึงครุหทองเมื่อรัชกาลที่ ๒ ก็ว่าไม่มีใคร
โปรดให้ร้องรับพาทย์ทอง เห็นจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า
พาทย์ดงรำเย็นเยื่อไป การที่ดกร้องรับพาทย์ทอง ว่ามักเกิดชุน
ใหม่ในสมัยเมื่อต้นพาทย์กัน นามี่ทุกชุนขึ้นต่อในรัชกาลที่ ๔ แดที่ ๕
กล่าวกันมาดังนี้

ดกร้องจังหวัดต่างนั้น คือ "ร้องรำ" มีแต่ดกรับไม้ทำบิ
พาทย์ ใช้ของพื้นเรื่องดกร เพราะฉะนั้นดกรจึงร้องรำมากกว่าอย่างอื่น

ดกร้องจังหวัดเวียงนั้น พวกดกรชาตรีเรียกว่า "ร้องดืบ" พวก
ดกรในกรุง ๆ เรียกว่า "ร้องดืบไท" เห็นจะมาแต่คำว่า "ศัพท"
ด้วยกัน มีแต่ดกรรับไม้ทำบิพาทย์เหมือนกักร้องรำ แต่จังหวัดเวียง ใช้
แต่เฉพาะเมื่อดกรทำบทกรัน เช่นเวลาดักกัน เป็นต้น

ตั้งกระบวนดกรที่ไม้พาทย์เป็นหลักนั้น ทำใหม่ร้องอย่าง ๓

๑ ร้องชมดงรับพาทย์ เป็นของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕

ทำเพลงว่าอย่าง ๓

โหมโรง คือทำ มีพาทย์ บรร เสงใน เวตา ตคร แต่งคิ้ว ก่อนจะ เดิน
 เป็นการบอกให้มหาชนทราบว่าจะมีตคร การโหมโรงของตครชาคร
 ใช้เพลงตามแบบเก่า ทำแค่ “เพลงซัด” เพลง ๑ “เซ็ด” เพลง ๑
 กับ “เพลง” เพลง ๑ รวม ๓ เพลงเท่านั้น แต่โหมโรงตครนอก
 แดตครในอย่างในกรุง ๖ มีพาทย์ทำเพลงเรื่องยี่ดาตามแบบโหมโรง
 โชน อย่างเช่นแสดงมาแต่ เป็นแต่แก้ไขบ้างเล็กน้อย เห็นได้ชัด
 ว่ามีพาทย์เขานำพาทย์โชนมาใช้ เป็นเค้าเงื่อนอีกอย่าง ๑ ในข้อที่ว่า
 ตครในแต่มีพาทย์เครื่องห้ามาแต่โชน ดังได้อธิบายมา อนึ่งเมื่อเวตา
 ตครเล็กมีพาทย์ยังทำสาโรงกิกขอย่าง ๓ เป็นคู่กับโหมโรง แต่ทำ
 เพลงกรวดรำเพลงเดี่ยวเพราะเป็นเวตาเด็ก ประเดียดคนก็กดทับหมด

มีพาทย์ทำเพลงรำของตครนั้น ก็ใช้จังหวะซ้ำ กตาง แต่เร็วเป็น
 ๓ อย่าง คล้ายกับจังหวะที่ตครร้อง ใช้มีพาทย์ทำแต่โดยลำพังอย่าง ๑
 ใช้ร้องช่วยมีพาทย์ด้วยอีกอย่าง ๑ เป็น ๒ กระบวรต่างกัน

มีพาทย์ทำโดยลำพังนั้น เช่น รำเล่มมอ รำกตม รำเซ็ด เป็นต้น
 ที่มีร้องช่วยมีพาทย์นั้น คือ เมื่อตครรำเพลงซ้ำ เพลงเร็ว
 แดเซ็ดนี้

เพลงซ้ำ ตะโพนทำจังหวะ สีะ โຈัง สีะ ถึง โຈัง ถึง ร้องบท
 “เย็นย่า จะคำอยู่แต่ดวงรอนรอน” แด “ดูดยาย” เป็นต้น
 เพลงเร็ว ตะโพนทำจังหวะ สีะ ถึง ถึง ร้องบท “รักเจ้าต่าง

คำเอ๋ย” ฤ “แม่ศรีเอ๋ย” เป็นต้น

เช็ดนั่ง คัดนั่งเป็นจังหวะเร็ว (ไม่ใช่ตะโพน) ร้องบท “หนึ่งหนึ่ง
ไต่ยืนเดี่ยวหนึ่งก็จับใจ” เป็นต้น

ลักษณะหรือช่วยเพลงรำท่ง ๓ อย่างที่กล่าวมานั้น เมื่อพิเคราะห์ดู
ก็ดูเหมือนจะเห็นเค้าเงื่อนในทางตำนานว่า จะเป็นประเพณีเก่าแก่แต่
เมื่อตครยง ไซบพิภยตครยวศร หนึ่งตั้งเดี่ยวอาจจะทำเป็นตำนานได้
เพราะเพลงชาเพลงเร็วแต่เช็ดนั่ง ๓ เพลงนี้ มีพิภยต้องทำอยู่นาน
ตครยงจะรำจบกระบวน ในระหว่างนั้นท่านองจะเห็นหนักแรงคนมีนัก
จึงคิดให้ของตำนานช่วยมีพิภย เพราะฉนั้นบทที่ใช้รองความจึงไม่เข้า
กับเรื่อง เด่มขออย่างว่านักบทอะไรได้กรอไป พอให้เป็นตำนานชอนตคร
รำแต่ดก็ใช้ได้

แต่จะว่าด้วยเรื่องเพิ่มเติมเครื่องมีพิภยคือมี มีพิภยเครื่อง
ห้าของเดิมมีมี (ใน) ๓ ระนาด (เอก) ๓ ซ้องวง (ใหญ่) ๓
ตะโพน ๓ กลอง ๓ รวม ๕ ตั้ง มีนั่งออกตั้ง ๓ ซึ่งเขาใจว่า ใช้สำหรับให้
จังหวะผลัดกันกับตะโพน จะเป็นเครื่องประกอบมาแต่เดิม ส่วน
เครื่องที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่นั้น มีตั้งใส่ยว่าจะเพิ่มมาก่อนรัชกาลที่ ๓ อยู่
๓ ตั้ง คือ กลองแขก ๓ เห็นจะเพิ่มคงแต่เดนมตครเร็วของอิเหนาแต่ครั้ง
กรุงเก่ามา สำหรับแต่เวตราอย่างแขก เช่นรำกฤษ เป็นต้น (แต่จึง
เคยเขาไปทำกระบี่กระบอง) กลองมีพิภยเดิมก็ไม่เคียด (อย่าง
เช่นใช้ในมีพิภยเครื่องห้า) เดิมกลองชั้นเป็น ๒ ใบนอกตั้ง ๓ ต้องห้า

สำหรับคนกดของคัตกับตะโพน (ในเวตาเพลงไม้ใช้กดของ) นึ่ง ๓ เครื่อง ๓ ตั้งทกดว่ามานเห็นจะเคิมเข้าในเครื่องบีพาทย์มาก่อน เครื่องบีพาทย์ทกดว่ากนมาว่าเคิมชนเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น คือ ป็นอกเคิม สำหรับเด้นหนึ่ง เขามาเคิมชนเป็นคู่กับใน ๑ วรรคตุม คัดชนเป็นคู่กับวรรคตเอก ๑ พ้องวงเด็ก คัดชนเป็นคู่กับพ้องวงใหญ่ ๑ เห็นจะเพิ่มฉาบชนเป็นเครื่องประกอบคู่กับฉิ่งในฉิมย่น บีพาทย์ชนิดนี้เรียกว่า “บีพาทย์เครื่องคู่” เพราะเครื่องเป็นคู่ ๆ กันดังได้อธิบายมา บีพาทย์เครื่องคู่ในชนมรภมชน มีแต่ของเจ้านายและชนนางผู้ใหญ่ ใช้เด้นแต่เด้นเพราะจะพ้งนำเสียงบีพาทย์เป็นสำคัญ ถ้าจะมีใช้เด้นตครบ้างก็เห็นจะน้อยโรง บีพาทย์ชนิดครที่เด้นกันโดยมากนั้น ยังคงใช้เครื่องห้าอยู่อย่างเดิมจนรัชกาลที่ ๕

ถึงรัชกาลที่ ๕ เด้นบีพาทย์กนชุกรมชนกว่าแต่ก่อน มีบีพาทย์เครื่องคู่แพ้หลาย แต่ฉิ่งเด้นอย่างครวังรัชกาลที่ ๒ คือทเด้นเด้นก่าตั้งบีพาทย์นกดบเป็นเด้นบีพาทย์รับเด้นก่า เพราะเอาบีพาทย์เป็นทกดเด้นก่าตายไปเป็นแต่เครื่องประกอบ ในชนนเกิดเครื่องบีพาทย์ชนิดใหม่

๑ บีพาทย์เครื่องห้านั้นเคิมก็เห็นจะเรียกแต่ว่าพาทย์ ครนเกิดบีพาทย์เครื่องคู่จึงเรียกบีพาทย์ที่มีอยู่ก่อนว่าพาทย์เครื่องห้า แต่พาทย์เครื่องคู่นั้น เคิมก็เห็นจะเรียก ว่าพาทย์เครื่องใหญ่ ครนมีบีพาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง ตั้งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า จึงเรียกพาทย์เครื่องใหญ่เคิมตกลงเป็นบีพาทย์เครื่องคู่ สันนิฐเน่าจะเป็นมตั้งนี้.

อีก ๒ อย่าง คือระนาบของอย่าง ๓ กับระนาบที่ตั้งของอย่าง ๓ มีพิพาทย์
ที่มีระนาบครบ & รางเรียกกันว่า "มีพิพาทย์เครื่องใหญ่"^๑ มีปรากฏ
อยู่ในหมายรับสั่งครั้งครอบครองนครหลวงเมื่อมีชาติ พ. ศ. ๒๓๘๗ ว่า—

ให้หมื่นไฉน (โพระห์) จัดมีพิพาทย์ดำรับ ๓ "ใหม่เครื่อง
ครบวงอย่าให้เอาพิพาทย์ตามธรรมเนียมมาทำ" คือหมายสั่งให้จัด
มีพิพาทย์เครื่องคู่ไปทำ แดกต่างความต่อไปในหมายนั้นว่า "ให้ท่าน
พระยามนตรีสุริยวงศ์จัดมีพิพาทย์ดำรับใหญ่ดำรับ ๓" มาทำด้วย ความ
ตอนหลังนั้นหมายว่า มีพิพาทย์เครื่องใหญ่ระนาบ & ราง เห็นได้ว่าเป็นของ
พิมพ์ขึ้นในเวदानัน แม้ของหลวงก็ยังไม่มี แต่คือมีพิพาทย์กักถ่าย
เป็นเครื่องใหญ่ขึ้นตามกันอีกชั้น ๑ มีพิพาทย์เครื่องคู่ใช้เด่นดรามาก
ขึ้น คงใช้มีพิพาทย์เครื่องห้าแต่ลดครนออกที่เด่นงานปลัดกแต่งานเหมา กับ
มีพิพาทย์หลวงวงหมื่นไฉน ที่ทำประโคมในการหลวงเท่านั้น

การเดินมีพิพาทย์เครื่องใหญ่เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ชุกชุมเพียงใด จะ
เห็นได้ในจำนวนของมีพิพาทย์ ซึ่งปรากฏในหมายรับสั่งครั้งโปรดฯ ให้
ขอยืมมาทำดรัมโฆสพระแก้วมรกต เมื่อเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีมะโรง
พ. ศ. ๒๓๘๘ คือ—

มีพิพาทย์ผู้ชาย ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑

๑ ระนาบที่ตั้งกับระนาบของนี้ กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงริเริ่มอย่าง ๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุริยราชรังษีอย่าง ๑ แต่ความจริงจะเป็น
อย่างไรหาทราบแน่ไม.

- ♣ บัณฑิตชาย ของกรมพระพิทักษ์โลกภูเบศร์ วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของกรมทตวงเทเวศร์วชิรินทร์ วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของกรมขุนสรวพศัตถ์ปรีชา วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของกรมทตวงวงศาธิราชธนิศ วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาตา วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของกรมหมื่นราชธิดาภิกรม วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของสมเด็จพระยามบรมมहाพิไชยญาติ วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของพระยาเพชรพิไชย วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของเจ้าหมื่นสรวพศัตถ์ (เพ็ง) วง ๓
- ♣ บัณฑิตชาย ของพระประดิษฐไพเราะ (มีแขก) วง ๓
- ♣ บัณฑิตหญิง ของกรมหมื่นวรจักรธรรมาภาพ วง ๓
- ♣ บัณฑิตหญิง ของกรมหมื่นมหิศวศิววิธาค วง ๓
- ♣ บัณฑิตหญิง ของสมเด็จพระยามบรมมहाพิไชยญาติ วง ๓
- ♣ บัณฑิตหญิง ของเจ้าพระยารัตนวงษ์ ๖ (เข้า) วง ๓

เป็นบัณฑิตชาย ๑๒ วง บัณฑิตหญิง ๕ วง รวม ๑๗ วงด้วยกัน
 มีพัทย์ ๑๖ วงนี้ มีเค้าเงื่อนเห็นได้ว่าเป็นมีพัทย์เครื่องใหญ่สำหรับ
 ท้ารับเสภาทงหน เพราะชาติบัณฑิตของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ แต่
 บัณฑิตชายของกรมหมื่นมหิศว ๖ ทงบัณฑิตของเจ้าพระยาตรี-
 สุริยวงศ์ ซึ่งท่านองจะเป็นแต่มีพัทย์เครื่องห้า ฤๅเครื่องคู่สำหรับ

ใช้เงินตราอย่างเดียวจึงมิได้เกณฑ์

การต้มโภชพระแก้วมรกตครั้งนั้น นอกจากมีพาทย์ยังเกณฑ์
มิให้แต่ศักรดาเข้ามาเล่นด้วย มีบานัญจ้านองพวงปรากฏในหมาย
รับสั่งดังนี้ :-

มิให้ผู้หญิง ของพระยาเพชรพิไชย วง ๑

มิให้ผู้หญิง ของพระยาพิพิธโกศลวรวิทย์ วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของกรมหมื่นภูบัตราชฤไทย วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของพระองค์เจ้าสิงหวิห (กรมหลวงบดินทร) วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของพระองค์เจ้าสมพูนท (กรมขุนเจริญ) วง ๑

ศักรดาผู้ชาย ของหม่อมเจ้าพนม (ในกรมหลวงเทเวศร์) วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของพระสรวภากร วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของหลวงรัตนสมบัติ วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของเดิมียนตรากรมนางจิงนำ วง ๑

ศักรดาผู้หญิง ของนายเตียงมหาเด็ก (ภายหลังเป็นจมีนราช
นาคร) วง ๑

มีรายการในหมายรับสั่งว่า บรรดาพาทย์ใหม่เสภาทุกวง แด
ให้พาทย์ มิให้ ศักรดา ผู้หญิงอยู่ (ที่พระระเบียง) ในม่านข้าง
ด้านใต้พระอุโบสถ มีพาทย์ มิให้ แต่ศักรดาผู้ชาย ให้ตั้งราย
กัน (ที่พระระเบียง) ทางด้านเหนือแต่ด้านตะวันตกด้านออกกรมฉัตรที่
เขียนได้ตามห้อง ให้แต่งตัวหนุ่มพวงมีพาทย์มิให้แต่ศักรดาปรกวด

ประจักษ์ แต่ให้เจ้าของจัดเป็นโต๊ะหมู่บูชาตงหลวงมีพาทย์ มโหรี แต่
ศักรดาของคนที่ด้วย กำหนดให้ทำแต่เพดานตงค่าไปจนถึงตั้งชั้น
เล็ก ตั้ง

การเกณฑ์ครุฑทกต่างน เชื้อได้ว่าเกณฑ์หมดจำนวน ทง
มีพาทย์เครื่องใหญ่ มโหรี แต่ศักรดา ของเจ้านายเดชนนางบรรดา
มีอยู่ในกรุง ฯ ในสมัยนั้น เมื่อพิเคราะห์ก็เห็นได้ว่า การเดิน
มโหรีอย่างโบราณร้องโรยตงมาก เหลืออยู่แต่ ๒ วง เพราะเปลี่ยน
มานิยมเดินตกรผู้หญิงแต่มีพาทย์รับเสภาเดี่ยวโดยมาก จนถึงหัดผู้หญิง
ให้ทำมีพาทย์แทนมโหรีอย่างเก่าก็มี ความนิยมที่แปรไปเป็นเดินมีพาทย์
เช่นกต่างมาน ก็มีตออกไปถึงตกร คือที่เกิดชอบร้องต่างต่าง ๆ
รับมีพาทย์ในเวลาดกรไว้บทนั้น มีมากจนแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา
ตลอดจนรัชกาลที่ ๕ จนถึงเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ให้ร้องตำ
๓ ชั้นให้ตกรของท่านว่า แต่เห็นจะมีโรงเดียวเท่านั้น

ยังมีเครื่องมีพาทย์ ที่เกิดเพิ่มเติม ขึ้นนอกจากที่ได้ กล่าวอีกหลาย
อย่าง เป็นต้นว่ากตองนั้นชนเดิมก็ไซ้แต่ ๒ ใบ ภายหลังเดิมขึ้นเป็น
ตำรับตะ ๓ ใบ ๔ ใบ เขาใจว่าเป็นของเดิมชนเมือตกรใช้มีพาทย์เครื่อง
ใหญ่ ยังกตองฝรั่ง ซึ่งมักเรียกกันมาแต่ก่อนว่า "กตอง (ตะ) เมริกัน"
ก็เป็นของเดิมชนเมือตกรเดินเรื่องพระอภัยมณี เพราะเหตุที่ทำเพลง
ฝรั่ง มีพาทย์เดินตกรเพิ่มเครื่องมากขึ้น โดยลำดับตั้งแต่ตงมา
ตกรตกรรัชกาลที่ ๕ ใช้มีพาทย์เครื่องใหญ่เป็นพัน ก่อตกรโรง

เด็ก ๆ ญาติครบถ้วนออกจิ้งไรเครื่องคู่ ที่จะใช้เครื่องหาหาใครมีไม่
 ส่วนมีพาทย์เบญจตุรียงค้อย่างดั้งเดิมยังใช้เล่นแต่ละครโนราชาครกับ
 หนึ่งคตงอยู่จนทุกวันนี้ ว่าด้วยเรื่องมีพาทย์ทงแตนครจบเนอความ
 เพียงเท่านี้

ว่าด้วยประเพณีเล่นละครรำ

การพ้อรำเป็นหลักของวิชาละคร (รำ) เพราะคนนั้นผู้เป็นครูบา
 อาจารย์แต่ก่อนจึงคิดแบบรำเป็นท่าต่าง ๆ ตั้งขอบัญญัติไว้ให้เรียก
 เป็นตำรา แต่อดีตร้อยกรองท่ารำต่าง ๆ นั้นเข้ากระบวรตำหรับรำเข้า
 กับเพลงมีพาทย์ เรียกว่า “รำเพลง” อย่าง ๓ อีกอย่าง ๓ ตำหรับ
 รำเข้ากับบทร้อง เรียกว่า “รำไซ้บท” บรรดาผู้ที่ฝึกหัดเป็นละคร
 มักหัดตั้งแต่ยังเด็ก ครูให้หัดรำเพลงก่อน แล้วจึงให้หัดรำไซ้บท
 เมื่อรำได้แล้วครูจึง “ครอบ” ให้อธิบายให้เล่นละคร แต่นั้น
 ไปจึงนับว่าเป็นละคร การอันนั้นเป็นประเพณีดั้งเดิม ยังมีเค้ามอดเหมือน
 กันทั้งละครโนราชาครที่มณฑลนครศรีธรรมราช แดดครนอกดครใน
 ที่ในกรุงเทพฯ นี้ แต่กระบวรการฝึกหัดแต่อดีตของดครโนราชาคร
 แดดครนอกดครในมิดกันในเรื่องสำคัญอยู่หลายอย่าง จะต้องอธิบาย
 แยกกันที่ละเอียดจึงจะได้ความชัดเจน

ประเพณีตกรโนราชาตรี

การฝึกหัดตกรโนราชาตรี^๑ หัตถ์รำเพลงแต่ ๑๒ ท่า ตามตำรา
ของขุนศรีทักทายเป็นครุเดิม (ดังกถำมาในตอนว่าด้วยตกรนอก)

ท่ารำ ๑๒ ท่านี้ คือ—

- ที่ ๑ ท่าแม่ถาย (กนก)
- ที่ ๒ ท่าราหูจับจันทร์ (ท่าเขาควายก็เรียก)
- ที่ ๓ ท่ากนิร (รำ)
- ที่ ๔ ท่าจับระบำ
- ที่ ๕ ท่าตงฉาก (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่าท่าหงษ์ตีดาในคำ
กตชน)
- ที่ ๖ ท่าฉากนัสนย (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่าท่าช้างประดำเนินงา
ในคำกตชน)
- ที่ ๗ ท่าผาตา
- ที่ ๘ ท่ามัจฉุม
- ที่ ๙ ท่ามัจฉาน
- ที่ ๑๐ ท่ามัจฉดี

๑ ประเพณีตกรโนราชาตรีที่อธิบายต่อไปนี้ ถ้าวตามคำชี้แจงของนายงักดี (ชาว
เป็นพื้น นายงักดีเคยเล่นตกรโนราชาตรีอยู่ที่เมืองตรังค์เมื่อก่อนเข้ารับราชการใน
กรุงเทพฯ ๑

ที่ ๓๑ ทำบัวเข็ม

ที่ ๓๒ ทำแมลงมุมชกโย

ทำว่า ๓๒ ทำที่กต่างมาน เรียกรวมกันว่า “เพลงครู” ยังมี
มรดกอนตำราว่าของ พวก ตคร ในราชาศรีในมณฑลนครศรีธรรมราชอีก
ความหนึ่งว่า:—

๑ สอนเฮยสอนว่า	ครูให้ซ้ำว่าแต่มา
ปลดปลดตงมา	แล้วให้ซ้ำว่าเพียงพด
จาดได้ปลดายอก	เรียกแม่ตายกนกดมาดา
ช็ดตั้งชนเพียงหน้า	เรียกช่อระย้าคอกไม้
ปลดปลดตงมาได้	ครูให้ซ้ำว่า ไคมเจียน
น้เรียกรูปวาด	ใจองให้เหมื่อนรูปเขียน
ท่านคงเรียน	ทำชาวคะเคียนพาดคาด
ท่านแตนุช	พระพุทเจ้าท่านห้ามมาร
ท่านนงควาญ	พระรามเฮยข้ามถ่มุท
ยกชนตั้งตด	เป็นท่าพระยาครุชร้อนมา
ครุชเดียนาคได้	ร้อนกดับไปในเวหา
ทำท่าหุณมาน	เหาะทยานไปเผาตงกา
ว่าท่าเทวา	ดำรถม้าชกกรถ
ท่านางมัทรี	จรตี่ห่างเขาวงกฏ
ทำพระดาบศ	ดีตาจะเข้าาศรม

สี่มุมปราสาท
ท่านเอกกรม

วาดไว้เป็นรูปพรหม
เรียกพระนารายณ์นาวดศรี

(ผู้บอกให้จำได้แก่ท่าน)

พี่เพราะหัดซื้อทำราคาต่าง ๆ ที่เรียกในกตอนนี้ เขาใจว่าจะมีผู้
คิดตำราขนตำหรับหัตถ์คร โนวราชาครในชนหลัง มีใช้ควคนตำราจึง
ไม่ใช่กันทั่วไปเหมือนอย่าง ๑๒ ท่าที่กตำมาล่อน

การฝึกหัตถ์คร โนวราชาคร เมื่อหัดรำเพลงครุได้แต่ได้ ครุจึง
สอนให้ท่องบท เพราะตคร โนวราชาครยังใช้ร้องกตอนสด (เหมือน
อย่างเล่นเพลงฤทธิเก) ไม่มีหนังสือบอกอย่างตครในกรุงเทพฯ แต่
สอนให้ร้องแล้วรำท่าบทไปจนพอทำได้ ผู้ที่เป็นครุหัดจึงพาไปให้ครุ
ใหญ่ครอบ เรียกว่า "เจ้าครุ" อันตั้งชนครอบตคร โนวราชาครนั้น
จะนิมนต์พระสงฆ์สดมณต์ฉันเช้าด้วยฤไม่แล้วแต่ใจไม่จำเป็น การ
ที่ทำพิธีครุใหญ่เอาเทริดแขวนไว้ที่ถาดโรงพิธี ตรงใต้เทริดนั้นตั้งชน
ตำครตายดิบต้องนักษัตรควาแต่ปหนึ่งเดียวไว้นกนชน ดักษณที่
ครอบ ครุใหญ่ให้เด็กชนนั่งบนกนชนแล้วปลงเอาเทริดลงมาครอบศีรษะ
ให้ แล้วให้เด็กลุกขึ้นรำเพลงครุเข้ากับพาทย์จนจบเพลง แล้วเอา
เทริดกลับไปแขวนไว้อย่างเดิม ทำอย่างนั้นที่ตะคนไปจนหมดตัวผู้จะ
เป็นตครก็เป็นผู้พิธีครอบ ส่วนตัวจำอดคนนี้เป็นแต่ครุเอาหน้ากาก
ใส่ให้แทนครอบด้วยเทริดไม้คังรำ เพราะตัวจำอดคนมักเกิดแต่พวก
มีพาทย์ฤถูกคู่ที่ขอบเงินเป็นจำอดคน เคยเห็นเล่นตครขึ้นเขาก็เคยเป็น

ตัวตกรไป ไม่ได้หัตว์มาแต่เดิม

ลักษณะการเดินตกรโนราชาครั้นนั้น ตกรโรงหนึ่งต้องมีคน ๑๔ คนเป็นอย่างน้อย คือ ตัวตกร (เป็นผู้คุมตกรไม่ต้องเดินเอง) คน ๑ ตัวนายโรง (คือยืนเครื่อง บางทีก็เป็นครูดัว) คน ๑ ตัวนาง (คือเด็กผู้ชายหัวจุกทำบทนาง) คน ๑ จำพวก (เรียกว่าพรานตามเรื่อง มโนห์รา) คน ๑ รวมตัวตกร ๓ คน คนตีแกระ (คือตกรคู่ตกรับ) ๕ คน มีพาทย์ คนเป่ามี (เป็นนางวง) คน ๓ คนตีทับ ๒ คน คนตีกลอง คน ๓ คนตีฆ้องคู่คน ๓ รวมพวกมีพาทย์ ๕ คน รวมเบ็ดเสร็จเป็น ๑๔ คนด้วยกัน ใครจะหาตกรไปส่งกลางวันที่ได้ฤกษ์กลางคืนก็ได้ ถ้าเดินกลางวัน ของโรงราวเวลา ๓๐ นาฬิกาขึ้นเที่ยง ไปเด็กราว ๑๒ นาทีก่อน ๕ นาฬิกา ถ้าเดินกลางคืนตกรโรงราวเวลา ๗ นาฬิกา เด็ก เวลาค่ำเที่ยงคืน เรียกค่าธรรมเนียมเดินกลางคืนเท่ากับเดินกลางวันอีก วันหนึ่ง

อัตราค่าธรรมเนียมที่ตกรโนราชาครั้นเรียกจากผู้หามนั้น แต่เดิม เดินวันหนึ่งเรียกเงินโรง ๒ บาท กับเงินค่ากำหนัดโรง ๕๐ สตางค์ แต่นอกจากเรียกเงินเจ้าของงานยังต้องเลี้ยงอาหารด้วย ๒ เวลา แต่ ยังต้องให้ยืมผ้าใหม่สำหรับตัวนายโรงกับตัวนางผู้คนตะมึน แต่เมื่อ เสร็จงานส่งผ้าคืนให้เจ้าของ

ขอทูลว่าของใหม่มีมานานหาพบเขาได้เคยพบเอง ครึ่งหนึ่งขาดตกร โนราชาครั้นมาเดินให้ข้าพเจ้าอยู่ที่เมืองสงขลา ได้ยินตกรใหม่โรง ๕

อยู่ช้านานผิดดังเกด จึงให้ ไปถามว่าเมื่อไรจะตงโรง ได้ความว่า
 ยังไม่ได้ผ้าถุงจึงยังเดินไม่ได้ แต่เรื่องยืมผ้าถุงนั้นเห็นจะเป็นประเพณี
 ที่เกิดขึ้นในมณฑลนครศรีธรรมราชเอง มิใช่ประเพณีที่ขุนศรีท้าวพา
 ลงไปจากกรุงศรีอยุธยา น่าจะเป็นเพราะเหตุที่พวกกตกร โนราชาตรี
 ในมณฑลนครศรีธรรมราชต้องเที่ยวหางานเดินดกร บางที่ตงเครื่อง
 เสรไปต่างบ้านต่างเมืองไกล ๆ ผ้าที่นุ่งติดตัวไปไม่เต็มประกอบ เวลา
 จะเดินดกรจึงงานเห็นได้ใครกรำกายพา ให้ยืมผ้าใหม่จึงเคยเป็น
 ขรรณเนียมมา

ลักษณะที่พวกกตกร โนราชาตรีเที่ยวหางานนั้น ถ้าอยู่บ้านไม่ใคร่
 มีใครหาไปเดิน ก็พากันชนเครื่องดกรแต่เครื่องบีพาทย์เดินทางไป
 เที่ยวหางาน ไปถึงหมู่บ้านแห่งใดในระยะทางคาดว่าจะหางานได้ ก็ตั้ง
 กตกรขึ้นเป็นสำคัญ ให้พวกชาวบ้านรู้ว่าพวกกตกรมาถึง ถ้าใครได้
 บดบานไว้จะแก้ต้นบดกดี ๆ จะมีการงานกดี ก็มาว่าหาตกรไปเดิน
 ถ้าหากไม่มีใครหาเดินงาน พวกกตกรก็คิดว่าน่าว่ากตกรกับชาวบ้าน
 เพียงให้ได้เข้าป่าอาหารกินยืมหน้าแถวเดินดกรให้ดูวัน ๓ แล้วก็เดิน
 ทางต่อไป วิถีเดินทางอย่างว่ามานั้นเห็นจะเป็นวิถีของพวกกตกรแต่
 โบราณ เหมือนกับวิถีที่แบ่งผลประโยชน์กันในพวกกตกร โนราชาตรี
 คือได้เงินโรงมาเท่าใด ได้แก้ตัวนายโรง ๓ ส่วน ได้แก้ตัวนางแต่ตัว
 จำอวดคนละ ๒ ส่วน นอกจากนั้นได้คนละส่วน ๑ ค้างครุได้ค่ากำหนด
 เป็นประเพณีเหมือนกันดังนี้ไป

ยังมีประเพณีของตคร โหราศาสตร์เป็นการแปรถออีกอย่าง ๑ เกิด
แต่กตัญญูกระทำร้ายด้วยวิทยาคม มักใช้เค็กเม็งแถมเครื่องบงกช
ต่าง ๆ เป็นต้นว่ามีค่ายมกตสวมเทรตที่ไต้คี่ะ แดบบางทักไ้ไ้
ประเจียดห้อยบ่าเวลาที่ออกโรงเด่นตคร เป็นอย่างนั้นจนกระทั่งถึง
พวกแตกมถายที่เอาอย่างตคร โหราศาสตร์ไปเด่นเป็นตครแขก ก็เอา
เดชนันต์ของไทยไปใช้ด้วย คงเป็นประเพณีมาเก่าแก่แค่ครั้งกรุงเก่า
เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้เองพวกตครนอกที่เด่นในกรุงเทพฯ ๗ จึงมักเข้า
ใจกันว่า พวกตคร โหราศาสตร์นั้นใช้วิทยาคม ทำได้ทั้งให้คนดู
หลงรัก แต่ให้ตครที่เด่นประชันมีอันเป็นไปต่าง ๆ ไม่มีใครจะใคร่
กล้าเด่นประชันกับตครชาตรีด้วยเกรงวิทยาคม แด้วจึงเคยเกิดเข้าใจ
กันกตัญญูไปว่า ถ้าจะเด่นตครแก่ดินบดให้ศักดิ์สิทธิ์แด้วต้องเด่นตคร
ชาตรี ตครชาตรีจึงเป็นการเด่นสำหรับแก่ดินบดอยู่ในกรุงเทพฯ ๗ จน
ทุกวันนี้

ตคร โหราศาสตร์ที่เด่นในกรุงเทพฯ ๗ นี้ เห็นจะแรกมีเมื่อครั้งกรุง
ธนบุรี ด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ได้เมื่อนครศรีธรรมราช กวตครวิ
ชาวนคร ๗ เข้ามาเป็นอันมาก ถึงรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์จึง
ปรากฏว่ามีตครชาตรีเด่นในงานมหรสพที่ในกรุงเทพฯ ๗ ดังกล่าวได้
ในโคลงกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทรงแต่งเรื่องพระบรมศพ สมเด็จพระปฐม
บรมมหาชนก ๗ ว่า:—

๑ ชาตรีศตบุศุมทั้ง	กตองโพน
วังสภักดิ์ชิตะเฮอโชน	อันแปด
คนกรับรับชยัน โชน	เตียงเย็น
วังขบวนรถเส่นแก่	หื้อชยันยาโรย

แแต่ครชาตรีที่เดินอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทุกวันนั้น เป็นเช็ดถ่ายพอกชาวเมืองพิทลุง ซึ่งอพยพเข้ามาเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อีกคราว ๑

ประเพณีแแต่ครชาตรีที่กล่าวมาว่าตามประเพณีเดิม แแต่เดยวหน้าเหมือนแต่ก่อนไม๊ ด้วยบ้านเมืองบริบูรณ์จน การเดินที่เปลี่ยนแปงไปตามความเจริญของบ้านเมือง เป็นต้นว่าคร โนราสงครที่เดินในมณฑลนครศรีธรรมราชทุกวันนี้ มีตัวครมากจน ไม๊ได้แแต่ ๓ คนเหมือนแต่ก่อน เงินโรงซึ่งเคยเรียกวันละ ๒ บาท เดยวนี้ก็เรียกเป็นวันละ ๘ บาท ๓๐ บาท แแต่ครชาตรีที่เดินในกรุงเทพ ฯ ทุกวันนี้ก็ทงแบบอย่างคร โนรา มาเดินเป็นอย่างครนอกใต้เป็นพัน ยิ่งรู้ว่าเป้นครชาตรีแแต่เดยวเครืองมีพาทย์กับทำนองเวตาแแต่วงโรงเท่านั้น

ประเพณีครนอก

ครนอกที่เดินกันนในกรุง ฯ เห็นจะแก้ไขแบบแผนหังมาเอกลอย่างครในตงแแต่ครั้งกรุงเก่าเป็นดำดับมา คนทุกวันนี้ครนอกกับครในเกือบจะเป็นอย่างเดยวกัน ยิ่งผิดกันแต่หัวทำนองร้องกับกรรมว

เด่นบางอย่าง เพราะฉะนั้นข้อความที่จะกล่าวต่อไป ประเพณีอย่างใด
 ที่นครนอกกับนครในเหมือนกัน จะอธิบายรวมกันได้ในตอนข้างหน้า
 ประเพณีนครนอก จะคัดแต่ชื่อที่นครในผิดกับนครนอกไปอธิบายเมื่อ
 ว่าด้วยประเพณีนครใน

กระบวนวาดครุฑปักหัตถ์กันในกรุงฯ พิศดารกว่าที่หัตถ์ครุฑในรา
 ชาตรีในนครทงนครศรีธรรมราชมาก มีคำกวดของเก่าบอกตำรา
 ทำรำต่าง ๆ ได้ดังนี้:—

กลอนตำรารำ

เทพประนม, ปฐม, พรหมดีหน้า	ตัดศร็อยมาตา, ข้านางนอน
มาตาเพียงไหล่, พิศมัยเรียงหมอน	กัณฑ์ร้อน, แหกเค้าเข้าวัง
กระต่ายชมจันทร์, จันทร์ทรงกลด	พระรถโยนถั่ว, มารกัณฑ์หลัง
เมืองทราย, นุญฉายเข้าวัง	มังกรเรียกแก้วมัจฉินท์
กนิษฐา, ข้าช้างประดำนางา	ท่าพระรามากังคังตี
ภนรเกล้า, มัจฉาชมวาริน	หงส์โหดไต่ต้น, หงษ์ชันถร
ท่าโคเด่นหาง, นางกล่อมตัว	รำยว, ชกแบ่งผัดหน้า
สมพิศยอดคอง, บังพระสุริยา	เหราเล่นน้ำ, บัวชูฝัก
นาคาม้วนหาง, กวางเดินคง	พระนารายณ์ฤทธิ์รังศรีข้างจักร
ช้างหัวงานหน้า, หอนุมาณผลาญยักษ์	พระฉกษณเฒ่าตงอิทธิฤทธิ์

กนิรพ็อนผู้, ยุงพ็อนทาง
พระเจณเวหา, ชัมาศคค
รักพระมัตถ, ใจนัจจได้
เมฆดาถยแก้วดวงอัมพร
ทหัดือทำถายห้าง, ช้างทำถายโรง
กัรคตุเมรุ, เครื่องวัญพันไม้
กัรหัดเกิด, ชัมาเดียบค้าย
ชักรชอตำถายย้ายตำนำ

ชัคจางนาง, ทำม้ายตำวดี
คัโทนโยนทบ, จูจวักค้อน
ทำชนร่ายไม้, ทงซอน
กนิรเดียบถ้ำ, หน้งนำไฟ
โจงกระเมนคัเหล็ก, แทงวิไสย
ประโดยวาค, คิตประคิษุทำ
กัรค้ายคองแวงแคตถภา
เปนแบบรำแต่ก่อนทมิเมา

๑ ๓๘ คำ ๑

ในหนังสือบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ ตอน
พระนารายณ์ปราบหนทุก ก็คิดทำรำต่าง ๆ ไปแต่งเป็นบทนางนารายณ์
รำว่า :-

เทพประนม, ปฐม, พรหมลีหน้า	สังคสร้อยมาตาเดิดนิ
ทังถวางเคินดง, ทงษมน	กนิรเดียบถ้ำอไฟ
อิกชานางนอน, ภมรเคถ่า	แฉกเค่า, ฉาตาเพียงไถ
เมฆดาโยนแก้วแววใจ	มยเรศพ็อนในอัมพร

๑ กลอนทำรำทำรำนี้ ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราช แต่เห็นว่าเป็นคำเรวลครในกรุง
มิใช่ทำรำโนราชชาติ เพราะแต่งเป็นกลอนแปด หึ่งทำรำต่าง ๆ ในกลอนนี้ ก็ตรงลัษ
ศีลารำของเก่าที่มีในหอพระสมุด ฯ แต่ฉบับที่ได้มา เจดตามที่ครูโนราชชาติเมืองนคร
ศรีธรรมราชจำไว้ได้ กลอนกัวมวิปลาชชาติหาอยู่หลายแห่ง ที่พิมพ์นี้ต้องเอาตัวร
เก่าสอบพร้อม บางทีจะกลลกับของเดิมบ้าง.

ตมพัตยอตตอง, พรหมนิมิตร์	ทงพคัมยเรียงหมอน
ย้ายท่ามัจฉาฆมดำคร	พระสี่กรขว้างจักรฤทธิรงค์
ย้ายว่ำนนทุกที่รำตาม	ด้วยควมพิศมัยโหดหลง
ถึงท่านาศามอันหางวง	กษตงถกเพธาเซ้าทนได้

ตงนี้ ถ้เห็นได้วามาแต่คำร่าอันเดียวกัน เปนแต่ได้อกกตมาบวังท่าแต่
พอเหมาะแก่การเล่นนคร

นครที่ฝึกหัดในกรุงเพ็ฯ ก้มีก้หัดแต่เด็กเหมือนนครโนรา
ชาคริในมณฑลนครคีรีขรรวมราช วิถีหัดสงครามชนคนครุหัดให้ร่าเพลง
ต่าง ๆ คือที่ ๑ เพลงช้า ที่ ๒ เพลงเร็ว ที่ ๓ เซ็คกตอง ที่ ๔ เล่นข
รำได้แฉวงหัดให้ร่าไซบท อย่างนี้เป็นตำมัญห่มอนกันหมดทุกคน
แต่แต่ใครจะหัดเป็นทวยีนเครื่องฎาเป็นค่างาง ครูก็หัดให้ตามกระ
บวรนั้น ถ้าครูเห็นว่าศิษย์คนไหนฉลาดท่วงท่าจะรำเป็นนครตัวดีได้
ก็หัดเพลงรำสำหรับนครตัวดีเพิ่มเติมต่อไปอีกชุด ๑ เช่นรำเซ็คคิง รำ
ดงฝรั่ง แฉออกกตมเป็นคั้น รำไซบทก้หัดเพิ่มเติมให้ถ้งบถนคร
ตัวเอก เช่นรำไอ้ โลมเป็นคั้น แฉยังมีกระบวรที่หัดฮุ่นโถมคามแบบ
โชน เช่นรำท่ายกษัตร์ทำตั้งแฉออกกรวดออกคกพาทย์เป็นคั้น เหล่านี้
ก็อยู่ในจำพวกวิชาที่หัดเพิ่มเติมให้แก่บางคนเหมือนกัน

เมื่อยฝึกหัดกระบวรราชันตนได้คตอดแฉ ครูจึงครอขให้เปนคร

๑ วิถีหัดแฉรอบกลรนอกที่อธิบายในหนังสือนี้ กล่าวตามคำชี้แจงของพระสุนทร
เทพระบำ (เปลี่ยน) เปนพื้น.

ครุฑจะครอบบดครนห้ ครอบได้แต่ครุฑชาย ครุฑหญิงถึงจะตัวเด่น
 อย่างไรก็ครอบไม่ได้ ครุฑที่จะครอบบดครต้องเป็นผู้ หมุ่อายุแถมขอ
 เสียในการเดินโขนดคร จนพอทงหลายยกของเป็นครบาอาจารย์โดย
 มวลนเดื่อ จึงจะเชิญให้เป็นครครอบบดคร ในสมัยหนึ่งไม่มีกคน มี
 ด้้อย่างคังเช่น ครุเกษ เดิมเป็นคังพระรามโขนข้าทดวงเดิมใน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นครครอบบดครเมื่อ
 ในรัชกาลที่ ๔ บรรดาครครวังรัชกาลที่ ๔ ซึ่งยังมีคังเหลืออยู่ใน
 เวदान ได้ตองถามทงมูมนันดาคังคังซึ่งเป้นตครทดวง แต่พวงตคร
 เสียคังคังขางนอก บอกว่าครุเกษครอบให้แทบทงนั้น ในเวดาที่คัง
 หนึ่งคัง ครครอบบดครก็ปรากฏชื่อเสียแต่พระยานัญฎาณรัักษ์ (ทองดี)
 ถม้พระสุนทรเทพระบำ (เป็ดย่น) ๒ คนนี้ ดูเหมือนจะเป็นครครอบบดคร
 ทงบลนทงเมืองก่าได้

ครครอบบดครในกรุง ฯ ทำพิธีพิศดารมาก เบืองคณต้องหา
 ฤกษ์แ่ตหาโรงพิธีให้กว้างขวางพอแก่การ มักทำที่โรงตครแห่งใด
 แห่งหนึ่ง แ่ตม้เต้าของตครเป็นผู้จัดการอุปการด้วย จึงจะทำกร
 ได้ตคดก.

ตคณจตโรงพิธีครอบบดครนห้ ทางคานห้มกตองฝ่าย ๑. จต
 เป็นนจพระ มีเตียงตงพระพุทธรูปไวระนตุง ขนรองตงมาคังเทอรูป
 ถิตตงมตงหือไรนของเต้าทนบคือเป็นครบ้ชยาย คือ หือตญานี ๑. พระ
 อิศวร ๑. พระวิคณกกรรม ๑. พระพิราพ ๑. พระรวม ๑. พระตคณต ๑.

กับขง ๑ รัตเกล้า ๑ หนังสือสำหรับครอบหัวจําอด ๑ ทวงคืน
หุ้มนกของอีกฝ่าย ๑ จัดตั้งวงมีพาทย์ มีเครื่องบรรดาตงทั้ง ๒ ฝ่าย แต่
มีพาทย์หนักของหาดหัวครุที่ดำคัญมาค้ตะโพน เพราะด้มมุคที่ตะโพน
เป็นพระประคนชรรพ^๑ในการไหว้ครุ ครุผู้ครอบบดครุอยู่ในมณฑลที่
กตางโรงพิธีกับพวกศิษย์ทงปวง

การพิธีททานนเป็น ๓ ภาค คือ พิธีตั้งฆภาค ๑ พิธีไหว้ครุ
ภาค ๑ พิธีครอบภาค ๑ แต่พิธีตั้งฆน นิมนคพระตั้งฆมาด้วมนค
ในคอนบ้าย ให้พวกศิษย์ฟังด้วมนคเหมือนทานของพิธี โถนจุก รุงชน
เข้าเตยงพระ ครนพระตั้งฆกลับแดงจึงเริ่มทําพิธีไหว้ครุช่นเป็นภาค
ที่ ๒ คือครุที่จะครอบบุงฆางห่มฆาง เริ่มการพิธีนำศิษย์จุครูปเทียน
บูชาพระแสงฆาครุบ้ชยายทวงนำพระ เรียงนำพาทย์ให้ทงเพลงด้วฆาครุ
แดงหันหน้ากลับไปบูชาพระประคนชรรพทวงมีพาทย์ เมื่อบูชาพระ
ประคนชรรพแดงหันหน้ากลับมาทวงนำพระอีก ครวฉนครุเรียกนำ
พาทย์ ให้ทงเพลงค่าง ๆ บูชาครุบ้ชยายเรียงเป็นลำดับกัน คือ

- (๑) ทําเพลงเหาะบูชาพระอศักร
- (๒) ทําเพลงกลดมบูชาพระวิคณุกรวม
- (๓) ทําเพลงรอนบูชาพระพิราพ
- (๔) ทําเพลงเน็ดฉิ่งบูชาครุนาง

๑: พวกกลกรเจ็ดก้านว่า พระประโคนทับ ทวงพระรชวิจรรณในรัชกาลนี้คยบ้นนวิ
ที่ถุกนั้นคือ พระประคนชรรพ ทบชคความว้พระฤๅษีนารทด้เป็ครุคนตรี

(๕) ทำเพลงแม่ธรรมาพระยาครูช^๑

ครั้นทำเพลงธรรมาครูช^๑เรียบร้อยแล้ว ครูจึงเรียกนำพาทย์ให้ทำ
เพลงสงสร้ง แล้วประโประหม่าหอมสร้งเทอรูป ครั้นเสร็จแล้วครู
จึงเรียกนำพาทย์ให้ทำเพลงโประเข้าตอก ครูตักขันน้ำศิษย์รดถวาย
เครื่องพิถักรรรมครูช^๑ถวายแด่พระประคนธรรพ ครั้นรดถวายเครื่อง
พิถักรรรมแล้วจึงเดินส่งว่า เรียกนำพาทย์ให้ทำเพลงนั่งกินแดเพลงเดิน
เหต่า ครั้นเดินเสร็จแล้วจึงพร้อมกันนม โภชครูช^๑ถวาย มีพาทย์
ทำเพลงทำขวัญ ครูกับศิษย์พร้อมกันเวียนเทียนเคียงมณฑลแดง
มีพาทย์ครบ ๓ รอบ แล้วครูเจิมจมนเทอรูปแด่นำ โชนเป็นเสร็จกิจให้ครู
แค้นเริ่มทำพิธีครอบตกรขึ้นเป็นภาคที่ ๓ ต่อไป

ลักษณะพิธีครอบตกรนั้น เขาชั้นดั่งครดวยตบตงนักษัตรคว่ำไว้
กตางโรงตรงนำพระตงมา (เหมือนแบบครอบตกรโนราชาตรี ผิดกัน
แต่ไม่ใช่กลุมด้วยหนึ่งเดียว) มีฆระชาวปบนกันชั้น ตัวครผู้ครอบเขาหนึ่ง
ค่างใต้ในหัวฤกษ์แล้วเอาขมส้มคี่ระดมคิตนเป็นพระฤกษ์^๒ เรียก
นำพาทย์ให้ทำเพลงพราหมณ์เขา แล้วถือไม้เท้ารำเข้มางับนกันชั้น
เรียกนำพาทย์ให้ทำเพลงมหาฤกษ์ แล้วเรียกศิษย์หจะครอบเข้าไ้

๑ ที่แม่เพลงธรรมาครูช^๑ ที่แท้เป็นเพลงเชิญประชุมครูบิโรชาบ เพลงเชิญนี้ทั้ง ๕ เข้า
ใจว่าเชิญครูคลกร เพลงแต่ละที่ ๕ เข้าใจว่าเชิญพระนารายณ์ซึ่งทรงครช ครอบอยู่เป็นที่ ๒
ในลำดับ.

๒ พระฤกษ์ที่ครอบตกรนี้ ทรงพระราชวิจารณ์ในรัชกาลปัตยุบันนี้ว่า คือพระภรด
ฤกษ์ ซึ่งเป็นผู้ถือการเส้นตกร.

ครอบที่ตะคน คุรุเจมิให้แด่ถอดหัวฤๅษี (กับหนังสือ) ออกจาก
 ที่ตะคนครอบที่ตะให้ศิษย์ก่อน แล้วเขาก็กลับมาได้อย่างเดิม คือเงอ
 หัวโชนพระอิศวากับหัวโชนพระพิราพครอบให้เป็นดำคืบกัน แต่บริค
 ษาคือได้ค้ายมกคตที่ตะศิษย์แต่ให้ใบไม้มกคตทักดู คือใบเงินใบทอง
 พญาแพรกคอกมะเขือมคตเป็นชื่อ ผู้ที่จะเป็นอินเควอองให้ทศนุชว
 ุที่จะเป็นนางให้ทศนุชว คุรุทำให้ดังถาดวามานที่ตะคนจนครบคตผู้
 จะครอบเป็นนคร

ครนครอบแด่คุรุจึงเรียกนำพาทยเพดงรำกับเพดงเร็วให้ศิษย์ว่า
 "ถวามือ" พรหมกัน ครนรำถวามือจบแด่ คุรุเรียกนำพาทย
 พรหมน้ออก คุรารำออกไปพอพนมมตพิธแด่ถอดหัวฤๅษีออกจาก
 ที่ตะ เป็นเดรัจการพิธครอบเพียงเท่านั้น

พิธครอบนครทักถาดวามานกนเวดางามาก ถ้าจำนวนศิษย์มากคัง
 แด่ตงมือเดยงพระดังขไป บางทีไปเดรัจการพิธเหาราถบาย ๓ นาพิภา
 ถาจำนวนศิษย์ที่จะครอบนอยก็ค้อยเร็วเร้าดังกนอย ถักษณครอบนคร
 นอยคืบได้คความคังแด่ตงมาน

ถครนอกที่เอนกันในกรุงเทพฯ แด่กอนมา ค้างกันเป็น ๒ ขยลง
 คือเป็นนครมีเจ้าชงชอย่าง ๓ เป็นนครประตมโรงอยาง ๓ ผู้ไปนี้

๑ วิธีเดินนครนอกที่อชิบชต่อไปนี้ กล่าวตามคำแข็งของพระภิกษุหมาค วัดคัมภ
 จังหวัดธนบุรี เคยเป็นคณบอถบถลครเจ้ากรับบนเดรัจการที่ ๓ บวชเมื่อแก่ คตวณ
 อยได้ ๙๐ ปี แต่ขิงพอให้ตามเอเรื่อกรวได้

ตัวของคนนั้นก็เป็นที่น่าพอใจของคนอื่นอยู่คนเดียว ครั้นเดินคัมภีร์
 ถึงขบวนแถวก็แยกมารวมพวกพวกผู้ก่อกำเนิดเป็น นคร ขึ้น โรงหนึ่งต่าง
 สภา ดังเช่นนายบุญยังเมื่อรัชกาลที่ ๑ แดเจ้ากระบี่เมื่อรัชกาลที่ ๓
 เป็นตัวอย่าง ตัวเจ้าของนครเป็นครูด้วย แต่เป็นตัวละครสำคัญใน
 โรงนั้นด้วย คงมาแต่เหตุนี้จึงเรียกกันว่า "นายโรง" อันความบังว่า
 เป็นหัวหน้าของนคร โรงนั้น ไม่เกี่ยวแก่ชื่อที่จะเป็นด้วยเครื่อง
 ตัวนาง แต่นายโรงโดยมากมักเป็นด้วยเครื่อง (เช่นเจ้ากระบี่เป็นต้น)
 คนจึงเคยเรียกบรรดาด้วยเครื่องว่านายโรงไปเสียทั้งนั้น ที่จริงแต่
 เดิมที่เรียกว่านายโรงกับด้วยเครื่องหาได้หมายความว่าเป็นอย่างเดียวกัน
 ไม่ นครนอกที่เจ้าของมิได้เป็นนครเองก็มี เพราะบางทีมีผู้ได้รับ
 มรดกเครื่องของนครของผู้อื่น ถูกเหตุขัดข้องมีศัพทพวกเป็นนครก็
 คิดคิดครั้นสำหรับให้เงินหาผลประโยชน์ ถ้าเช่นนั้นก็ซึ่งหาคนนาย
 โรงนครต่างหาก

นครประสมโรงนั้น คือผู้เด่นนครได้ แต่ไม่ปรากฏาญาไม่
 สามารถจะรวบรวมผู้คนตั้งเป็นนครของตนขึ้น โรงหนึ่งต่างหาก จึง
 เป็นแต่รับจ้างเขาเล่นประสมโรงกับผู้อื่น บางทีเขาไปหา บางที
 ตัวรับจ้างมาหาตัวนครประสมโรงไปเล่น ตัวละครที่เล่นประสมโรงเช่น
 นั้นมาก บางคนก็มีชื่อเพียง โคงดัง ดังเช่นนายตายขุนช้างเมื่อ

ในแถวถนนหลานหลวงทุกวันนี้มีละครตัวที่ ๑๖ โรง โรง ๑ มีตัวละครเพียง
 ๒ คน ๓ คน เวลาใครที่เร่อกพวกโรงอื่นมาประสมโรง รับงานเล่นได้ด้วยกัน
 ทุกโรง.

รัชกาลที่ ๕ ก็เป็นแต่เงินประด้อมโรงกับผู้นอน ห้ามตั้งครุโรงของตน
 ไม่ พวกถกรที่เงินประด้อมโรงต้องมีชฎารัดเกล้าแดงเครื่องแต่งตัวของ
 คนเองพร้อมเสร็จ ใครหาไปก็เงินได้ ไม่ต้องกลัวผู้หา ถ้าตั้งก็มี
 อิศราภักดีเป็นยุติคงจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ไม่ต้องได้ถามความคืบกันใน
 เวลามาไปเงินถกร เพราะเงินนั้นถึงเป็นแต่ถกรประด้อมโรง ถ้ามียุท
 เต็มอยู่หนึ่ง ๆ ก็ห้ามตั้งประ โยชนได้พอเพียงพอ

ถกรนชดแต่ก่อนที่เงินได้มีตประ โยชนว่ารววยจนถึงสามารถสร้าง
 วัดได้ ดังเช่นนายบุญยังสร้างวัดถกรท่าที่หลังบ้านขมิ้น แต่เจ้ากรับ
 สร้างวัดนายโรงที่บางลำพู ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว พระราชทานนามว่า วัดถกรมีขมิ้น นั้น อาไศรยเหตุ ๒ อย่าง
 ประกอบกัน คือมีองค์คันทวนายโรงเป็นผู้ขอเลี้ยง คนหาเงินงาน
 ไม่ใคร่ขาดอย่าง ๑ แต่เมื่อได้มีตประ โยชนมาเข้าใจใช้เงินทุนคือไป
 ด้วยอีกอย่าง ๑ เจ้าของถกรที่เป็นผู้ขอเลี้ยงทุนรอนมากเช่นเจ้ากรับ
 สามารถจะชักชวนญาติช่วยคนมาฝึกหัดเป็นถกรอยู่ประจำโรง แต่อาจ
 จะสร้างถกรเครื่องถกร ตลอดจนเครื่องมีพาหุเป็นของตนเองได้ครบครัน
 จนอาจจะมีงานเงินได้ถึง ๓ โรงพร้อมกัน ถกรที่เจ้าของลงทุนทั้งหมด
 เช่นนี้ เงินโรงได้มากน้อยเท่าใดก็เป็นของเจ้าของถกร แต่ตั้งแต่
 จะแจกจ่ายให้ปันแก่ผู้ใดเท่าใดก็ได้ตามชอบใจ จึงได้กำไรมาก แต่
 เจ้าของถกรที่มทุนน้อย ฤาเป็นแต่เงินประด้อมโรง เวลามีงานเขา
 แล้งก็ต้องเที่ยวหาถกรแห่งอื่น แต่หาไม่พาศของผู้นอนมาทำ คือของ

เสียครึ่งเขตกมอีกรครึ่ง คือเงินโรงเหล้อยู่จากค่าจ้างเท่าใดจึงจะได้
แก่เจ้าของโรง ด้วยเหตุนี้ผู้ที่จะเดินโรงได้ผลประโยชน์ราวร้อยละ
นายบุญยังแต่เจ้ากรบจึงมีน้อย

ลักษณะที่โรงเดินงานต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ไม่เพียงทำงานเหมือน
โรงในราชธานีทางมณฑลนครศรีธรรมราชซึ่งกล่าวมาแล้ว บ้าน
เจ้าของโรงอยู่ที่ไหน ก็เป็นแต่เอาเครื่องโรง คือเครื่องทำเทียม
ตำรากรสำหรับเขน มีรางแดงเป็นคัน ได้กระบอกรอกของคดตั้งไว้ข้าง
หน้าบ้านให้คนเห็น ใครเห็นก็รู้ว่าโรงจะหาเดินได้เมื่อนั้น เมื่อมีผู้ใดไปหา
โรง พวกโรงกำหนดประเภทงานต่างกันเป็น ๓ อย่าง เรียกว่า
“งานฉาก” อย่าง ๑ “งานปลัด” อย่าง ๑ “งานเหมา” อย่าง ๑
ที่เรียกว่างานฉากนั้น คืองานชนิดที่แต่งโรงถึงกันฉากให้เดิน เช่น
มีในงานโกนจุกบุตรธิดาของผู้มีบ้านดาศักดิ์เป็นต้น นับเป็นงานใหญ่
ซึ่งต้องเดินเต็มกำลังเต็มมือ เรียกเงินโรงแรงกว่างานอย่างอื่น ๆ ที่
เรียกว่างานปลัดนั้น คืองานชนิดที่หาโรงไปเดินเป็นสามัญ ดังเช่น
เดินแก้ดินบด ฤๅเดินงานโกนจุกลูกสาวบ้าน แต่ก่อนมักเดินในโรง
โรง (เหมือนอย่างเช่นโรงชาตรีเดินอยู่ทุกวันนี้) ไม่มีฉากกันเป็น
นอกโรงในโรง ตัวตกรถึงบตก็ตกรขึ้นเดิน ถ้าเดินบตก็ตกรนั่งอยู่กับพวก
ตกร มีเรื่องเล่ากันว่านายบุญยังตัวนายโรงตกรนอกที่มขอเพียงครึ่ง
รัชกาลที่ ๒ นั้นเป็นคนมีโรคประจำตัว เวลาถึงบตตกรขึ้นจะรำมักต้อง
ยื่นมือเข้าโรงพักเดี๋ยวหน่อยหนึ่งก่อนแล้วจึงรำ พวกตกรที่นั่งกับมือ

นายบุญยังเคยจำเอามาเป็นทำตกร พงกนียัดเต่า โรงย้อยงนายบุญยัง
อยู่ตลอดสมัยหนึ่ง ที่เรียกว่างานเหมานัน เกิดเตคนายบ่อนเบยหาตกร
ไปเดินที่บ่อน โดยประสงค์จะต่อให้คนมาตกรแต่จะได้โดยเข้าไป
แทงกัวไป ตกรจะเดินอย่างไร ๆ ไม่ว่า ค่องการแต่จะเสียเงินไร
ให้ยอมเข่าว่าเป็นประมาณ จึงตกลงเป็นวิธีหาตกรไปเดินคร่าวละ ๓๐
วันเป็นกำหนด เรียกว่างานเหมานันด้วยเหตุนี้

ลักษณะงาน ๓ อย่างที่กล่าวมา พวกดกรนอกไร่เป็นหลักของ
วิธีจัดการทั้งปวง ตั้งแต่กระจำจนตัวตกรเป็นต้น ตดออกไปจนอัตรา
ค่าธรรมเนียนที่เรียกจากเจ้าของงาน จะอธิบายให้เห็นลักษณะการที่
จัดต่อไป

(๑) จำนวนคนเดินตกร ถ้าเดินงานฉาก ตัวตกรต้องมี ๑๔ คน
คือ นายโรง ๑ ยืนเครื่องตัวตกร ๒ เต็นหา ๔ นางเฮล ๑
นางรอง ๒ นางกำนิต ๔ จำอวด ๒ เชน (ฝ่ายละ ๖ คนเช่น)
๑๒ คน รวมคนเดินตกร ๒๘ คน ตัวเจ้าของโรงเช่นเจ้ากรับก็ยังไม่
เดินเอง แต่บางที่ตกรหาตกรตัวตกรมาประสมโรงเดินให้ชอบใจเจ้า
ของงาน นอกจากตัวตกรยังมีคนบอกบทคน ๑ (ไม่ต้องมีคนเดียว
เพราะตกรนอกตัวตกรเป็นคนบอกเอง) ลูกคู่ ๑๒ คน มีพาทย์เครื่อง
คู่ ๘ คน คือ เป่าปี่ใน ๑ ปี่นอก ๑ ตระนาดเอก ๑ ระนาดทุ้ม ๑
ฆ้องวงใหญ่ ๑ ฆ้องวงเล็ก ๑ ตับโพน ๑ ตับกลอง ๑ ขลุ่ย
คนตีกลองแขกอีก ๒ คน รวมทั้งโรงถึง ๕๑ คน ถ้าเดินงานปี่ตี

มีผู้ตรวจ ๓๓ คน (คือติดตัวขึ้นเครื่องวอชิงตันคน ๑) มีจำพวก
 ๒ คน รวมคนเดิน ๓๕ คน ไม่มีคน แต่ตัวเจ้าของโรงไม้ใครไป
 เดินเอง มีคนบอกบทคน ๑ ตุ๊กตุ๊ก ๘ คน บีพาทย์เครื่องตีมณู
 ๕ คน (คือ ตบมันบอก ๓ ระนาดทุ้ม ๑ ซอด้วง ๑ กลองแขก ๒)
 รวมทั้งโรงเป่น ๒๘ คน ถ้าแต่งงานเหมาที่วัดศร ๘ คน จำพวก
 ๒ คน รวมคนเดิน ๓๐ คน คนบอกบทคน ๓ ตุ๊กตุ๊ก ๕ คน
 บีพาทย์ ๕ คน รวมทั้งโรงเป่น ๒๗ คน

(๒) เวลาเดินศร ถ้าแต่งงานฉากโรงเวลาเช้า ๘ นาฬิกา
 เศษ เพราะมีเพลงงานมุกฤษ์ เดินไปจนบ่าย ๕ นาฬิกาจึงตาโรง
 กดางวันศรติดกันกินอาหารไม่หยุดเดิน ถ้าหาเดินก็ต่างคืนด้วย พอ
 คำตัก ๘ นาฬิกาถึงโรงอีก เดินไปจนเที่ยงคืนจึงตาโรง ถ้าเดิน
 งานปลัด ถึงโรงเวลาเช้าราว ๘ นาฬิกา เดินไปจนเที่ยงหยุดกิน
 ขอกหาร แล้วจับเดินคอนบายแต่เวลาราว ๒ นาฬิกาไปจนบ่าย
 ๕ นาฬิกาถึงโรง ถ้าหาเดินก็ต่างคืนด้วย ก็เดินแต่ ๘ นาฬิกาไป
 จนเที่ยงคืนอีกพัก ๓ ศรแต่งงานเหมาที่ม่อนเบ๊ยไม่เดินคอนเข้าเพราะ
 เป่นเวลาคนไปท่อมาทวกิน ยังมีใครมีใครมาเดินเบ๊ย ถึงโรงเดินต่อ
 ราวบ่าย ๒ นาฬิกาไปจน ๕ นาฬิกาหยุดกินเช้า แล้วจับเดินคอน
 คำตัก ๘ นาฬิกาไปจนเที่ยงคืนอีกพัก ๑ จึงตาโรง

(๓) เรื่องที่ศรเดินนั้นของเดินตามใจเจ้าของงาน เพราะฉนั้น
 เงินโรงงานอยู่ข้างเคียงกัน จึงเดินมาอับ้างน้อยบ้าง เป็นด้วยเรื่องศร

ที่ให้เห็นบางเรื่องต้องมีตัวตกรมาก บางเรื่องตัวตกรน้อย จึงเรียกเงิน
 โรงฝึกกัน แต่มีคดีอย่างหนึ่งซึ่งถือกันทั่วไปว่า ถ้าเด่นเป็นการทำมิ่ง
 ตั้งขวัญ เช่นงานโกนจุก มักเด่นเรื่องซึ่งมีชื่อเป็นโชคไชย ดังเด่นเรื่อง
 ไชยเชษฐ แต่เรื่องตั้งขวัญไชย ฤาமிฉนนั้นก็ตัวเรื่องเป็นโชคไชย เช่น
 เรื่องตั้งขวัญทอง (เพราะชนะพระอินทร์) เป็นต้น ในสมัยหนึ่งแต่ก่อน
 มาเจ้าของงานชอบให้ตกรเด่นเรื่องไชยเชษฐชุกชุม จนคนดูเมื่อถึงเกิด
 ภาสิดเป็นคำอุปมาว่า “จุดเหมือนเรื่องไชยเชษฐ” ดังนี้ เรื่องที่ไม่
 เป็นโชคไชย เช่นเรื่องรบพุ่งฆ่าฟันกัน มักเด่นในงานพระฤางานแก้
 ดินบดแดงนาศ์ แต่การเด็ดกรเรื่องตกรเด่นงานเหมานั้นแปลกอยู่ ด้วย
 ขุนพัฒน์นายบ่อนมักเป็นจันไม่รู้จักเรื่องตกร จึงตกตกรกันเป็นวิธี
 อย่าง ๑ คือเอาส้มตบตกรไปวางที่โต๊ะเครื่องบูชาในบ่อนแล้วทอดไม้
 เดียงทายถามเจ้า ถ้าไม่ว่าทั้ง ๒ อันเข้าใจว่าเจ้าไม่ชอบ ต้อง
 หาเรื่องอันถามใหม่ ถ้าไม่ว่าอันหนึ่งหงายอันหนึ่งอธิบายว่าเจ้าเป็นแต่
 ยมอยู่ ก็เป็นกุเบกชาจะเด่นเรื่องหนักได้ไม่ว่า ถ้าไม่หงายทั้ง ๒
 อันแปลว่าเจ้าชอบใจอยากจะดูเรื่องนั้น

(๔) ค่าธรรมเนียมที่ตกรเรียกจากเจ้าของงานนั้น เรียกเป็น
 ค่าธรรมเนียม ๓ อย่าง คือ ค่ากำหนดอย่าง ๑ ค่าเบี่ยงเตียงอย่าง ๑
 เงินโรงอย่าง ๑ ค่ากำหนดเรียกวันละ ๒ ตั้งเฟื้อง (๒๒ ตั้งตวงครึ่ง)
 แบ่งให้คณายโรงเป็นค่าอุบะห้อยหูเฟื้องหนึ่ง ให้จำชวดเป็นค่า (เครื่อง)
 เขียนหน้าตั้งหนึ่ง ให้คนมี (นายวงบัพพาทย์) ตั้งหนึ่ง ค่ากำหนด
 ๕

ส่วนของนายอั้งมีพาทยนั้น ท่านคงจะเรียกเป็นค่าเครื่องบูชาครู แต่อธิบายกันว่าสำหรับเร่งให้ไหมโรง เพราะอั้งมีไม่เข้ากับพาทย์ให้ไหมโรงก่อนนครก็เดินไม่ได้ ค่ากำหนดที่ค่าวมานครเรียกก่อนโรงทุกวัน ค่าเบยเดยงนเรียกว่าวันละ ๒ บาท ๕๐ สตางค์ เจ้าของนครเป็นผู้จัดการซื้อหาอาหารที่เดยงนคร เงินโรงนั้นเรียกเป็นอัตราต่างกันตามประเภทงานประกอบกับเรื่องที่นครเดินคนมากแต่คนน้อย เงินโรงงานฉากเรียกว่าวันละ ๔๘ บาทเป็นอย่างสูง วันละ ๔๐ บาทเป็นอย่างต่ำ เงินโรงงานปลัดเรียกว่าวันละ ๒๔ บาทเป็นอย่างสูง วันละ ๓๖ บาทเป็นอย่างต่ำ ถ้าหากเดินกลางคืนด้วย คิดเพิ่มเงินโรงอีกกึ่งหนึ่งเหมือนกันทั้งงานฉากแฉางปลัด แต่งานเหมานั้นเหมือนกัน ๓๐ วันเป็นเงิน ๓๐๐ บาท รวมค่าเบยเดยงอยู่ในนั้นเสร็จ.

(๕) อัตราค่าจ้าง ที่จัดครได้ นั้นต่างกันตามที่ เป็นคดีแต่ละคดี แต่ประกอบกับลักษณะงานที่เดินด้วย

ตัวนครที่มั่วซื้อเตียงเช่นเจ้ากรับ เดินงานฉากได้วันละ ๓ บาท ถ้าเดินงานปลัดได้วันละ ๒ บาท งานเหมาไม่เดิน

ตัวนายโรงสามัญ เดินงานฉากได้วันละ ๒ บาท เดินงานปลัดได้วันละ ๖ สตัง เดินงานเหมาได้วันละบาท ๑

ตัวยืนเครื่องสามัญ เดินงานฉากได้วันละบาท ๑ เดินงานปลัดได้วันละ ๓ สตัง เดินงานเหมาได้วันละสตังเพียง

ตัวจ้อจวด เดินงานฉากได้วันละ ๖ สตัง เดินงานปลัดได้

วันละบาท ๑ เดือนงานเหมาได้วันละ ๒ สติง

เช่นเล่นแข่งงานฉาก ได้วันละสติง ๑ (เช่นมักเป็นเด็ก ๆ หัด
รำได้ ๓ ท่าก็เล่นได้ จึงเรียกกันว่า “สามท่าสติง”)

ตัวนางเอก เดือนงานฉากได้วันละ ๒ สติง เดือนงานปดักได้
วันละบาท ๑ เดือนงานเหมาได้วันละ ๓ สติง

ตัวนางรอง เดือนงานฉากได้วันละบาท ๑ เดือนงานปดักได้
วันละ ๓ สติง เดือนงานเหมาได้วันละ ๒ สติง

ตัวนางกำนัล เดือนงานฉากได้วันละ ๒ สติง เดือนงานปดัก
ได้วันละสติงเพียง เดือนงานเหมาได้วันละสติง ๑

คนบอกบท เดือนงานฉากได้วันละ ๒ สติง เดือนงานปดักได้
วันละบาท ๑ เดือนงานเหมาได้วันละ ๒ สติง

ลูกคู่ เดือนงานฉากได้คนหนึ่งวันละ ๒ สติง เดือนงานปดักได้
วันละสติงเพียง เดือนงานเหมาได้วันละสติงเพียง

ค่าเบี้ยพาทย์ งานฉากมีพาทย์เครื่องคู่ คนเบี้ยในซึ่งเป็นนายอง
ได้วันละ ๒ บาท (กับค่ากำนัล) นอกนั้นคนหนึ่งวันละบาท ๑ งานปดัก
คนเบี้ยได้บาท ๑ นอกนั้นคนละ ๒ สติง แต่งานเหมาค่าเบี้ยพาทย์ทั่ว
๓๐ วันเหมากันเป็นเงิน ๑๘ บาท

อัตราค่าจ้างที่กล่าวมา เจ้าของตกรให้แต่เฉพาะผู้ตกลงจ้าง
ถ้าเป็นลูกหลานญาติพี่น้องก็แจกจ่ายให้แต่ตามเห็นสมควร

ประเพณีตกรนอกที่กล่าวมานี้ เป็นอย่างที่ได้บันทึกไว้ในรัชกาล

ที่ ๑ ที่ ๔ แต่มาในชั้นหลังถึงในรัชกาลที่ ๕ ทรนออกเต่งงานฉาก
รับแต่งโรงเองเวียนเงิน โรงถึงกันละ ๒๕๐ บาท เต่งงานปลัดก็เรียก
ถึงวันละ ๓๒๐ บาท แด้อัตราเงิน โรงงานเหมากัท้อจนไปถึงวันละ
๒๐ บาท

ประเพณีตกรโน

ได้กล่าวมาแล้วว่าตกรนอกเขาแบบอย่างของตกรโนไปใช้ โดย
มาก ส่วนตกรโนหนักตกรหลวงที่เป็นคันแบบแผนของตกรโนโรง
อื่น ๆ ทั่วไป ตกรหลวงคงแบบแผนอย่างใดขึ้น ตกรโนโรงอื่นก็
คอยทำตาม แด้อตกรนอกก็เลยเอาอย่างต่อไปอีก เห็นจะเป็นเช่น
นี้มาแต่ครั้งกรุงเก่า มีอุทาหรณ์ซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่าง ดังเช่น
เครื่องแต่งตัวตกร เดิมทีเดียวตัวขึ้นเครื่องตกรก็ไม่ได้เสื้อ ครั้น
ขึ้นเครื่องตกรผู้หญิงของหลวงได้เสื้อ ตกรผู้ชายก็หัดเต่งตกรโนก็ได้
เสื้อด้วยถึงว่าเป็นแบบตกรโน ประเพณีที่ตัวขึ้นเครื่องได้เสื้อก็เลย
แพร่ให้ถ่ายทอดไปจนถึงตกรนอก ยังคงไม่ได้เสื้ออยู่แต่พวกตกร
โหราชาตรี เพราะเหตุที่อยู่ห่างไกลพระราชธานี จึงได้อธิบายมาแล้ว
แต่มีแบบแผนบางอย่างที่ตกรโรงอื่นไม่จำมารถจะทำตาม ตกรหลวงได้
ดังเช่นพิธีการไหว้ตกรแต่ครอบครัว ๆ หลวงจึงยังทำผิดกับตกรอื่น มี
ถึงนาหมายรับตั้งครั้งครอบครัวตกรหลวงในรัชกาลที่ ๔ ปรากฏอยู่ จะเอา
มาพิมพ์ไว้ให้เห็น แด้อรักษาไว้มิให้สูญเสียด้วย

คำแนะนำรับสั่งในรัชกาลที่ ๕

เรื่องไหว้ครุครหลวง เมื่อปีชาตฉศก พ.ศ. ๒๓๙๗

ด้วยพระยาบวรภักดี รับพระบรมราชโองการได้เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ สั่งว่า กำหนดหม่อมดครในพระบรมมหาราชวัง จะได้ออกมาครอบไหว้ครุครจนชดาพระที่นั่งคูศิตมหาปราสาท พระสงฆ์ ๗ รูปจะได้ตั้งวัดพระพุทธรูปมณฑลเทศาภิบาล ๗ วัน (พุฒ) แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เพตาบาย ครนรุ่งขึ้นวัน (พุทศัปดาห์) ขึ้น ค่ำ ๑ เดือน ๖ เพตาเข้า พระสงฆ์รับพระราชทานนั้นแล้ว ครุจะได้อบรมหม่อมดครน

ให้ตั้งฆารามณคพระสงฆ์ ๗ รูปมาตั้งวัดพระพุทธรูปแล้วรับพระราชทานนั้น รับเขตซึ่งคาคค่ออิดคัหมากพุดถวยพระสงฆ์เข้า ๘ พาน บ่าย ๘ พาน เมื่อจะนิมนคพระสงฆ์นั้น ให้ทูตถามพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศกิจวิจิตรภิกษ (แล้วแต่จะทรงกะให้นิมนคพระสงฆ์องค์ใดบ้าง)

อนึ่งให้ชาวพระคตังในซ้าย จัดขันตบตองนักษัตรไปคตงคตอง (มณฑล) ขันหนึ่ง แล้วให้จัดตบตองไปคตงคตองมณฑลให้พร้อม กับขันตบตองนักษัตร

- พิธีไหว้ครุแลครอบครตองกันั้นว่า ต้องทำวันพุฒ. ๑๖ ค่ำ.

อนึ่งให้พระแก้วพระคลังส่วนนายระวางจักษุอดไชยพุกัญ ยอค
 สวาคี ไบรัก ไบเงิน ไบทอง ไบมะตูม ผดมะกรูด ผดมะนาว
 หนัญแพรค สึงตะมัตใหญ่ เขามาตั้งค่อนนายเวรชาดวังแต่ณวันแรม
 ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาเช้า ๓ โมง

อนึ่งให้กรมทาจัตมุดโกกระทงหนึ่ง เขามาตั้งค่อนนายเวรชาดวัง
 แต่ณวันแรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาเช้า ๓ โมง แล้วจ่ายเข้าดำรงช้อม
 คันทาสอนตั้งให้วิเสศ์ทงถวายพระสังข์ ๓๖ ทนาน

อนึ่งให้ต้นมพลเรือนจัตมานำไปผูก จดเดื่อตอดเดื่ออ่อนไปบุ
 ณทิมคามคดให้พอทง ๒ ทิมคาม แล้วให้รับทาบถด้วยถ้านกด้วยค้อ
 กรมพระนครบาดทำบัตรพระเกตุมาคงณชลาพระมหาปราสาท ณวัน
 แรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาบ่ายบัตรหนึ่ง แล้วให้รับเครื่องนมัสการ
 ตะมมะกุงเชิงค้อทำพนักงานข้างในไปตั้งณวันแรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ บ่าย
 ดำรับ ๓ ณวันขึ้นค่ำ ๓ เดือน ๖ เข้าดำรับ ๓ รวม ๒ ดำรับ แล้ว
 รับน้ำชุนาดค้อวิเสศ์ทงถวายพระสังข์ ๗ โถ

อนึ่งให้พระศรีพิภพวามณเจิญ (เทจรูป) พระนเรศวร พระ
 นารายณ์ เขามาตั้งค่อนมณฑลชลาพระมหาปราสาท แล้วให้รับ
 เสร็จบัตรค้อวิเสศ์มาบชาพระนเรศวร พระนารายณ์ด้วย แต่ณวัน
 แรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาบ่ายโมงหนึ่ง

อนึ่งให้ชาวพระฉิมรมย์ ชาวพระราชยาน จดเดื่อตง ๒ ตับทน ๒
 ไปรับพระพุทธรูปต่อราชบัณฑิต ไปรับพระนเรศวร พระนารายณ์

ณเทวดสถาน เจริญเข้ามาตงเคียงพระมณฑล แต่ณวันแรม ๑๔ ค่ำ
เดือน ๕ เพศบายโมงหนึ่ง

อนึ่งให้กรมช่างจัดเชือกบาศเข้ามาตงที่เคียงมณฑลบาศหนึ่ง

อนึ่งให้เจ้าพนักงานชาวพระคตังแต่งสัตว์พยุทชจัดขอมาคงที่เคียง
พระมณฑลขอหนึ่ง

อนึ่งให้ชาวพระคตังวิเศษจัดผ้าขาวกว้างคงบัตริ ยาว ๔ แขน
๒ ผืน สำหรับจะได้นำเคียงมณฑลทั้ง ๒ เคียง

อนึ่งให้ขุนสุนทรวิเศษจัดผ้าที่เขมดมาส่งต่อนายเวรชาวดวง ตั้งแต่
ณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพศบายโมงหนึ่ง

อนึ่งให้ชาวพระภษามาตา จัดครอบครัว ๓ ตั้งชื่อ ๓ ไปตงที่เคียง
มณฑลณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพศบายโมงหนึ่ง

อนึ่งให้พระคตังสุภรัต เอาอาศนะไปแต่งถวายพระสงฆ์ให้พอ
พระสวดพระฉันทัง ๒ เพศ

อนึ่งให้ชาวพระคตังมหาสมบัติ เอากระโถนขันน้ำไปตงถวาย
พระสงฆ์ให้พอพระสวดพระฉันทัง ๒ เพศ

อนึ่งให้ทนายเตือกหอก ค่าวรจวง ไปยกตำรับคาวหวานถวาย
เหมือนอย่างทุกครั้ง

อนึ่งให้หมื่นไฉน (ไพเราะห์) จัดมีพาทย์ตำรับ ๑ ให้มีเครื่อง
พร้อมให้ครบวง อย่าให้เอาพาทย์ตามธรรมเนียมเข้ามาทำ ให้
จัดครูที่มณเฑียรเข้ามาทำให้ครบวงทั้ง ๒ เพศ

อนึ่งให้ท่านพระยามนตรีสุริยวงศ์ จัดเบี้ยพาทย์ดำรับใหญ่ดำรับ ๓ ให้จัดคนทำท่อมมีมอมากขยทำที่ธนาพระมหาปราสาททั้ง ๒ เพดาน แล้วให้คอยทำถอดครด้วยเหมือนทุกครั้ง

อนึ่งให้ชาวพระคตงราชการ เขาเดื่อถวดไปอยู่ที่ธนาพระมหาปราสาทให้พอ

อนึ่งให้กรมพระนครบาล คัดกำนกดด้วยกำบกดด้วยมาตั้งให้ตั้งนมพดเรือนทำบัตรพระเกตุให้พอบัตรหนึ่ง

อนึ่งให้ราชบัณฑิตเชิญพระพุทธรูปไปตั้งองค์หนึ่ง เมื่อจะเชิญพระพุทธรูปไปนั้น ให้ทูตถามพระเจ้าแผ่นดินว่าขอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์เดี่ยก่อน (แต่เดื่อจะโปรดให้เชิญองค์ใดไป)

อนึ่งให้เจ้ากรม ปลัดกรม ต่อมุหำญฐ์ ในกรมพระเจ้าแผ่นดินขอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์จัดพระประคนขรรพ กับหน้าฤกษ์ ๘ หน้า หน้าพระราม ๑ หน้า หน้าพระลักษณ ๑ หน้า หน้าหนุมาน ๑ หน้า หน้าทศกัณฐ์ ๑ หน้า หน้าอินทรีชิต ๑ หน้า หน้าพิราพ ๑ หน้า หน้ารามสูร ๑ หน้า หน้าช้าง ๑ หน้า หน้าม้า ๑ หน้า ไมค์ดำดำรับ ๑ พัดใบตาลเล่ม ๑ (ศรเล่ม ๑) พระขรรค์เล่ม ๑ ขนยกยงคู่ ๑ ตะบองอิน ๑ เร่งเขาไปเตรียมให้พร้อมที่ธนาพระมหาปราสาท ณวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เพดาบายโมงหนึ่งให้ทันเช้าพระมณฑล^๑

๑ หน้าโชนต่างๆ ที่ปรากฏในหมายรับสั่งนี้ ผิดกับคัรบคณนอก เห็นจะถือเอาเทวรูปแทนหน้าโชนพระอิศวรพระนารายณ์

อนึ่งให้พนักงานโรงงานแห่งของเมตียง ^๗ จันทมณฑลพระสงฆ์ ๗
ตำรับตามรับตั้ง

หมายรับตั้งมีตำเนาอยู่เท่านี้ ทาปรากฏวิจิตรรอบไม้ ทราบว่า
ครั้งนั้นนายเกษพระรามข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๓ เป็นครูครอบ วิจิ
ครอบของนายเกษมีปรากฏอยู่ ^๕ ดูพิศดารกว่าวิจิตรอบนครนอกที่
กล่าวมาแล้ว จึงนำมาแสดงไว้ด้วย สันนิษฐานว่าเป็นวิจิตรอบนครใน

วิจิตรอบนครในท้องหากฤษแต่จัดโรงพิธีอย่างเดียวกับนครนอก
นอก เครื่องตั้งเตียงมณฑล นอกจากที่ปรากฏในหมายรับตั้งยังมี
เทวีกกับสมุดบทครอีก ๒ อย่าง

เริ่มการพิธีพระสงฆ์ส่งตมณคเเวตมาบัย ศิษย์ครได้มั่งคดนั่งฟัง
สอด แด้วพระประน้อมนคให้ ครนรุ่งเช้าเสียงพระ ๆ กลับแต่ คุ
นึ่งขาวห่มขาวนำศิษย์จุตรูปเทียนแดถวดยดอกไม้บูชาพระก่อน แด
คชนนียงไม่ทาเพลิงบัพทัย เมื่อบูชาพระแด้วจึงตั้งมือทาพิธีไหว้ครู

พิธีไหว้ครูนั้น เริ่มแรกครูเรียกนำพาทยทาเพลิงดำขกกร ครู
จุตเทียนทองเทียนเงินแดฐปฐาครฐรยายทางนำพระ แด้วเรียกนำ
พาทยเพลิงกระพระประคนชรพพ ครูหันไปจุตเทียนทองเทียนเงินแด
ฐปฐาพระประคนชรพพทางวงบัพทัย ครนบูชาแด้วแด้วครูหันถัน
มาทางนำพระ เรียกนำพาทยเสียมเทวดก คือ

• ท้ากรอบของนวมเศษ พระชนมัญญานุรักษ์ (ทองดี) ได้ไว้ พระตมในหนังสือ
นี้ตามคำชี้แจงของพระชนมัญญานุรักษ์.

ทำเพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร
ทำเพลงแผละ	เชิญพระนารายณ์
ทำเพลงกถม	(เชิญเทพยดาอื่นๆ)
ทำเพลงไหมโรง	(เชิญครุฑคร)
ทำเพลงช้างเพลงเรือ	สำหรับ (ครู) มนุษย์
ทำเพลงกราวนอกกราวใน	สำหรับ (ครู) พานร
ทำเพลงเซตฉิ่ง	สำหรับ (ครู) นาง
ทำเพลงศุกพาทย์	สำหรับ (ครู) ยักษ์
ทำเพลงรอนพระพิราพทั้งตัว	สำหรับพระพิราพ

ตั้งรับทำพาทย์เพลงเชิญครุฑบัญชาแยกแล้ว ครูเรียกนำพาทย์ตั้ง
ตรง เชิญเทวรูปชอกมาตั้งตรงแล้วเริ่มจนแล้วเชิญกลับขึ้นตั้งไว้อย่างเดิม
ครวณนั่งถวายเครื่องพลักรวม ครูเรียกนำพาทย์เซต ครูกับศิษย์
ทั้งปวงยกเครื่องพลักรวมร่ำถวายครูปัชายา แดงหันมาถวายพระ
ประคนธรรพ ร่ำเสร็จแล้วเรียกนำพาทย์ทำเพลงเต็มอผี เต็มอมาร
นึ่งกิน แล้วครูด้นตุ๊รา มีพาทย์ทำเพลงเต็มเต๋า เต๋าพิชไหว้ครู
ชนคนเพียงนแดงตาพิชครอบค้อไป.

พิชครอบนเริ่มด้วยมีพาทย์ทำเพลงพราหมณ์เข้า ครูนาคีษย์
ร่ำเพลงไปรบเข้าศอกกับชาครูปัชายาแถบชาพระประคนธรรพ แดงครู
เอาหนึ่งค้างได้ในหัวถูกเข้าขึ้นดมค้ำคะคน มีชวาอ้อไม้เท้า มีอช้าย
ถือสังข์ ร่ำเพลงเต็มอด้านตาเข้ามานั่งบนกันขึ้นตีบดของนักษัตร ซึ่งมี

เจ้าชายนครค้ำจวดำรงนำเคียงตั้งเครื่องครุฑขยาย เรียงศิษย์เข้ามา
 ครอบให้ທະคน คือถอดหัวฤษักับหนังสือจากค้ำครุฑครอบที่ศิษย์ให้
 ศิษย์ก่อน แล้วเอาทับไปได้ค้ำครุฑตามเดิม ค่อนเอาหัวโขนพระ
 ราม พระลักษณ พระพิราพ ทศกรรฐ์ แดเทวีศร ครอบค้ำครุฑให้ศิษย์
 เป็นอันดับกันไป แดวรัตนังษิ์ แดให้ใบไม้มังคุด คือ ใบมะตูม
 หญาแพรก ใบเงิน ใบทอง ซึ่งมัดเป็นข้อให้ศิษย์ทักดู แดส่งม
 มงคุดที่ค้ำครุฑ ครอบให้อย่างวามานທະคนจนหมดจำนวนศิษย์ซึ่ง
 จะครอบ แดมีพาทย์ทำเพลงมหาไชโยไปตลอดเวลาที่ครอบนั้น เมื่อ
 ครอบให้หมดแล้วครุฑจึงอำนวยพรให้ศิษย์พร้อมกัน แดมีพาทย์ทำ
 เพลงเส่มอเถร ครุฑำเป็นท่าของฤษักับจับ แดจึงถอดหัวโขนฤษั
 ออกจากค้ำครุฑเป็นเสร็จพิธีครอบ ทำพิธีบูชาคอนท่ายค้ำไป.

พิธีทำคอนท่ายเป็นพิธีดีมี โภชแดตั้งครุฑขยายกลับ เริ่มด้วย
 เบิกแฉนเทียนเคียงมณฑลแดงมีพาทย์ ๓ รอย แดครุฑำพิธีเฉลิม
 เนตรเจิมหน้าโขน เสร็จแล้วครุฑขึ้นนั่งบนท่นชั้นต๊องนักษัตรอีกครึ่ง ๓
 คราวนให้ร้องบท ครุฑถือพัดใบตาลรำรายไ้ยับท ครุฑรำจมนแล้ว
 ให้ศิษย์พร้อมกันรำเพลงชำเพลงเร็ว เรียกว่า "รำถวายมือ" ศิษย์
 รำถวายมือจบแล้ว ทังครุฑแดศิษย์รำเพลงกราวรำตั้งครุฑขยาย แด
 มีพาทย์ทำเพลงเชิด เพลงเส่มอเข้มา่าน (สมมติว่าครุฑขยายกลับไป)
 เสร็จการตั้งครุฑขยายมีพาทย์ทำเพลงกราวรำอีกครึ่ง ๓ เป็นเสร็จการ
 พิธีแทน.

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะพิธีกรรมของนครในราชธานี นครของนคร
นอกนครในดั่งได้กล่าวมา เข้าใจว่าลักษณะที่นครของนครในราชธานี
เห็นจะเป็นพิธีกรรมอย่างเดิม เห็นได้ที่ใคร่ครวญด้วยเทวitic ลักษณะ
กรรมของนครในดั่งปรากฏในหมายรับสั่ง เห็นจะเอาแบบของพิธีกรรม
ไหนมาใช้ เพราะนครในเนื่องมาแต่ไหนดั่งได้อธิบายมาแล้ว จึงเอา
หัวไหนมาครอบ ดนครนอกคงเอาอย่างพิธีไปจากนครใน จึงใช้ครอบ
ด้วยหัวไหนเหมือนกัน ข้อที่ปรากฏว่า คงขอช่างแต่เชือกมาค้ในการ
พิธีกรรมของนครหลวงนั้น เห็นจะเนื่องมาแต่พิธีทอดเชือกตามเชือกของ
พราหมณ์พฤติบาศ เพราะในวิชนนกรรมช่างรำพิศขร จึงนับว่าเป็น
มงคลเกี่ยวกับการพ้องรำ ฤาจะมีเหตุอันใดเกี่ยวเนื่องกับไหนดครยังไป
กว่านั้นข้าพเจ้าหาทราบไม่

ในการเดินดครใน ไม่เดินรับงานหาเหมือนอย่างดครนอก เพราะ
ดครในมักเป็น ดครของผู้มีบ้นดาศักดิ์มีกหัดไว้สำหรับประดับเกียรติยศ
เป็นแต่เดินดครเองๆเดินในการบำเพ็ญกุศล เช่นดของพระแถดดของวัด
เป็นต้น ถ้ามีดเดินดครมักแต่งตัวอย่างปรกติ เป็นแค่ให้รัดกุม
ทำบทแต่รำเต้นให้ดต้อง เรียกว่าแต่งอย่างน้อย คือเดินออกงานจึง
ให้แต่งเครื่องดคร ถ้าหากจะไปเดินงานตามบ้านเรือนผู้อื่น ก็เป็นการ
ที่เจ้าของดครให้ไปเดินช่วย เช่นเดินในงานโกนจุกเป็นต้น โดยเป็น
มิตรดีหายกับเจ้าของงาน เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ก็มักโปรดให้ดครหลวง
ไปเดินช่วยงานที่วังเจ้านาย แต่บ้านขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งทรงพระกรุณา

นับเป็นมิตรที่สนิทเหนึ่ง ๆ ตครที่ไปเดินช่วยงานเช่นถ้าวมา เจ้าของ
 งานไม่ต้องให้เงินโรง เป็นแต่เพียงคุณแต่แจกบำเหน็จแก่ตัวตคร ตลอด
 จนพวกบิพาทย์แตกนรียงตามแต่จะเห็นสมควร แต่เจ้าของงานยอม
 เป็นผู้มเกียรตยศตั้ง จึงจะได้ตครหลวงฤของผู้มีบันตาคักคิดไปเดินช่วย
 บำเหน็จที่แจกต้องให้ ๆ สัมกับเกียรติยศ เพราะฉนั้นจึงเป็นเงิน
 มากกว่าที่จะหาตครนอก ได้กันั้นว่าค่าบำเหน็จตครประมาณราววัน
 ละ ๑,๐๐๐ บาทตงมาหา ๕๐๐ บาทเป็นอย่างต่ำ ประเพณัตครใน
 ดั้บทราบความต้งแสดงมา

ภาคที่ ๒ ว่าด้วยลครอิเหนา

พงศาวตารอิเหนา

เรื่องอิเหนาเป็นพงศาวตารชวา ในสมัยเมื่อพระพุทศักราชต้ง
 ได้ประมาณ ๑๘๐๐ ปี^{๗๗} ว่างราวครวดเดียวกบัเมื่อสมเด็จพระร่วง แรก
 ต้งกรุงศุโขไทยเป็นราชธานีในตยามประเทศัน อิเหนานันในพงศาวตาร
 ชวาเรียกชอว่า “อิเหนา บันหยั กรตปาคั” แต่พอชวาเรียกกัน
 เป็นต้ามัญญ์โดยย่อว่า “บันหยั” นับถือว่าเป็นมหาราชองค์หนึ่ง
 ในราชวงศ์ชวา เจ้านายต้งเป็นประเทศราชอยู่ในแดนชวาทุกวณัน คือ

๑ ศักราชพงศาวตารชวาตอนเรื่องอิเหนา ต้งฉบับต้งอั้งมีต้งกันเป็นหลายอั้ง
 ที่ต้งในตัมบ เซอร์ สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล ว่าเป็นพงศาวตารฉบับหลวงที่เมือง
 สุรเกษตร.

ผู้หนึ่งเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ผู้ที่นำเจ้าเมืองยกยา (อโยธยา) เกษครกัณฑ์ ยังถือว่าตฤณวงศ์เป็นเชื้อสายสืบมาแต่อิเหนา ครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาศแคว้นชวา เมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๓๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ผู้ที่นำถวายหนังสือพระราชพงศาวดารชวาฉบับที่เขียนไว้สำหรับ ๑ - ทูลชี้แจงว่ามีปรากฏในพงศาวดารว่าทำนองเร้นไต่ราชชิตากรุงสยามไปเป็นมเหสีองค์หนึ่ง แต่ความข้อนี้เมื่อโปรดฯ ให้สอบดูหนังสือตรงนั้น ได้ความว่าได้ราชชิตาไปจากกรุงจาม (อยู่ข้างใต้กรุงกัมพูชา) หาใช่ไทยไม่ ส่วนผู้ผู้หนึ่งนั้นถวายกฤษโฆธานเต็ม ๑ ว่าเดิมเป็นกฤษของอิเหนาให้ทำไว้ด้วยเหล็กชวานพ้า ซึ่งตกลงมาจากบนสวรรค์เมื่อครั้งอิเหนาครองประเทศชวาอยู่นั้น จะเห็นได้ตามที่กล่าวมา ว่าความเคารพนับถืออิเหนายังมีอยู่ในแคว้นชวาจนทราบเท่าทุกวันนี้ แม้จนพวกราษฎรพลเมืองชวาก็ยังชอบศรัทธาแต่หนังสือเรื่องอิเหนาอยู่เป็นนิจ เพราะคนนครชวาที่เดินกันเป็นพื้นเมืองอย่างตกรนอกของเรา แต่หนังสือจึงชอบเด่นเรื่องอิเหนายิ่งกว่าเรื่องอื่น ๆ

ตกรชวามีหลายอย่าง อย่างที่เด่นกันในพื้นเมืองชวาเรียกว่า "โตแปง" โรงหนึ่งมีศิวตกรราว ๖ คน มีพาทย์ ๕ คน ศิวตกรใช้น้ำกลาด ต้องมีคนพากย์คล้ายโขนของเรา คนพากย์นั้นชวาเรียกว่า "ตาหตั้ง" เป็นผู้ช่วยการตกรโรงนั้นด้วย หนังสือชวานพ้ากฤษวาเรียกว่า "ว้ายังกฤติ" จชขนาดเดียวกับหนังสือตกรของเรา แต่

ตั้งจอกบพคนให้คนตั่งเรียงรายทางหน้าจอ มี “ดาหลัง” เป็นผู้
พากย์หนังสืออยู่ข้างหลังจอ เขาคิดหนังสือออกคงเชิดแต่จอกเป็น
กาพย์กลอนบรรยายเรื่องให้คนฟัง มีตั้งป้าพากย์ทำเป็นระยะพอให้
ดาหลังพักได้บ้าง เล่นกันจนตึก ๆ ด้วยพอกชวาทชอบฟัง ก็ว่า
กันว่าถ้าดาหลังดี ๆ แต่ว่าคำพากย์เพราะนัก” ไปที่ไหนก็มีคนหาไม่
ขาด แต่ตัวหนังสือวานนี้ไม่เป็นรูปผู้รูปคน เพราะเหตุที่ด่าด้นา
อิศตามห้ามมิให้เขียนภาพรูปคน พวกชวาเล่นหนังมาแต่ยังถือด่าด้นา
พราหมณ์ ครั้นเมื่อเขารัดถือด่าด้นาอิศตามแต่อย่างชอบเล่นหนัง จึง
ต้องแก้ตัวหนังสือให้ผิดเพี้ยนคนไปมิให้ชัดแก่ชอบังคืบใน โทหร่าน ที่
เรื่องอิเหนาแพร่หลายมาจนแดนมลายู ก็เพราะพวกชวามาเล่นละคร
แดหนังในเมืองมลายู พวกมลายูชอบใจก็เอาอย่างมาเล่นบ้าง คือ
ที่เราเรียกว่า “ละครแขก” แด “หนังแขก” เคยมีเข้ามาเล่น
จนในกรุงเทพฯ ฯ ไทยเราเห็นรูปหนังสือทำให้ผิดเพี้ยนรูปคนก็คิดเขียน ตั้ง
กล่าวได้ในเสภาตอนทำศพนางวันทอง เมื่อพรรณนาถึงเครื่องมหรศพ
ต่าง ๆ ว่า :—

๑ หนังสือไทยแต่โบราณก็เห็นจะเล่นทำนองนี้ คำฉันทที่เรื่องสมุทโฆษก็แต่งสำหรับเล่น
หนัง บอกไว้ข้างต้นหนังสือนั้นชัดเจน ต่อมาชั้นหลังหนังจึงเล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์
เรื่องเดียว แต่หนังสือกลุ่มนั้นเป็นของใหม่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ พวกชาวบ้านทวน
(มะ) พร้าวแขวงจังหวัดพัทลุง คิดเอาอย่างหนังแขก (ชวา) มาเล่นเป็นเรื่องไทย
ขึ้นก่อน แล้วจึงแพร่หลายไปทีอื่น ในมณฑลนั้นเรียกกันว่า “หนังทวน” เจ้า
พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พนเข้ามากรุงเทพฯ ฯ ได้เล่นถวายเป็นที่
ปอีนเป็นที่แรก เมื่อปีชวด พ. ศ. ๒๔๑๘,

“เหล่าเจ้าพอกหนังแขกแทรกเข้ามา พิศดูหน้าคามันปอหด
รูปร่างได้มมพมหยิกงอ จมูกโค้งโค้งคอเหมือนเปรีศยั้น” ^{๕๕} ดึง
แต่พวก ขวามตายที่เข้าใจคำพากย์เขานับถือ ว่าดูหนัง เป็น ประโยชน์
เพราะได้ความรู้แต่ได้ฟังคำกวีอื่นเป็นนักปราชญ์ฉลาดเฉลียว ถึงเจ้า
บ้านผ่านเมืองก็ต้องยกย่องผู้ที่เป็นคาหัง ด้วยคติอื่นในเรื่องอิเหนา
ใหญ่จึงปรากฏว่า อิเหนาปลอมตัวเป็นคาหัง แต่ในเรื่องอิเหนาเด็กก็
ปรากฏว่าเพราะเล่นหนัง จึงได้รู้วามางแหม่งเป็นนางบุษบา

แต่ส่วนเรื่องประวัติของตัวอิเหนาเองนั้น ชาวต่างประเทศที่ได้
ศึกษาพงศาวดารชวาด้วยกันว่า เรื่องที่ปรากฏในพงศาวดารชวา
เนื้อความจะเอาเป็นหลักฐานในทางพงศาวดารได้แน่นอนน้อย เพราะ
เป็นเรื่องเกิดเมื่อก่อนมีหนังสือจดหมายเหตุ เป็นแต่เจ้าแกลงตีบค้อ
กันมาช้านาน พวกชวานับถืออิเหนามีอิทธิฤทธิ์ เรื่องราวที่เล่า
ก็กล่าวแต่เป็นปาฏิหารการอัศจรรย์ต่าง ๆ เข้ามาในชั้นหลังมีผู้แต่ง
เรื่องอิเหนาเป็นกาพย์กลอนบ้าง เรียบเรียงเป็นเรื่องเล่นมหรสพบ้าง
เรื่องประวัติของอิเหนาก็กลายเป็นหลายเรื่องหลายอย่าง ^{๕๖} แต่ค้นคว้า

๕๕ ที่เราเรียกว่า เรื่องอิเหนาใหญ่แลเรื่องอิเหนาเล็ก ก็คือเรื่องพงศาวดารอิเหนา
คนเดียวกันนั่นเอง เป็นแต่เล่าเรื่องแตกต่างกันไป จึงกลายเป็น ๒ เรื่อง ที่ในหอพระ
สมุด ฯ ยังมีหนังสือเรื่องอิเหนาภาษามลายูอีกฉบับ ๑ ห้วนเต๊ะมรดาเจ้าพระยาไทรบุรี
ถวาชไว้ ในต้นฉบับว่าเดิมคาหังชื่ออริยะเป็นผู้แต่งเป็นภาษาชวา แปลมาเป็นภาษา
มลายู ได้ลองให้แปลเป็นภาษาไทย เรื่องก็ไปอีกอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนทั้งอิเหนา
ใหญ่แลอิเหนาเล็ก,

คงยุดีด้วยกันในเรื่องพระศรัยวงศ์เทวาทัง ๔ พระนคร แต่ในเวรของ
 ที่อิเหนาได้คู่นางหนึ่งกับราชธิดาทองดาห่าแดงไปต่อมทดนางอื่นเสีย จึง
 เป็นเหตุให้ต้องพดิดพรากจากบ้านเมือง เทียบด้วยครุไปตามเมือง
 น้อยใหญ่ในแดนชวาแต่เมืองที่ตั้งอยู่ตามเกาะอื่น ๆ อิเหนามิอุทธร
 ภูภาพ เมื่อเทียบไปถึงปราบปรามเมืองน้อยใหญ่เอาไว้ในอำนาจได้โดย
 มาก ครั้นเมื่อได้ก่อกำนครบครองเมืองเดิม จึงมีราชอาณาเขต
 กว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่าพระศรัยวงศ์แต่ก่อน ๆ ด้วยเหตุนี้พวกชวาจึง
 นับถืออิเหนาว่าเป็น มหาราชองค์หนึ่งในสมัยเมื่อพวกชวายังถือ ลำดำน่า
 พร่าหมัน (จึงปรากฏการไหว้พระปฏิมา คือเทวรูป แต่มีตั้งประดิษฐาน
 คือฤๅษีในเรื่องนครอิเหนา) แต่อาณาภพมีมากอยู่แต่เพียงตัวอิเหนาตัว
 เดียว พอถึงตุงซึ่งเรียกชื่อในพงศาวดารชวาว่า "มีลำตันดรมัน"
 ได้รบรชทายาท เมืองซึ่งอิเหนาได้ไว้ก็ก่อกำแยกกันไปอย่างเดิม ว่า
 โดยทางพงศาวดารเรื่องอิเหนามีเนื้อความดังกล่าวมานั้น

ว่าด้วยครุไทยเด่นเรื่องอิเหนา

มุตเหตุที่ครุไทยเราเด่นเรื่องอิเหนานั้น มีคำเล่าแฉ่งสืบมาว่า
 เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกศผู้เสวยราชย์ครอง กรุงศรีอยุธยา มีพระ
 ราชธิดาด้วยเจ้าฟ้าตั้งวาศย์ ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าคุณทศพร
 องค์ ๓ เจ้าฟ้ามงกุฎพระองค์ ๓ เจ้าฟ้าราชธิดาทัง ๒ พระองค์

๓ กษัตริย์หลายอย่าง เลือกมาเรียกที่นี่เพื่ออย่างหนึ่ง.

มีราชหัตถวงเป็นหญิงเขมรตาย เชื้อสายพดกเขตยท ไคมาตเมืองบดคาน
 พวกข้าหัตถวงแรกเด้านิทานเรื่องอิเหนาถวายให้ทรงฟัง เจ้าฟ้าทรง ๒
 พระองค์ชอบพระฤไทย จึงทรงแต่งเรื่องอิเหนาเป็นบทละครขึ้นพระ
 องค์ละเรื่อง (เพราะเหตุที่เรื่องอิเหนาเด้านั้นเป็นหลายอย่างคั่งกต่าง
 มาแล้ว) เรียกว่าตาหัตถวงเรื่อง ๑ อิเหนาเรื่อง ๑ แต่เป็นเรื่องอิเหนา
 ด้วยกัน คนจึงมักเรียกว่าอิเหนาใหญ่เรื่อง ๑ อิเหนาเด็กเรื่อง ๑
 (เห็นจะหมายความกันในครั้งกรุงเก่า ว่าอิเหนาของพระองค์ใหญ่
 เรื่อง ๑ อิเหนาของพระองค์เด็กเรื่อง ๑ จะหาได้หมายความว่าอย่าง
 อื่นไม่)

เหตุใดเจ้าฟ้าราชธิดาทรง ๒ พระองค์จึงทรงแต่งเรื่องอิเหนาเป็นบท
 ละคร ไม่แต่งเป็นหนังสือกลอนอ่านซึ่งมีในครั้งกรุงเก่าเป็นอันมาก
 ชื่อนั้นเห็นเป็นเค้าเงื่อนในทางต้นนิฐานอีกอย่าง ๑ เข้าใจว่าคงเป็น
 เพราะในสมัยนั้นเป็นเวลาดังมีเจ้าพระเจ้าบรมโกษาผู้ชอบทอดพระเนตร
 ละคร อาจจะเป็นสมัยซึ่งพงศาวดารในมาไม่ช้านานนักก็จะเป็นได้
 ความชอบนมเนอความในจดหมายเหตุทางเมืองพม่าประกอบ ว่าครั้ง
 พม่าเมื่อพม่ากับไทยเป็นไมตรีกัน พระเจ้าอังวะให้ราชทูตเข้ามาทูล
 ขอรุขรังหัตถ์ไปจากกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาให้ราชทูต
 ไปทูลขอรุขทูตมาแต่เมืองพม่า ดังนี้ แต่จะเป็นในรัชกาลไหนฤาเมื่อ
 ศักราชเท่าใดหาได้กล่าวไม่ ถึงกระนั้นก็คิดเรื่องที่น่าประหลาดในหนังสือ
 พระราชพงศาวดาร ว่าเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษาขึ้น

ไทยกับพม่าเป็นไมตรีกัน พระเจ้าอังวะได้ให้ราชทูตเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๒๗๗ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงรู้ได้โปรดให้พระยามราชเป็นราชทูตไปคอบแทนถึงเมืองอังวะ คงเป็นในคอนเองที่พม่าว่าได้ครุช่วงต่อไปจากไทย แต่ไทยได้ครุครุครมา จากพม่า แต่ครุครุครไทยขอมาจากเมืองพม่าครั้งนั้น เห็นจะเอามาต่อบส่วนฎุให้ฝึกหัดแต่การเดินบางอย่าง มิใช่เอามาเป็นครุฝึกหัด ครุครหุดงให้เดินอย่างครุพม่า เพราะความปรากฏในจดหมายเหตุจีนหลังต่อมา ว่าพระเจ้าอังวะยอมว่าแบบแผนครุไทยดีกว่าครุของพม่า เรื่องราวทั้งปวงชวนให้สันนิษฐานว่า การเดินครุในเห็นจะฝึกหัดทำบำรุงเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศซึ่งยิ่งกว่าในรัชกาลก่อน ๆ บางทีเจ้าฟ้าวราเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์นั้นจะมีหน้าที่เกี่ยวข้องในการควบคุมฝึกซ้อมครุหุดงอย่างใดอย่างหนึ่งด้วย คงได้ทรงทราบจากพวกข้าหลวง ว่าครุมายงของแขกที่เมืองมลายูเขามักเดินเรื่องอิเหนา เพราะเป็นเรื่องที่พวกขามลายูนับถือกันมาก มีรับสั่งให้ข้าหลวงเล่าเรื่องถวาย เห็นเป็นเรื่องน่าเดินครุ จึงต้องทรงนิพนธ์เป็นบทครุไทยขึ้น ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ทอดพระเนตรเห็นบทครุนี้ชอบพระราชหฤทัย จึงโปรดให้ดัดในเล่นเรื่องอิเหนาอีกเรื่อง ๑ ทั้งเรื่องคาหังอิเหนาใหญ่และเรื่องอิเหนาเล็ก

แต่เรื่องอิเหนา ๒ เรื่องนี้เข้าใจว่าคนพากันชอบเรื่องอิเหนาเล็กมากกว่าเรื่องคาหังอิเหนาใหญ่มาแต่ครั้งกรุงเก่า ที่เห็นความชอบ

เพราะหนังสือต่างๆ แม้แต่ในครั้งกรุงเก่าชอบอ้างแต่เรื่อง อีเหมาเด็ก
เช่นในหนังสือบุรณเวลาทศาคำนันท์ ของพระมหานาควัดท่าทราย แต่งใน
รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ ก็น่าจะถึงนครหลวงแต่ในนครพิงค์มโษ
พระพุทธรูปว่า

พ่ายพื่อนตรวิน	บริรักษ์จักร
โรงริมศิริม	กตตบับแดชาย
ตวันตรรตกรรจนาจาง	อรอ้นดอชอชาย
ไครยดบ่อยากวาย	จิตรเพ้อมะเมอฝัน
ร้องเรื่องระเด่นใต้	บุษบาคุนาหงัน
พาพิศุทาบร	พคร่วมฤดีโณม

ดังนี้ ก็เป็นเรื่องอีเหมาเด็ก คำฉันท์เรื่องอีเหมาเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) แต่งแต่ยังเป็นหลวงศรีวิจิตรวังกรุงธนบุรี เมื่อปีกัญญ พ.ศ. ๒๓๒๒
ซึ่งชนว่า

ปางนั้บรมวงศ์	องค์อัญญเดทหว
ขุมขงค้วนิศา	กรตระกองตระการชม

เป็นคั่นนั้น ก็ว่าถึงเรื่องอีเหมาเด็กตอนอีเหมาเด็กนางบุษบาเหมือนกัน
แม่เพดงยาอแต่จิตรกรรมรูปวาดเขียน เมื่อชนแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์
ก็ชอบอ้างแต่เขียนเรื่องอีเหมาเด็ก เป็นต้นว่าพระตำหนักเข็ยที่ประทับ
ของเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ตมเด็จพระพันางในรัชกาลที่ ๑

ฝ่าประจันห้องก็เขียนเรื่องอิเหนาเด็ก เพราะเหตุคงนึกเห็นว่าเรื่อง
 อิเหนาเด็กเป็นเรื่องที่ยกย่องกันว่าดีกว่าเรื่องดาหลังอิเหนาใหญ่ ทั้ง
 แต่ครั้งกรุงเก่าตลอดมา
 ผู้อ่านหนังสือนี้ ที่ยังไม่เคยเห็นบทละครอิเหนาครั้งกรุงเก่าก็เห็น
 จะมีความคึกคัก เพราะฉนั้นจะคิดบทตอนต้นเรื่องอิเหนา เป็นจำนวน
 ครั้งกรุงเก่ามาพิมพ์ไว้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง^๒

บทละครอิเหนาครั้งกรุงเก่า

๑ มาจะกล่าวยกไป	ถึงสุริยวงศ์เทพไทเรืองศรี
ตั้งศักดิ์นทวงธรณีน	ทุกบุรีศรีชวาไม่เทียมทัน
ท้าวร่วมมิดเรศมารดา	วิทชายังยวดกอดจัน
อินพระเชษฐาผู้ทรงธรรม	งามตาเทวีณฤมิตร
ผิวง่องอรสุดนทราโฉม	ประโดมโตกเด็กดำตานจิตร
คิงพระนราววงศ์ทรงฤทธิ์	ทุกทิศเกรงเดชกระจายจร

๑ พระตำหนักเขียวที่วານี้ ย้ายไปปลูกไว้ในวัดอมรินทราราม เคียงข้างกำแพง
 โรงเรียน ฝ่าที่เขียนเรื่องอิเหนายังอยู่มาจนรัชกาลที่ ๕

๒ บทละครเรื่องอิเหนาความนี้ หอพระสมุดฯ ได้ค้นฉบับมาแต่เมืองนครศรี
 ธรรมราช เดิมสำคัญว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทั้งทางตำนานและเวลาที่
 พรรณณาว่าด้วยสถานที่วังบ้านเมืองเป็นโวหารครั้งกรุงเก่า ได้ทรงชี้แจงไว้ในหนังสือ
 พระราชวิจารณ์

เปนนครกนชนนีนป็นชวา	นามกรภารายคี่คร
ชื่อหยิ่งหยิ่งเอกรทุกนกร	อุตารัตฤทธิรอนกุ่มเบนน
อันพระอนุชาไชยชาญ	วโรฤทธิเปรียบปานพระสุรินัน
ชาวเหนือเรื่องรองตของจันทร์	วิดาศดำเทวัญในโสฬศ
พระครองกรุงดาหารานี้	เอกรนัคหรีอันปรากฏ
ประกาหวันเตื่องช้อระบิยศ	ทวศทศไม่เทียมทัน
อันพระราชอนุชาที่ตาม	เรื่องรามพรังเพริศเนดิณัน
ชาวเขื่องแข่งแซพริงพรวน	คมสันเดศ โสภถักธนา
พระเปจนอมจุตจักรในกาหลัง	เองหยิ่งหนึ่งหัตถกาหารา
ฤทธิรงค์ทรงเศรภาษา	คิงพระยาตั้งพรายององ
อันพระหริวงค์องค์ดุนัน	เปจนอมจันทรจักรภพสูงตั้ง
ผิงภักคร์ผองเพริศเดศทรง	อรองค์แห่งน้อยดระกลกัน
พระครองกรุงตั้งหัตถดำหรี	เมาศร์อาทงนรังสัตว์รค์
ตั้งตั้งศทรงทศทางธรรม	เปนนทกในเศตรชันคปถพี
พระเคชานนชจรชัยอนเดช	พระองศ์วงศ์เทเวศร์เรองศร์
จรัสรุ่งพุ่งเพองทงชาตรี	เปนนทเดติมโลกโตกา
อันระตุทกเมชงชงเรองฤทธิ	กให้คคคณครามอยู่หนักหนา
ดัยบดัยของพองเคียรโตมา	ด้วยเกรงขานภาพเปนนันคิต
ระบิยถึงไหนักย้อยท้อ	ไม่หาญคานค้อวอคิต

* ควรสังเกตว่า บทละครนี้เห็นใช้ศัพท์ชาวปากกับภาษาไทยมาแต่ครั้งกรุงเก่า.

ฤทธิรงค์คังองค์พระอาทิตย์	เมื่อดึกดึกในภองจางฮัมพร
บ้างน้อมเกษถวายบรรณาการ	ช้อยสู่วรณประทุมมาตย์สถับตถชน
พระเกียรติฟุ้งเฟื่องเรืองจร	ทงต์พระนครเต็มอกัน

ฯ ๒๗ คำ ฯ

ขานี้	ขันแฉ่นแฉ่นแฉ่นรัตนชาติเดมา	ตั้งเมืองฟ้าสว่างสุวรรณคี
อินปรางค์ปราสาททงต้น	ทงหางหงษ์ช้อยฟ้าปราด	ตั้งสุวรรณมณจินดา
มรรฎปลายอดไอพาร์	อินเทพอัปสรกนิริน	เด็กตั้งมณมีค่า
ไฟระหกรันครันสนั่นเวียง	มีพรานป่าล่าทนต์รายรอบ	มีเทวธิด์นครประนมเรียง
เพดานในใจเคอนระยับช้อย	กนกกระหนาบคานเป็นขนไป	ตัดพิณมณี่ประ โคมเตียง
ตรีมุขตั้งหาศันคารชดา	หน้าบันนบรวเจ็ดเตี้นัก	เพียงนางบำเรอด้ให้ไฉน
น่านันนบรวเจ็ดเตี้นัก	ตั้งบรรณยุคนาคินทรีบรรจง	ประกอบกาศูรกาญจน์ไม่หนีได้
ตั้งบรรณยุคนาคินทรีบรรจง	แสงแก้วประจบกานัญคนกุดั่นดอง	อ้าไฟเด็ก์โลกตะदानตา
แสงแก้วประจบกานัญคนกุดั่นดอง	มีพรหมด้หน้าเรียงราย	ระย้าช้อยเพ็ชรตม้ค่า
มีพรหมด้หน้าเรียงราย	อินแท่นรองปราสาทกนทให้ช้อย	ด้วยมหาเนาวรัตนอันยังยง
อินแท่นรองปราสาทกนทให้ช้อย	มีตั้งหีบคหัตถ์ของเรียงวัน	เจดาดักวิจิตรพิศวง
มีตั้งหีบคหัตถ์ของเรียงวัน		หางหงษ์ระยับเพียงพรรณราย
		วิเชียรช่วงประดับเจ็ดเจ็ดฉาย
		ถือประทุมถวายบังคมคัต
		ระยับพดอยมรรฎตคัตตั้ง
		ทงเกาชนวไสยยรรยง

แดงวัดจับดวงพระสุริยศรี	แปนที่อาไโดยไหลทอง
मुखเจ้าเจ็ดชั้นบรรจง	เหมหงษ์ทรงมันแปนทด้นมา
พรหมภักตวิตั้งหาคันฮาคน์โอง	ท้องพระ โรงแปคด้านทศ้า
พระฉายใหญ่ค้งมันแปนชนมา	อัจกตย์โมรารายเวี่ยน
ม่านทองกรองดวงแมงทับพราย	แปนนรายน้ทรงดูบรรณาคตามเคียร
จงกตภูกตินคเนบเนียน	ต้อจหน้แปเดียนตะตานคา
อันนิตูตวรุดวงบนแท่นแกจ	ยี่ภู่แปว้หอมตระหุดบค้อยบุหงา
พฤษภาคคัตถ์วันต้อววรรณองดงการ	ตุคุดอกจินตาวิจดาววรรณ
ครันวายุพิศระมิตค้อง	เต้นาะก้องบรระแดงเพดงต้อวรงค์
พระถานรณวิเชียรเรียบต้อตบกัน	เกยแกจเกยต้อววรรณเรี่ยนราม
พระคตังทองตือบต้องทด้นค้งซ้ายขวา	ทิมคาบมุกดาแปคค้าน
ค้งนงเย็นต้อวแกจเกาประการ	เรี่ยนต้อมพนังงานคาศคา
อันนิตูมานปรวมศรีต้อวฤทธี	กต้อกต้อยทงแปคทศ้า
ท้งโรงมัวโรงรถคชา	อดงกตोजनाแปนพันคิต
หางหงษ์ช้อพัวปรวดี	ช้างแกวมณ้ไพจิตร
ฉินฉพชาติคองจทวงฤทธี	ต้อหรับ้องคัจกรกฤษณอันเรี่ยวชาญ
รถแกจตือบต้อมักแปนชนเชค	ประกอบเกคินฤมิตรทุกทศคาคต
ท้งโรงนาคค้ออันโอพาร	ระโหฐานระยบจับตา
โรงเคียรองโรงแดงไพจิตร	เพ่งพิศเรี่ยนรันท้งซ้ายขวา
ท้งนังโองโรงต้อววรรณชดงการ	คาคตาใหญ่คาศภู่คองาม

๕๕๖ ๕๕๖
 บทหนึ่งทรงบันทึกช่วยขวา

เถยตั้งทรงมูรัชกาลึกษาญ

๕๕๖
 อนทพรหมณชอนวิเศษ

๕๕๖
 เชนยทองเรียงวันเป้นชนมา

๕๕๖
 อันคัก โทราพฤษมาคย์

๕๕๖
 ทิงตอยพรอยเพริศรูจ

๕๕๖
 หอกตองแกวเจ็ดดัดมณวรรณ

๕๕๖
 เรือรบรายรอบประจํางาน

๕๕๖
 ทุกคําเริบการรายเรียง

๕๕๖
 มิดสูวรรณมิดแกวเป้นวงวน

๕๕๖
 อันคักนกดปพฤกษทิงแปดทิศ

๕๕๖
 อรามรายพรายฟุงรุงเรือง

๕๕๖
 อัน โรงเส้นการมทรศัพ

๕๕๖
 สุวาทุฑธิบวรจงอดงการ

๕๕๖
 อันกรุงกูเรบั่นคเวศ

๕๕๖
 มฤสาชอวาหะรกัน

๕๕๖
 อันพวรรณพฤกษามตามถ

๕๕๖
 ทรายเขียมมรกฏรจนา

๕๕๖
 เป้นที่ตํานเทเวศร์

๕๕๖
 ทิงตระแกวประทุเมศรายเรียง

๕๕๖
 เป้นดง่าเอกเอียมเหลี่ยมทาญ

๕๕๖
 โรงอาดักษณเวียงขนานเป้นหงันมา

๕๕๖
 ใต้อุดพุกขอเวทศวถ

๕๕๖
 ดําหรับองค์พระมหามัน

๕๕๖
 ราชครูเรียงวันก้นตามท

๕๕๖
 ดําหรับทไปรอยสูวรรณทําทาน

๕๕๖
 เป้นหงันเรียงอยู่ถดางราชฐาน

๕๕๖
 จะคอยราญไฟริให้วายชนม์

๕๕๖
 ให้พริ้อมเพริงครวจจัตโด้ยบัดน

๕๕๖
 เครื่องคั่นเกิดกับดําหรับเมือง

๕๕๖
 ก็เป้นดีทหระบือภักเือง

๕๕๖
 ทิงดัดเมืองวิโดยตํานตา

๕๕๖
 ก็ถํนครบทุกตั้งถัดอนเดชา

๕๕๖
 รจนาเถศโดกวิโดยอรรณ

๕๕๖
 ภายนอกพระนิเวศน์เชครจันท์

๕๕๖
 ทินนเรืองรามอรํามตา

๕๕๖
 เหนือถันบวรจงได้ทักทนา

๕๕๖
 พริ้อมพวรรณปีกษาเคตําค์ยง

๕๕๖
 โนเรศร์อนรั่งถายเศียง

๕๕๖
 เพียงโมลษณนในเมือองอินทร์

มี ^๕ ทรงอาศรมพระนิกพวค	ก็ปรากฏอยู่ในไพร่ดิน
นำ ^๕ บุคคลนั้นคืน	กระแสดินขุดจึงจะวงเข้าซึ่งทอง
ตัว ^๕ นแต่ด้วยแก้วเก้าประการ	โอฬารประเสริฐเชิดชูง
แต่ ^๕ นดำราญร้นขึ้นทรง	หอมพวงบุหงาทงไพร่วัน

๑ ๒๐ คำ ๑

นกร ^๕ อน	ชื่อ ^๕ วิตคมาหราชินฉิน
๐ ษัญกุ ^๕ หนงพระนครดาทา	ชย ^๕ นชกเขตรชันทธานี
ระ ^๕ ยบสัมฉนแนมแกมตุ ^๕ วรรณ	มี ^๕ กุ ^๕ หนงอำไพไศคีรี
ฉน ^๕ กรุงกาหลังภพไกร	ชื่อ ^๕ จระมาแดงคีรีเทศม
สม ^๕ พูนทุตประเสริฐเทศไถก	ชื่อ ^๕ กุ ^๕ หนงศุหวนขจรจบ
ฉน ^๕ กรุงตั้งหัดดำหรีน	ปรากฏ ^๕ ครบทงสี่ธานี
ตั้ง ^๕ เงินยวงชาวฉองเปนหลักภพ	

๑ ๒ คำ ๑

๐ ราช ^๕ นามไชยทวายทองในภารา	แต่ ^๕ ตั้งสุดดาไม่สุดที่
ราว ^๕ ปรีนคังนำแก้ว	เป ^๕ นที่ประตองคิดปลาดตรา
ประ ^๕ ตองรถชดสารชาญไชย	ประ ^๕ ตองฮาซาไนยแกดวกถ้ำ
ประ ^๕ ตองทวยหาญโยธา	ชื่อ ^๕ มหัตติตราให้ชำนาย
ฉน ^๕ ฝูงทหารชาญไชย	ไม่ ^๕ มีใใดจะต่อค้ำ
เข้า ^๕ ไหนไม่มีใครต้านทาน	ภา ^๕ ดเทอนสท้านทุกภารา

๑ ๒ คำ ๑

ชมตลาด	อันถนนหนทางตระพานพาด	ด้วนตาชด้วยเงินยวงเดชะ
๑	คักว้านวอคริมรัฐยา	คี่ดาทองแดงแดงประดับขนิ
จักรวรรดิคืออชยพระเวหา		รจนาด้วยสุวรรณไม้หอมงหม่น
บ้อมปิ่นยื่นเยียมอยู่กลางชต		ด้วนถกตโคมเพ็ชรอดงการ
อันคึกคินวางแดงคี่ดาดับ		ระยวบยับสอดดีด้วนมีค่า
พรายเพริศเลิศทรงอดงการ		ด้วยมหาเนาวรัตนอัมพน
อันดูค้ำฉาฉนิชทุกภาษา		มาฟังฉนิชเสมาทุกแห่งหน
ค้ำคังทงภูมิมณฑล		ประชาชนขึ้นบานดำราญใจ
บั้งเด่นซ้องกตของดองเพดงรบ		เงินจบครบการทหารใหญ่
ด้วนธานีธานีนาญการจริงไชย		คกแต่งเอาใจไม่เจ้นคน
บั้งเด่นยอเจ็ดแดงพ็อนขบ		แซ่คัพพัทพาทย์พิณทุกแห่งหน
บั้งเด่นดับประแดไก่อชน		ครนเวลาเข้าต้นทยา
คาหลังวายังแดงฐเชิด		ฉดุดักตายเลิศเดชะ
บั้งขบโคค็อบกนไปมา		บั้งเด่นเดภามโหรี
ฝูงหญิงบรรจงเกษาเกล้า		ฉัดฉองภักตร์เผ้าดศร์
นุ่งฉวนชวาคานี		ใส่ใส่สอดสอดดีจับตา
ห่มดีไบบางดีต่างกัน		นำหอมปลอมคันขบหงา
ชวดขอบระหัดบอยู่ฉัตรา		ทงรูปโฉมโสภามิเจ้นคน
ออกเที่ยวดูงานดำราญใจ		เนืองแน่นกันไนแถวถนน
เป็นเหล่าเหล่าด้วนตุ้มตุ้มคน		เมี้ยคเดี่ยวคดับสันกันไปมา

ว่า๑ ผู้ชายชายตาเมียงม้าย	เดินชายแวดเวียนเคียงหา
บ้างดอเขียวเกยดอกดำเจรวา	บ้างเดียมดอคด้อคคว้าวุ่นวาย
บ้างคึดนิ้วมือปากไปคาบเพตง	ถันทรงนิกเตงดูยฉาย
บ้างกุมภฤพรพาดนาคกราย	จับชายบรรจงจรด
ทักอุบะทุกพรวนบุหง่า	ถ้อเซ็ดหน้าบางค่างถ
อุหรับจับกตั้นนามันด	บุหรีกตั้นพุ่งจรงใจ
กตั้นรำกตั้นขอบตระหลดบกัน	กตั้นคั้นชรศมาเคิมได้
๕ ทงกตั้นบุหงารำไป	ขอบอดยอนใจนิจกาถ
ทุกขไค้กโรคไค้โยไมไค้ถกราย	หญิงชายมีแต่เกษมฉานค
๕ ทงรูปทรงตั้งศรีรังคราญ	ถัมบคัพคี่ฐานกักรามครัน
๕ อันทงตั้งเมของเรืองเดช	ด้วยอถัญญเทเวศร์มาถรังถรรค
๕ แดงพระองคักทรงทศธรรม	๕ จังปรัดเปรมเกษมฉันคทงกรงไกร
๕ อันองค้ออถัญญเดหวา	ตามจารีตก่อนมาไม่เดยได้
๕ มเหษห้าองคี่เป้นทถันไป	๕ ตงได้แต่ตั้งถารา

๗ ๑๔ คำ ๗

ถ้าผู้ชานตั้งเกศบททุกครือเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ช้างตอนคั้น
จะเห็นได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์เทียบความตามบทกรงเกล้าซึ่งเขามา
พิมพ์ไว้

เรื่องอิเหนาเคิมคงเล่นแต่ครหอง เห็นจะพระราชทานอนุญาต
ให้ตครผู้ชานเล่นได้ค้อในชนกรุงรัตนโกสินทร์ ตามการที่ปรากฏมา

ถ้าเป็นงานใหญ่ข้างฝ่ายการมงคลแล้ว ครรทดวงมักเด่นเรื่องอิเหนา
ตั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์
ไว้เป็นอุทานในบทละครเรื่องดังกล่าว ครบถ้วนตามนักกวีเจ้า
เมืองเมื่อพระดังยศคฤหาสน์พระอินทร์ ว่า :—

อินบนพระ รุ่งคดไม้ทันนั้ง	ครวัดตั้งเสนาผู้ใหญ่
ดุกเขยูกคคคมีไชย	จะเศกให้ครองกรุงในพรั่งนี้
จงช่วยกันเร่งรัดจัดแจง	คกแต่งตั้งการภิเศกศรี
แต่เห็นให้สู้ถูกกว่า กุกที่	แต่จะมีอิเหนาสักเก้าวัน
ไปไปถูกษาคฤทศรมันก่อนเหวย	ใครเคยรำดีที่ขยับ

อิเหนาเรื่องมีตำนานการรณ จะประชันดาหลังเมื่อครั้งคราว
ดังนี้ ในพระราชนิพนธ์ทรงอ้างถึงแบ เบ่า ครรทดวงยังเด่น
ทั้งเรื่องอิเหนาแต่เรื่องดาหลัง แต่ดครทดวงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์
หาปรากฏว่าเด่นเรื่องดาหลังไม่ ถ้าเด่นก็เห็นจะเด่นแต่ในรัชกาลที่ ๑
พินันมาปรากฏว่าเด่นแต่อิเหนาเด็กเรื่องเดียว เรื่องดาหลังจึงกตาย
ไปเป็นแค่เรื่องสำหรับละครข้างนอกเด่น ทานับเป็นเรื่องของดครใน
เหมือนอย่างเรื่องอิเหนาเล็กไม่.

ภาคที่ ๓ ว่าด้วยตำนานนคร
ตำนานนครกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ได้กล่าวมาข้างต้นหนังสือนี้ ว่านครราชของไทยเราเป็น
๓ อย่าง คือนครชาติหรืออย่าง ๓ นครนอกอย่าง ๓ นครในอย่าง ๓
มีมาแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ได้อธิบายความดังนี้ฐาน
ตามเค้าเงื่อนที่ปรากฏ ว่านครชาติเป็นนครเดิม นครนอกเป็นของ
เกิดขึ้นโดยแก่เขตนครชาติ แต่นครในคือนครผู้หญิงนั้น เมื่อครั้ง
รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังหาปรากฏว่ามีไม่ มาปรากฏ
ว่ามีนครผู้หญิงในหนังสือบูรณภาพคำฉันท์ ซึ่งแต่งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้า
บรมโกษฐ์เป็นครั้งแรก เพราะฉนั้นนครผู้หญิงคงเกิดขึ้นเมื่อสมัย
ในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเพทราชามาจนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรม
โกษฐ์ ฤถักจะว่าโดยศักราชก็คือในระหว่าง พ.ศ. ๒๒๓๓ จน
พ.ศ. ๒๓๑๓ ก็แต่ในระหว่างเวลา ๘๐ ปีนี้ รัชกาลของสมเด็จพระเจ้า
บรมโกษฐ์เป็นเวลาช้านานยิ่งกว่า ๓ รัชกาลแต่ก่อนมา บ้านเมืองก็
ปราศจากศึกสงคราม ด้วยนานาประเทศทั้งพม่ามอญตอลอดจนตั้งกา
ทวิป ต่างมาขอเป็นทางไมตรี จึงยกย่องพระเกียรติยศกันแต่ก่อน
มีคำขอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ เข้าใจว่าเป็นของสมเด็จพระ
พระอินทร์วัดพระเชตุพน แต่งไว้ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร^๑ ว่า

๑ มีในฉบับที่หมอบรัดเลย์พิมพ์ แต่ในฉบับพระราชหัตถเลขาคัดออกเสีย.

“อันสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าแผ่นดินนี้ มีพระกตสันดานต่าง
 กันกับ (สมเด็จพระพุทธเจ้าเสีย) พระบรมราชบิดา แต่ (สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) พระเชษฐาธิราชเจ้า ปาณาติบาตพระองค์
 ทรงเว้นเป็นนิจ ทรงประพฤติกุศลสุจริตธรรม สมนพราหมณา
 ประชาษฎร มีแต่ดีไม่สรเป็นคู่ชดเชยทั่ว ๆ ไป ถึงนำนาคเข้าถ้ำเสด็จ
 ไปนาคที่ทุ่งหินครานาหลวง แล้วเอาได้ระแทะให้พระราชบุตรพระราช
 ธิดาแตก่านนางทั้งปวงตากเข้าไปในวัง แล้วเขารวงเข้าทำฉัตรใหญ่
 แลยกไป ถวายพระราช คณะ ที่อยู่พระอารามหลวงทุก ๆ ปีมิได้เว้น
 พระองค์สรรพที่จะเดินมิได้เมื่อ ทรงวงวงคถวายแด่พวยเรือ (จับ)
 เลือกระบ่างให้สู้กัน มีแต่สู้กันทั่วกันทุกระตู” ดังนี้ ค่ายขอพระเกียรติ
 ทรงยกบรชชที่ปรากฏ ว่าสงครามหญิงของหลวงเริ่มต้นเรื่องอโศกเมือ
 ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้ดังได้กล่าวมา ดังก็คิดเป็นอัน
 เดียวกัน เพราะฉนั้นน่าตงเห็น ว่า สงครามหญิงซึ่งเรียกว่าสงครามใน
 นั้นจะเป็นของมีชนเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้ตนเอง

ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้เสด็จสวรรคต เจ้าฟ้าอุทุมพร
 ราชโอรสพระองค์น้อย ซึ่งเป็นพระมหาอุปราช ได้รับรัชทายาท แต่
 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติอยู่เพียง ๓ เดือน ก็ถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้า
 เอกทัศผู้เป็นพระเชษฐา ส่วนพระองค์เสด็จออกทรงผนวชเป็นภิกษุ
 ภาวะ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจึงได้เสวยราชย์แต่ปีชวด พ.ศ. ๒๓๖๓
 มาจนเสวยราชย์อยู่ระยะแก่พม่าซำศึกเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๗๑

มีหนังสือพงศาวดารฉบับ ๑ ถัดจาวา เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์นั้น นายตั้งมพาคเด็กชาวบ้านคู่จามรับผูกภาษีฝักบุง แต่ค้ารับภาษีฝักบุงครกนั้น นายตั้งจะไต่รับอนุญาตให้เก็บอย่างไรหาปรากฏในหนังสือไม่^๑ ในหนังสือถาดแต่ว่านายตั้งกำเรียบ ด้วยถือคิดว่าเป็นพระเจ้าจอมพลพระذنมเอก แต่หนังสือขอปลานักเป็นพระذنมอีกคน ๑ จึงบังอาจตั้งขอบังคับจ่าใครเก็บฝักบุงขายต้องเอามาขายแก่เจ้าภาษีผู้เดียว ถ้าไปขายให้ผู้อื่นต้องปรับเป็นเงิน ๒๐ บาท นายตั้งกราบถวายขอฝักบุงแต่ถัก ๆ แล้วขายจนราคาให้กลับไปจำหน่ายในท้องตลาด ราษฎรที่เคยขายฝักบุงมาแต่ก่อนก็ได้ความเดือดร้อน มีราษฎรพากันไปร้องทุกข์ต่อข้าราชการผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครนำความขึ้นกราบทูล ๑ ด้วยนายตั้งอ้างว่าทำภาษีเก็บเงินเข้าพระคลังหลวง ครั้นอยู่มาสมเด็จพระเจ้าเอกทัศไม่ทรงสบาย บรรทมไม่หลับมาหลายวัน จึงมีรับสั่งให้หาตกรเข้าไม่เดิน จะทอดพระเนตรแก้ววาศัญพระราชฤไทย นายแทนกับนายมีเป็นตัวจ่าอดตกรที่เข้าไปเดินนั้น เดินทำเป็นผู้ขายคน ๑ เป็นผู้หนึ่งคน ๑ ผู้กมิตกันว่าจะเร่งเอาเงินค่าผูกคอก นายมีตัวจ่าอด

๑ มีในปฐมโหราศไว้ว่า ทักภาษีฝักบุงเมื่อมะเมีย พ.ศ. ๒๓๐๕ รัชกาลตรงกันวิธีที่เก็บภาษีฝักบุงนั้น เห็นจะให้เก็บอย่างหนักถ้าในอากรค่าน้ำขึ้นหลัง คือให้รับผูกคอกฝักบุงไว้ ต้องเสียภาษีตามขนาดแพฝักบุง เพราะเหตุที่ได้ผลประโยชน์ในการหวังห้ามปลาซึ่งอาสาไศรยแพฝักบุงไว้จับขาย.

ที่เป็นหญิงจึงว่า "จะเอาเงินมาแต่ไหนจนจะตาย แต่เก็บเงินผู้ชายยังมีภาษี" ว่าอย่างนั้นถึงต้องทนตามหน ส้มเค็ญพระเจ้าเอกทัศได้ทรงฟังก็หุดากพระไทย จึงโปรดให้ได้ตามจำอดตริ ๒๐ คนหนครนทรงทราบความตามที่เป้นมากที่สุดทรงพระพิโรธ มีรับสั่งให้เสนาบดีชำระเร่งเงินคืนให้ราษฎร ส่วนตัวนายตั้งนั้นเดิมมีรับสั่งจะให้เอาไปประหารชีวิตเสีย ต่อมาก่อยคตายพระพิโรธจึงโปรดให้งดโทษประหารชีวิตไว้ ความที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารดังกล่าวมา เกี่ยวเนื่องกับตำนานนครที่มีคำพูดให้เห็นว่า นครผู้หญิงของหลวงครั้งกรุงเก่าเห็นจะเป็น ของโปรดอยู่เพียงแผ่นดิน ส้มเค็ญพระเจ้าบรมโกษรู้เมื่อส้มเค็ญพระเจ้าบรมโกษรู้สวรรคตแล้วทำนองจะเดยมได้ชักซ้อมเดิมเหมือนแต่ก่อน ส้มเค็ญพระเจ้าเอกทัศจะทอดพระเนตรนครจึงต้องหาดครมผู้ชายเข้าไปเล่น แท้จริงเมื่อพิเศจะหัดโดยทางตำนาน ดูเหมือนนครผู้หญิงของหลวงซึ่งมีชั้นครั้งกรุงเก่า จะได้เดินอยู่ไม่ช้าจนเท่าใดก็ถึงเวลาดำเนินกรงศรีอยุธยาแก่พม่าข้าศึก แต่เป็นการประหลาดอยู่ที่เดียวกรง ๑ ครั้งนั้น กลับเป็นเหตุให้นครไทยไปเจริญในที่อื่น ด้วยมีเรื่องตำนานทางเมืองพม่าปรากฏว่า พระเจ้าอังวะให้วัดบรมพลกนครที่ได้ไปจากเมืองไทยจัดไว้เป็นนครหลวง แต่เชื้อสายของพวก

• เรื่องตำนานนครไทยทางเมืองพม่าที่กล่าวต่อนี้ ว่าตามคำชี้แจงของพระอริยวิริยา (ซอเหลียง บียเมธิ) กรมป่าไม้ ซึ่งได้เปลี่ยนชาติมาเป็นไทย พระอริยวิริยาเป็นชาวเมืองมันคะเล ว่าเมื่อเป็นเด็กอยู่ในเมืองพม่า ได้เคยเห็นนครไทยเล่นในพระราชวังเมืองพม่าหลายครั้ง.

นครครั้งนั้นนครไทยตั้งอยู่ติดกันถึงมากกว่า ๓๐๐ ปี ยังมีนครไทย
เด่นอยู่ในเมืองพม่า จนกระทั่งพระเจ้าดื้อป้อเดี้ยนบ้านเมืองแกอังกฤษ
เมือ พ.ศ. ๒๔๒๘

เรื่องประวัติของนครไทยที่ตกไปอยู่เมืองพม่า นั้น สืบได้ความ
ว่าเดิมเมืองพม่าได้พวกลนครไปจากกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าอังวะมังระ
ให้เกณฑ์นครไทยถวายทอดพระเนตร ครั้นได้ทอดพระเนตรก็โปรด ยก
ย่องว่ากระบวรราชของไทยงามกว่านครพม่า บั๊พาทย์ไทยก็เพราะกว่า
บั๊พาทย์พม่า จึงมีรับสั่งให้รวบรวมไทยพวกลนครแต่บั๊พาทย์ได้เป็น
กรมหนึ่งต่างหาก ประทานที่ให้อาศัยบ้านเรือนอยู่ในราชธานี ถ้าหวั
บ่นนครไทยในงานมหรสพของหลวง มีให้ต้องนำที่ราชการอย่างอื่น
เมื่อย้ายราชธานีไปตั้งที่เมืองไหนพวกลนครก็ย้ายตามไปด้วย” คำบ
บ่นที่พวกลนครไทยคงอยู่นเมืองมันตะเต พม่าเรียกว่า “(อ)โยชยาเซ”
แปลว่าคตาคอโยชยา แต่พวกลนครไทยในชนหัดมีพม่าปะปนเดี้ยนมาก
เหตุด้วยพระเจ้าอังวะแต่ก่อนทรงเกรงว่าวิชาลนครไทยจะเดี้ยนทรามดูบ
ไปเดี้ยน ได้ประทานอนุญาตไว้ว่า ถ้าพวกลไทยที่เป็นครุคครเห็นว
เด็กพม่าคนไหนคตาคเดี้ยนจะฝักหัดเดี้ยนนครไทยได้ก็ให้กราบทูล จะ
ประทานให้มาเป็นนครคตงนี้ จึงมีพวกลพม่าฝักให้บุตรหลานฝักหัด
เป็นนครไทย เพราะได้อยู่ในพระราชูปถัมภ์ แต่พวกลครที่เป็นเชอ

๑ พม่าย้ายราชธานีหลายครั้ง ตั้งที่เมืองอังวะบ้าง ที่เมืองอมรปุระบ้าง ที่สุดจึง
ย้ายไปตั้งที่เมืองมันตะเต.

ด้วยไทยก็ยังมียศตอมา ตครไทยที่เดินในเมืองพม่า นั้น พม่าเรียกว่า “(อ) โยธยาตคย” ทำนองจะแปลว่า ตครอโยธยาของหลวง มีแต่ในราชธานี ตามหัวเมืองห้ามไม่ การที่ตครไทยเดินก็เดินแต่ในงานหลวงเป็นพัน นอกจากงานหลวงก็เดินแต่ในงานของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่ (ซึ่งมีอำนาจอาจหมายถึงให้ไปเดินได้) มิได้รับงานหาไปเที่ยวเดินในพื้นเมือง

กระบวนตครไทยที่ไปเดินในเมืองพม่า นั้นเดิมจะเป็นอย่างไรทราบไม่ได้ แต่ในคอนหลังเมื่อตกมาถึงชนหตานเหตุของพวกตครเดินเต็มประดัม โรงกันทั้งชายแต่หญิง ภาษาที่เดินนั้นก็ใช้แต่ภาษาพม่า ห้ามภาษาไทยเจ็บไม่ เครื่องแต่งตัวตครก็ว่าทำคล้ายไปข้างอย่างพม่าเสียมาก ยิ่งแต่เครื่องสวมศีรษะ มีชฎาแต่หัวโชนเป็นต้นทั้งคงเป็นของไทย แต่เครื่องมีพาทยนั้นยังคงเป็นของไทยอยู่

เรื่องตครที่พวกไทยเอาไปเดินในเมืองพม่า ทลถอกันว่าเป็นเรื่องสำคัญก็คือเรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอิเหนาเดินร้องอย่างตคร แต่เรื่องรามเกียรติ์เดินพากย์แต่เจรจาอย่างโชน ต้องเรื่องนั้นมักเดินที่ในพระราชวังในงานนักขัตฤกษ์เช่นออกพรรษาเป็นต้น เดินครวระหลาย ๆ วันทุกปี เพราะเป็นเรื่องยาว จำเดินคอนไหนก็เดินคิดต่อกันเรื่อยไปทุก ๆ คืนจนสิ้นงาน นอกจากเรื่องอิเหนากับรามเกียรติ์ ยังเดินเรื่องตั้งช้ชของกับเรื่องนางเกสร^๑ พม่าเรียกว่า

๑ เรื่องนางเกสร เห็นจะหมยอกความว่า นางเกสรสุมณฑา คือเรื่องสังข์ศิลป์ไชย เป็นเรื่องเล่นละครนอกครั้งกรุงเก่าเรื่อง ๑ บทครั้งกรุงเก่ายังมีอยู่ในหอพระสมุด ฯ

“เกษะศิริ” แลเห็นจะเด่นเรื่องอื่น ๆ อีก แต่ไม่ทราบชัดว่าจะเป็นเรื่องใดบ้าง เรื่องประวัติครุฑไทยที่ไม่เด่นในเมืองพม่าสืบได้ความเพียงเท่าที่ได้แสดงมา

ตำนานนครศรีกรุงธนบุรี

กรุงเดี่ยกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าข้าศึก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ที่จริงหาได้เสียสยามประเทศไม่ ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ ก็เสียแต่เมืองอยุธยา มณฑลกรุงเทพฯ ฯ มณฑลนครไชยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลนครสวรรค์ รวม ๕ มณฑล กับมณฑลปราจีนบุรีอีกครึ่ง มณฑลเท่านั้น หัวเมืองมณฑลที่กองทัพพม่าไม่ได้ไปถึงไทยยังเป็นอิสระอยู่ทุกมณฑล แต่ถึงกระนั้น ธรรมดาของที่เป็นอย่างดื้อนั้น ในประเทศ แม้จนในการเดินเช่นโจนศร มักมีอยู่ในราชธานี เมื่อเสียกรุง ฯ แก่พม่าข้าศึกคือวัดนครเดบตตครศรีกรุงเก่าจึงเป็นอันรាយหายสูญไปเสียเป็นอันมาก ส่วนนครนอกเขนของราชฎร เด่นกันในพื้นที่เมืองแพร่หลาย ศักดิ์ครเห็นจะหลบหลีกเหลืออยู่ได้มาก แต่ครในหน้าจะมีศักดิ์ครเหลืออยู่น้อยเต็มที ด้วยมีแต่ของหลวง ที่แบบแผนนครในไม่สาบสูญไปเสียทีเดียว ก็เพราะมีศักดิ์ครหลวงหลบหนีไปอยู่ตามหัวเมืองที่ยังเป็นสิทธิ์แก่ไทยได้บ้าง แลมีผู้ที่ได้เคยรู้เห็นลักษณะการเดินนครใน เช่นเจ้าฟ้าพันทวดศรีพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกษาผู้เป็นต้น อยู่มาจนกรุงศรีกรุงธนบุรี แลเมื่อพระเจ้า

๑. เจ้าฟ้าพันทวดคือผู้มรณรัชกาลที่ ๑ สิ้นพระชนม์เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๔๔

กรุงธนบุรีได้เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๓๒ ได้ตั้งครุ
 ผู้หญิงของเจ้านคร ๑ ซึ่งพวกตครหลวงที่หนีไปจากกรุงเก่าไปเป็นครุ
 ผู้หญิงนั้น มาสมทบกับพวกตครที่รวบรวมได้จากท่อน จึงให้ตั้งคร
 หลวงขึ้นใหม่ครั้งกรุงธนบุรี แต่ครั้งนั้นก๊อแบบอย่างครั้งกรุงเก่า มี
 ตครผู้หญิงแต่งครหลวงโรงเดียว ต่อมาเมื่อโปรดให้เจ้านคร ๑ กลับ
 ไปครองเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้ากรุงธนบุรีประทานตครผู้หญิง
 คืนให้เจ้านคร ๑ ไปเล่นอย่างเดิม ด้วยทรงยกย่องเกียรติยศเป็น
 พระเจ้าประเทศราช จึงมีตครผู้หญิงของเจ้านคร ๑ อีกโรง ๓ ปรากฏ
 ว่าได้เคยเกณฑ์เข้ามาเล่นประชันกับตครหลวงในงานสมโภชพระแก้ว
 มรกต เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๓ มีแจ้งในหนังสือพระราชวิจารณ์.

ตครผู้หญิงครั้งกรุงเก่าที่ได้มาเป็นครุตครครั้งกรุงธนบุรี ปรากฏ
 ชื่อแต่คนเดียวว่าชื่อจัน เป็นตัวนางเอกตครหลวงครั้งกรุงเก่า นอก
 จากนั้นจะมีใครอีกบ้างหาปรากฏชื่อไม่ ส่วนบทตครนั้น ครั้งกรุงธนบุรี
 ได้บทตครครั้งกรุงเก่าที่เหลืออยู่แต่บางเรื่องบางตอนไม่บริบูรณ์ พระ
 เจ้ากรุงธนบุรีต้องทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมตรงตอนที่เจ้ตครหลวง
 ในครั้งกรุงธนบุรี ความข้อนี้ปรากฏในบานแพนทศตครเรื่องราม
 เกียรติ ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี “ทรงแต่งแต่ชิ้นต้นเป็นปฐม” เมื่อวัน
 อาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๓ ปีชวด จุดศักราช ๑๓๓๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓
 คือภายหลังตั้งเมืองนครศรีธรรมราชได้ปี ๓) จะคัมภพระราชนิพนธ์

• ชื่อปรากฏในเพลงยาวเก่า เรียกว่า “จันอุสา”

วามเกยวักของพระเจ้ากรุงธนบุรี คอบบุตรดงพมาตงไว้ในทั้น พอให้
เห็นเป็นตัวอย่างตักคองหน้ง

บทลครพระวราชันิพนธ์กรุงธนบุรี

๑ มาจะกดาบทไป	ท่นอในอวดารวังศรี
พาสถปรมนิบทชนัน	ทงพระฤษมัญาน
จันหน้งชนนอ้งเชาพาท	พระมุนัจง ไปรดเตชาน
ชาไซ้เกดถอกคนอนนพาด	ขอปรธานรำเรียนวิชา

๑ & คำ ๑

๑ ฤษวักงุมภระหม่อมเกษ	ต่อนให้เด้าเวทศาถา
หุกักุณทักองวิทยา	เจ็ดรำตรีศรมุดพัตัน

๑ ตรี ๑

๑ จังประดิทธิประดำทอนุศิธป์	เจ้าจินตารมณห์หมายมัน
เมือตณชนช้ามนคพัตัน	ตวรพโตกไม่ทนฤทธา

๑ & คำ ๑ เจริจา

๑ ฝ่ายตองกุมารเรียนเดวีจ	ไตทงกตเม็คศาถา
อันเขาชุนุศิธป์มา	ถาถ่าหาผลพนาดี
เข้าม้าน ควันถ้งกาถาศพนาโดย	ปราไถ่นอ้งตพเรอึงศรี

๑ ฝ่ายพิระณตงฤทธิ	ยิงรังคันให้ชาตไป
-------------------	-------------------

๑ & คำ ๑

๑) เจ้าตพว้าใหญ่ถึงแดนว
พระมงกุฎกว้างศรีไชย

ข้าเงเห็นหาทักไม้
ด้นไปถ้งชนพรหม

๑ ๓๖๓ ๑

๑) ถูกรังคันใหญ่สิ้นชาติ
แต่ถดดับค้อว่าอูษา

ยบเย็นพินาศคังฟ้าผ่า
นั้งยาจะจวงประกวโรโค

๑ ๔ คำ ๑

๑) พระพตวรเดรัญบุญญา
พระชนนี้จะมิตกใจ

ชานุกถพเป็นหาที่ตุคไม้
กัชจนเก็บผลไม้กัคับมา

๑ ๒ คำ ๑ พระยาเคิน

เรื่องทีเด่นครผู้หญิงของหตวงครังกรุงธนบุรี นบขจากเรื่อง
รามเกียรติ์ ปรากฏว่าเด่นเรื่องอิเหนาอีกเรื่อง ๑ แต่เข้าใจว่าเด่นเรื่อง
อุณรุทด้วย เพราะมีบทละครเรื่องอุณรุทควมก่อนพระราชนิพนธ์ใน
รัชกาลที่ ๑ เข้าใจว่าจะเปนบทกรังกรุงเก่าเหลือมา มีไซพระราช
นิพนธ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยตั้งเกศศุกระบวรกถอนเห็นผิดกับบท
รามเกียรติ์มากนัก แต่เรื่องคาหังอิเหนาใหญ่หนักปรากฏเค้าเงื่อนว่า
ได้เด่นครหตวงในครังกรุงธนบุรีไม่

ถ่งนเรื่องถครนอก จะรวบรวมบทกรังเก่าได้ ในครังกรุง
ธนบุรีเรื่อง ซ่อนทราบไม่ได้ บทถครนถถกรังเก่าทมถนบถ
ในหอพระสมุด ๑ มีถัน ๑๔ เรื่อง จะบอกข้อใจพอให้รู้ถถถครเรื่อง

๑ แต่ไม่มีบริบถ์ถถถครเรื่องเดียว เข้าใจว่าจะบทพธองนาบทกรังกรุงธนบุรี

โถงมาแต่กรุงกรุงเก่าแถวบาง คอ :—

เรื่องกาบเกษ	๓
เรื่องดาว	๓
เรื่องไร่ยกต์	๓
เรื่องพิศุททอง	๓
เรื่องพิมพ์สัตว์รศ	๓
เรื่องพิณสัตว์รังศ์	๓
เรื่องนางมโนหีรา	๓
เรื่องโม่งป่า	๓
เรื่องมณพีไชย	๓
เรื่องตั้งช้ทอง	๓
เรื่องตั้งช้คตป์ไชย	๓
เรื่องสุวรรณคีตป์	๓
เรื่องสุวรรณหงษ์	๓
เรื่องไสกัต	๓

นอกจากนี้ยังมีบทละครนอกตำนานจน กัดอนแปนของเก่าก่อนรัชกาล

ที่ ๒ ขยู่ก ๕ เรื่อง คือ :—

เรื่องไกวทอง	๓
เรื่องโคยคร	๓
เรื่องไชยไชย	๓

เรื่องพระรถ ๑

เรื่องศิณีสรีวงศ์ ๑

เข้าใจว่าเป็นเรื่องตกรกรุงเก่าเหมือนกัน แต่บทที่มีอยู่ในหอพระ
สมุด ฯ จะเป็นของแต่งกรุงเก่าทุกกรุงหนบุรี ฤๅในรัชกาลที่ ๑
พิเคราะห์ดูไม่แน่ใจเหมือน ๑๔ เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น

ตำนานละครวังรัชกาลที่ ๑

การมหรศพ์ต่าง ๆ ซึ่งเดิมนิพนธ์แต่ครั้งเสียกรุงเก่า มาฉบับ
มีชนบริบูรณ์เมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพยายามก่อกำการตั้งปวง
โดยมีพระราชประสงค์จะให้กรุงเทพมหานคร ฯ รุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้ง
บ้านเมืองดีอยู่แต่ก่อน แม้เครื่องมหรศพ์เป็นต้นว่า ไซนหุ่นของหลวง
ก็โปรดให้หัดขึ้นทั้งฝ่ายวังหลวงแคว้นนำ แต่ละครผู้หนึ่งนับแต่ใน
พระราชวังหลวงแห่งเดียวตามแบบอย่างกรุงเก่า บทละครในที่
ชาติหายไปแต่ก่อน ก็โปรดให้ขอแรงพระราชวงศ์และข้าราชการ
ที่เป็นกวีฉันทาท่างบทกถอนช่วยกันแต่งถวายทรงตรวจแก้ไข แล้ว
ตราเป็พบทพระราชนิพนธ์ไว้เป็นคัมภีร์สำหรับพระนครครบทุกเรื่อง มี
เรื่องรามเกียรติ์ ๑๑๖ เต็มสมุดไทย เรื่องอุณรุท ๑๘ เต็มสมุดไทย
เรื่องดาหัง ๑๒ เต็มสมุดไทย เรื่องอิเหนา ๑๘ เต็มสมุดไทย

บทละครพระราชนิพนธ์ครั้งรัชกาลที่ ๑ ทรง ๔ เรื่องที่กล่าวมา เมื่อ

พิจารณาเห็นว่าเรื่อง รามเกียรติ์ กับ เรื่องอุณรุท ๒ เรื่องนี้ ทรงพระ
 ราชนิพนธ์ใหม่ทั้งหมด^๑ แต่ส่วนเรื่องคาหังกับเรื่องอิเหนาเหมือน
 เดียวทรงกรังเกล้าเป็นหลัก ทรงพระราชนิพนธ์ซ่อมแซมแต่ทรงห
 บทเดิมชาติไป บทเรื่องคาหังเวदानยังมีขยับบริบูรณ์ ถ้าใครสังเกต
 จะเห็นได้ว่ามีกตอนกรังเกล้าปะปน ผิดกับพระราชนิพนธ์เรื่อง
 รามเกียรติ์แต่อุณรุท แต่บทเรื่องอิเหนารัชกาลที่ ๑ เดียวชาติหาย
 ไปเสียมาก ถึงกระนั้นหลักฐานอยู่ในเพลงยาวเกล้า^๒ กล่าวว่—
 “อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง สำหรับงานการฉลองของกองกุด
 แต่ก่อนเกล้าเจ้าสัตว์เชอนิพนธ์ แต่เรื่องต้นคกหายพดัดพรายไป
 หากพระองค์ทรงพิภพปรารถน ให้ว่าเด่นเด่นนครคิดถนใหม่
 เดิมแต่มีคคคคประดิษฐ์ไว้ บำรุงใจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน” ๑ ดังนี้
 แสดงเป็นสำคัญว่า บทของเดิมที่เจ้าฟ้าราชธิศาทรงนิพนธ์ไว้แต่กรัง
 กรังเกล้าเป็นแต่ชาติไปไม่มีบริบูรณ์ เพราะฉนั้นจึงเข้าใจว่าบทครอิเหนา
 ครวังกาลที่ ๑ หาได้แต่งใหม่ทั้งหมดไม่ ความชอบพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงตั้งนิฐานไว้ในหนังสือพระราช
 วิจิตรนิ ว่าบทครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์วังกาลที่ ๑ นั้น ช่าง

๑ บทอุณรุทกรังเกล้า แลบทกรมเกียรติ์กรังกรงนบุรี ยังมีอยู่ต่างหาก
 ทั้ง ๒ เรื่อง.

๒ เพลงยาวนี้มีผู้แต่งไว้ข้างทำบทครอิเหนาพระราชนิพนธ์วังกาลที่ ๒

คอนันทางตำหนนเปบพตแต่งคร้งกรงเก่า ความที่พรรณาเวียงวัง
ก็ว่าเป็นกรบวรแผนทกรงเก่า ค้อมพระทงจกรวรรคไพชยนต์
แลพระทงทรงบั้นเปต้น ทรงพระราชดำริหว่าจะหาใช้พระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ ๑ ไม่

แต่ในบทครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ที่ยังเหลืออยู่ มี
หลักฐานในทางตำนานอยู่ในเล่ม ๓๘ อีกข้อ ๑ ตรงที่จบบทคร มี
เพลงยาวกล่าวไว้ดังนี้ว่า :—

“อนิเหนานิพนธ์ใจแต่ก่อน	บทกลอนเพราะพริ้งเปนนักหนา
ใคร่ดัดก็จับวิญญา	ตั้งดูชาติพรศดำอองกรรณ
แต่ค้างอยู่เพียงฉีกซ์	นับบีจะสูญเรื่องเปเนเม่นมัน
ครวงพระบาททรงทศธรรม	ถอดยราชบั้นทวารวดี
เสด็จเถถึงจักรพรรดิพิมานอาศน์	ทรงพระราชนิพนธ์อักษรศรี
คือเรื่องอิเหนาแต่ฉีกซ์	โดยคดีบริบูรณ์นิทานกาล
ใครพั้งแล้วจงพั้งราไซวาท	อย่าประมาทหลงใตไซ่แก่นถาวร
อุดำห้เพียรบำเพ็ญคึดทาน	หว่านพืชไว้เปนประโยชน์คน
ดำริหถึงขราร่างให้เปนนิจ	บำรุงจิตระน้อมใจในกุศล
จงบำบัดวิชาอย่าระคน	ผดบุญอย่าแรมร้างให้ห่างไกล

• หอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์บทครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ เพื่อจะให้หา
ฉบับได้เมื่อมะเสง พ.ศ. ๒๔๖๐

ถึงพี่ยกทำมตพรรณมัทกาค ตุ้ตแต่ปรวณานันเฬนใหญ่
เม้นคัมเบญจันชเมือโค จะตุ้ตุ้คคิต้มบวรณ” ๗

๗ ๑๒ คำ ๗

ความในเพลงยาวขอทว่า บทอเฬนาคแค้คณม้แต่เพียงตุ้ตช
ถึงไม่กต่าวชัตว่าแคงใจเพียงนนแต่ครึงกรุงเก่า ฎามาแต่งใหม่ค่าง
อญเมือครึงกรุงชบรฎักจรงอญ แต่เข้าใจได้ว่าในเพลงยาวคงจะหมาย
ความว่าบทแต่งค่างแต่ครึงกรุงเก่า เพราะชมว่า “บทกตอนเพราะ
พริงเฬนหนักหนา” บทตครครึงกรุงชบรฎักไม่เคยได้ยึนใครชมว่าเรื่องโค
เพราะเคย ได้ยึนแต่คิกันมาแต่ก่อน บทที่ยังปรากฏอญบัตัน เช่น
เรื่องรามเกียรติคตมาพิมพ์ไว้เฬนคัวอย่างในหนังสือ จะว่าเพราะกั
ไม่ได้ เพราะณนจ้งตนิฐานว่า บทตครอเฬนาคซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงแคงใจครึงกรุงเก่าจบเพียงตุ้ตช เรื่องค่อนนเฬนของแคงชนเมือ
ในรัชกาลที่ ๑ อันนทเฬนคความรู้ในทางค่านาน

ตครครึงรัชกาลที่ ๑ เดินตามแบบอย่างครึงกรุงเก่า ตครผู้หญิง
ก้มแต่ของหดง แต่กัณมาว่า เมือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาโดย ยังค่างพระยศเฬนเจ้าฟ้ากรมหดงอศิศฐนทร เสด็จ
ประทับอญที่พระราชวังเดิม โปรดให้หัตตครเด็ก ๆ ผู้หญิง แล้ว
เสวยบทร้องอญรทครึงกรุงเก่ามาทรงคัตทอนให้เฬน ถูกพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์กรวดจ้องเด็ก เพราะณนตคร

๗ บทตครเรื่องอญรทที่ทรงคัตยังมีอญในหอพระสมุต ๗

ที่ฝากหัดกันจนว่างนอกจึงมีแต่ดครผู้ชาย ถึงเกิดตามความที่ปรากฏ
 ในพระราชกำหนดเรื่องเครื่องแต่งตัวดครซึ่งกล่าวมาแล้ว เจ้าใจว่า
 เมอร์ชกาตที่ ๓ ก็เห็นจะมีดครมากรองด้วยกัน แต่ปรากฏชื่อต่อมา
 แต่ ๒ โรง คือดครของเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ โรง ๓ เดินเป็น
 ดครใน เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ตกมาเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์
 มนตรี อีกโรง ๓ คือดครนายบุญยัง เดินเป็นดครนอก ที่ปรากฏ
 ชื่อดคร ๒ โรงนี้ เพราะเหตุที่ได้เป็นครูดครชนหลังมา.

ดครครั้งรัชกาลที่ ๓ ที่ได้เป็นครูดครต่อมา มีชื่อเรียงปรากฏ
 หาดยคน คือ:—

๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นแต่เจ้าของดครที่ได้ทรง
 รับมรดกของพระเชษฐา แต่ทรงชำนาญกระบวรดคร ถึงอาจจะ
 คิดแบบแผนวิธีสอนมาได้ แบบอย่างดครในทวารภินมทุกวันนี้ คน
 คำว่าเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีโดยมาก จึงนับถือกันว่า
 เป็นครูดคร ออกพระนามบุรุษเวลาให้ดครดครในเป็นนิจพระองค์ ๑

๒ นายทองอยู่ เป็นตัวอิเหนาดครเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์
 ต่อมาได้เป็นที่ปรึกษาแต่เป็นผู้นำแบบอย่างวิธีราชของเจ้าฟ้า กรมหลวง
 พิทักษ์มนตรีไปหัดดครหลวงในรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ ได้เป็น
 ครูดครในที่ฝากหัดกันชนแทบทุกโรง นายทองอยู่นั้นชื่อนามแต่งตั้งถน
 แดงชัยเสภาด้วย จึงนับถือกันว่าเป็นครูเสภาด้วยอีกอย่าง ๑

๓ นายรุ่ง เป็นตัวนางเอกดครเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ต่อ

มาได้เป็นครูนาง อย่างเดียวกับนายทองอยู่เป็นครูชั้นเครื่อง เป็นครู
คู่กันมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ จนรัชกาลที่ ๓

๔ นายบุญยัง เป็นนายโรงตกรนอกครั้งรัชกาลที่ ๑ คือมอง
เด่นตกรจันต์ร้างวัดโตวัด ๑ เรียกรือว่าวัดตกรท่า ชูข้างหลังบ้านขมิ้น
จังหวัดธนบุรี นายบุญยังได้เป็นครูฝึกหัดตกรนอกที่เด่นกันขมิ้นตั้ง
ต่อมา

๕ นายบุญมี (เห็นจะเป็นพี่ถาน้องนายบุญยัง) เป็นครูนางตกร
นอกมาด้วยกับนายบุญยัง แต่มีชื่ออยู่ในคำไหว้ครูด้วยกัน

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ครูทองอยู่ ครูรุ่ง ครูบุญยัง
ครูบุญมี ทั้ง ๕ นี้ นับว่าเป็นครูดครในกรุงรัตนโกสินทร์ที่เด่นก่อนมา
ทรงบานทองเมือง นอกจากทั้ง ๕ ตกต่างมา ยังมีชื่อนครรัชกาลที่ ๑
ที่ได้เป็นครูต่อมาอีก ๗ คน คือ:—

๖ คุณมรกต เป็นตัวชั้นเครื่องตกรผู้หญิงของหลวง มีชื่อ
อยู่ในคำไหว้ครู แต่จะวิเศษอย่างไรหาปรากฏไม่

๗ คุณเพ็ง เป็นตัวพระรามตกรผู้หญิงของหลวง อยู่มาได้
เป็นครูดครของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ด้วยคน ๓

๘ คุณเรือง เป็นตัวนางตกรหลวง ได้เป็นครูเจ้าจอมมารดา
ตุ๊กจันทน์เล็กรัชกาลที่ ๒

๙ เจ้าจอมมารดาอัมพา รัชกาลที่ ๒ เป็นตัวนางกัญญาหน้า
ตกรหลวงรัชกาลที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้เป็นตกร ถึงรัชกาลที่ ๓

เมื่อท่านออกไปอยู่วัง เป็นครูหัดถว้วันโรง ๑ ๓ ครรของท่านได้เป็นครุ
ถครโรงอื่นหลายโรง

๓๐ เจ้าจอมมารดาวตจันทน์เด็ก รัชกาลที่ ๒ เป็นตัวนางวิยะดา
ถครหดวงชั้นเด็กในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒ เป็นตัวนางมะคืดหัว ได้
เป็นครุถครหดวงแต่รัชกาลที่ ๔ มาจนรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครุถคร
ถมเด็จพระยามบรมมหาศรีรัถยวงศ์ด้วย

๓๑ เจ้าจอมมารดาภู่ ในกรมพระราชวังบวร ๑ รัชกาลที่ ๒
เป็นตัววิเหนา เห็นจะเป็นถครหดวงชั้นเด็กในรัชกาลที่ ๑ ได้เป็นครุ
ถครหดวงในรัชกาลที่ ๔

๓๒ คุณเอี่ยม เป็นตัวนางถครหดวงชั้นเด็กในรัชกาลที่ ๑ ถึง
รัชกาลที่ ๒ ได้เป็นตัวนางบุษบา อยู่มาได้เป็นครุถครหดวงแต่รัชกาล
ที่ ๔ จนรัชกาลที่ ๕ แต่ได้เป็นครุถครถมเด็จพระยามบรมมหาศรี
รัถยวงศ์ด้วย

๓๓ คุณจ้อย เป็นตัวหนุมาณ อยู่มาเป็นครุถครถวงนำใน
รัชกาลหลัง

นอกจากที่กล่าวมาคงจะมีผู้อื่นอีก แต่หากข้อถุญไปเสีย
จึงสืบไม่ได้ความ

ตำนานถครถวงรัชกาลที่ ๒

เมื่อถึงรัชกาลที่ ๒ ถครหดวงรัชกาลที่ ๑ ร้อยหรือหมคตัวถง
พระบาทถมเด็จพระพุทธรถศัถห้านภาโดย จึงโปรดให้หัดถครใน

เป็นชนเด็กชนอีกตัวมี ๑ เข้าใจว่าได้ออกโรงเด่นครั้งแรกเมื่อสมเด็จพระยาเสด็จกุญชรช้างเผือกเขกเมืองโพธิ์สัตว์ ซึ่งเข้ามาส่งพระบรมมหาราชวัง ออก พ.ศ. ๒๓๕๕ อันเป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลที่ ๒ ด้วยมีเนื้อความปรากฏอยู่ในเพลงยาวเก่า ก้าวถึงตครหลวงที่หัดชนเมื่อรัชกาลที่ ๒ ว่า :-

“ คังโรคนันตคนแอ็ค	ซ้อมหัดแก้ไขในราชฐาน
เมื่อช้างเผือกมาใหม่ได้ออกงาน	ทงเครื่องฮานไ้อ่านำรัก
คัวตครเด็กเด็กเด็กหมด	ด้นเกียรติยศด้อมศักดิ์
มีแต่คนมาด้ามักัด	จงรักภองบาทบพมาตย์” คัง

ตครหลวงรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าเด่นตครในแต่เรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ บางที่จะเด่นเรื่องคุณรุทบาง แต่เรื่องดาหังนั้นหาได้เด่นไม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยทรงพระราชนิพนธ์บทตครเรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ขึ้นใหม่สำหรับเด่นตครหลวงไม่ใช้บทตครรัชกาลที่ ๑ ทง ๒ เรื่อง เมื่อพิจารณาดูพระราชนิพนธ์ทงใหม่ ทง ๒ เรื่องนั้น เข้าใจว่าเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เห็นจะต่างกัน ที่ทรงเรื่องอิเหนาขึ้นใหม่ ทำนองจะเป็นเพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าบทอิเหนารัชกาลที่ ๑ เป็นแต่แต่งซ้อมแซมบทตครกรุงเก่า เข้ากันไม่สนิทเด่นตครก็ไม่เหมาะ จึงตั้งพระราชหฤทัยจะทรงพระราชนิพนธ์เสียใหม่หมดทงเรื่อง เหมือนอย่างในเช่นรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงพระราชนิพนธ์

* เพลงยาวบทนี้มีผู้แต่งไว้กับบทตครพระราชนิพนธ์เรื่องไกรทอง

เรื่องรามเกียรติ์แต่เรื่องอุณรุท โดยพระราชประสงค์จะให้ไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครสืบไป คงเป็นด้วยเหตุนี้ เมื่อพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ มีชนแล้ว บทอิเหนาครั้งรัชกาลที่ ๑ จึงกระจัดกระจายหายสูญไปเสียมาก เพราะคนเข้าใจกันว่าไม่มีกิจที่จะต้องเอาเป็นพระรึกษาคือไป ส่วนเรื่องรามเกียรติ์นี้ เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้มีพระราชประสงค์จะให้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครแทนของเดิมเหมือนอย่างเรื่องอิเหนา เป็นแต่ทรงเล็งกคตเอาเรื่องบางตอนคือตั้งแต่หนุมานถวายแหวนไปจนทศกัณฐ์ต้มคอน ๑ คอนมูตรวดคอน ๑ มาทรงแต่งใหม่สำหรับเดินละครหลวง เป็นหนังสือ ๓๖ เล่มสมุดไทย เพราะฉะนั้นบทรามเกียรติ์ที่ทรงพระราชนิพนธ์ใหม่จึงทรงคัดทั้งเรื่องเดิมเสียบ้าง เปลี่ยนแปลงไปบ้าง ประสงค์แต่ให้เหมาะแก่กระบวนละครเป็นประมาณ คงรักษามบทรามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑ ไว้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครอย่างเดิม จึงยังอยู่บริบูรณ์จนบัดนี้ อนึ่งเมื่อครั้งกรุงเก่าแต่ครั้งกรุงธนบุรี ฤแม่เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ก็ดี ไม่ปรากฏว่าตครผู้หญิงของหลวงเล่นเรื่องอื่นนอกจากเรื่อง

๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้โปรด ฯ ให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ พิจารณาโดยทางสำนวนกลอน เข้าใจว่าทรงพระราชนิพนธ์ภายหลังเรื่องอิเหนา เล่ากันว่าบทคอนมูตรวดนั้น ทรงคัดตอนปลายรัชกาลเมื่อหัตถ์ครชั้นเล็กขึ้นอีกชุด ๑ ได้ออกโรงเล่นงานฉลองวัดอรุณ ฯ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ เป็นที่แรก.

รามเกียรติ์ อุนนุท เติมเทียน ชันเปนเรื่องตำหรับศรใน พังมา
 ปราบกฏว่าศรผู้หญิงของหงวงเตนศรนอกเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ทรง
 เติมเรื่องศรนอกเฉพาะคอนที่หน้าเตนศรมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่
 ให้ศรหงวงเตน ๕ เรื่อง คือเรื่องตั้งชื่อของเปนหนังสือ ๑๗ เตมส์มุดไทย
 เรื่องไชยเชษฐ ๔ เตมส์มุดไทย เรื่องมณีพิไชยเตมส์มุดไทย ๑ เรื่อง
 ไกรทอง ๒ เตมส์มุดไทย เรื่องคำว้ ๓ เตมส์มุดไทย แต่พระบาท
 สมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเปนกรมหมื่น
 เจษฎาบดินทร์ ทรงแต่งเรื่องตั้งชื่อพิไชยถวายอีกเรื่อง ๑ เปน
 หนังสือ ๒ เตมส์มุดไทย เมื่อรวมเปน ๖ เรื่อง เรียกกันว่าพระราช
 นิพนธ์ศรนอก แต่กระบวนวิธีศรนอกเดิมทรงแก้ไขทั้งทรงของเรื่องแต่
 วิธีทำ เตมส์ไม่เหมือนกับศรนอกที่เตมส์กันไปเพิมของ จึงมีศรนอก
 แบบหงวงชนอกอย่าง ๑ ซึ่งคงวางตั้งผู้มบิตรศรคิดถือเอาเปนแบบ
 อย่างมาจนทุกวันนี้

ในการที่ทรงพระราชนิพนธ์ศรนอกเมื่อรัชกาลที่ ๒ นั้น เด่ากัน
 มาว่า ทรงตั้งถึกรักรเจ้าชายเสด็จราชการทเปนถึกรักรานุกถนได้
 ตำหรับทรงปลุกษา กล่าวว่ามีจำนวนรวมเปน ๗ ด้วยกัน ที่ทราบ
 แน่แต่ ๓ คือ พระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรง
 พระยศเปนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์
 มนต์วีระองค์ ๑ นายภู ทรงตั้งเปนขุนสุนทรโวหาร (คือสุนทรภู์)
 คน ๑ บางทีจะเปนกรมหมื่นสุนทรโวหาร แต่พระยาไชยวิชิต (เผือก)

เวदानนเป็นจมนไวยวรนารกอีก ๒ นอกจากนี้หาทราบว่ามีใครไม่
วิตถทรงพระราชนิพนธ์นั้น เด่ากันว่าเรื่องตรงไหนที่จะไม่ทรงพระราช
นิพนธ์เอง ก็พระราชทานให้ภวที่ปรึกษาเหล่านั้นรับผิดชอบไปแต่ง
คณโชนทรงพระราชนิพนธ์แต่ภวก็ ฤกภวที่ใครไปแต่งแต่งแตงน
มาถวายก็ดี เขามาอ่านนำพระที่นั่งในทประชุมก่อเหตานั้นช่วยกันแก้
ไขอีกชั้น ๑

มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาฉบับที่
พิมพ์ พระราชทานคณนางบุษยามชมาตเด่นซารให้พระบาทสมเด็จพระเจ้า
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงแต่ง ครั้นทรงแต่งแล้วถึงจะอ่านถวาย
เมื่อเวตายังไม่เสร็จออก ได้รับตั้งวานสุนทรภู่ให้ช่วยอ่านตรวจแก้
ไขเสียก่อน สุนทรภู่อ่านแล้วกราบทูลว่าเห็นดีอยู่แล้ว ครั้นถึงเวตา
อ่านถวายมีในบทที่ทรงแต่งมาแห่งหนึ่งว่า :—

“น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว ว้ายแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว”

สุนทรภู่คิดว่าความยังไม่ดีนัก ขอแก้เป็น :—

“น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา ว้ายแหวกปลุกมาอยู่ไหวไหว”

พอได้คำจนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรง
เห็นว่า เมื่อทรงขอให้ตรวจทำไมไม่แก้ไข แกตั้งนั่งไว้ตักหน้าเส้า
นำพระที่นั่ง ค้อมมาอีกครั้ง ๑ เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องตั้งชื่อของ

๑ เล่ากันมาอย่างที่ว่านี้ แต่ข้าพเจ้านึกว่าคำ “ปลา” คงจะต้องมีอยู่แล้วแห่งใด
แห่งหนึ่ง ท่านองว่า “น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว ปลาแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว” ทั้งนี้
ถ้าจากคำปลาไม่ได้ความที่ไหนจะทรงแต่ง.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับบทตอนต้นไปแต่ง ทรง
แต่งบทท้าวสามนต์ปรารภจะให้ลูกสาวเด็กกฐินว่า :-

“จำจะปลุกฝังเสียยังแล้ว ให้ลูกแก้วส้มมาคปราธนา”
เมื่อย่านถวายนสุนทรภู่กล่าวเป็นคำถามว่า “ลูกปราธนาอะไร”

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้เป็น :-

“จำจะปลุกฝังเสียยังแล้ว ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา”

แต่ทรงจัดเคื่องโดยเจ้าพระไทยว่า สุนทรภู่แกดั่งจำให้กระทบถึงพระองค์
ด้วยเหตุ ๒ คราวนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
ราชสมบัติ สุนทรภู่จึงหนีออกบวช เพราะหวั่นหวาดเกรงพระราชอาญา

อันพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ว่าจะทรงบทเสภาฎฐบทดคร มี
ข้อตั้งเกิดได้อย่างหนึ่งว่า จะทรงเรื่องใดถ้ามีบทเดิมอยู่ คงเอาบท
เดิมมาทรงตรวจตราก่อน ถ้าเกิดความในบทเดิมแห่งใดค้อยู่แล้วเป็น
ไม่ทรงหงเสียเลย ความที่กล่าวข้นจะยกตัวอย่างมาให้เห็นสัก ๒
แห่ง คือ.

(๑) บทเรื่องสังข์ทองที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ เป็นอย่างที่ทรง
แต่งแก้มาก คงได้แต่คำความของเดิม

บทเรื่องสังข์ทองครึ่งกรุงเก่า

๑ เมื่อนั้น ท้าวสามนต์ได้ฟังซังหน้าหน้า
มันจะเขาอย่างไรที่ไหนมา ซิอ้ายเงาะบ้านเหต้อใจ

เครื่องทรงของกมิไช่ชว
 จองหองพองชนเป็นพันใจ
 ได้ความเจ็บช้ำระกำใจ
 เสียตายของกูไม่รู้ตัว
 จะให้อ้ายเงาะด้วมกาย
 มิให้จำให้อ้ายเงาะบ้า
 กูจะออกไปด้วยข้อสาวศรี
 ว่าพดางทางตรงด้นานใน
 ทรงเครื่องดำเร้วเจดต์จมา
 ครนว่าด้รพด้ร็จดำเร้วจด้

เกินค้อมันเสียเบินโหนโหน
 มันเห็นไม่มีตังแดง
 เพราะอัจญโรตุกแก้ว
 เครื่องแก้วแต่ครังพระโอยกา
 ความกูเสียตายเป็นหนักหนา
 ดั่งให้อามาทันใด
 ทนมันจะว่าเป้นโดน
 ทรงเครื่องเร้วงอโรเฟริศแพ้ว
 ๕ ขนทรงพระยาคชาแก้ว
 คดาศ์แก้วด้ออกจากวงังใน

๖ ๑๒ คำ ๖ เขต

บททรงพระราชนิพนธ์

๑ เมื่อนน	ทำอ้อมนตได้พงชงหน้าหน้า
อ้ายเงาะถ้อยร้อยอย่างช่างมารยา	กว่าไม่ผิดปากจะยากเย็น
น้แม่ยายแต่จตุให้	เมื่อนนไม่เคยพบเคยเห็น
หน้าหน้าจะสอดได้ทไหนดเป็น	ทำเด่นเครื่องคนเดอกคนรู
แต่ให้จิดเครื่องคนอย่างเอก	แต่ครังอภิก่กพระเจ้าบุ
คิดเสียตายหนักชงรักกู	จนอยู่จำใจต้องให้มัน
ว่าพดางทางร้องเรียกไป	เหวยเสนาในใครอยู่นน

จงเตรียมพยุภช้างฉิมพัตน์	กู่จะจรจรัลไปปดายนา
พระมิได้ตั้งหน้าตั้งตา	มาชนเกษียณคือนคอยท่า
พร้อมเตรียมเจ็ดดีจทรงศา	เสนาหาเห็นแน่นไป

ฯ ๑๐ คำ ฯ เติ

(๒) บทราชดำรัสทำวาระบรมมิ่งอิเหนา ที่ยกมาเป็นตัวอย่าง
คือไปนี้ เปรียบอย่างทรงแต่งแต่เพียงตัดบทให้สั้นเข้า คงรักษาความ
ของเดิมไว้ทั้งหมด

บทอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

๑ โฉมถันดั่งพระบิดา	ว่ากรุงดาหาเป็นศึกใหญ่
ให้เร่งยกพลถัดไกล	ไปช่วยชิงไซโยให้ทันที
ถึงจะไม่เคยรบรบ	ว่าชวชวชัฏรตถนทางศึกศัตรู
แต่เขาแจ้งอยู่ตั้งทรงนี้	จำนางนโปนของชวมา
อนึ่งท้าวดาหาฤทธิไกร	มิใช่ชาวดัฎฎาให้เร่งจำ
อันสุริวงศ์เราเหต่าเตวา	ไม่เคยเสียภรรยาแก่ผู้ใด
ถ้าแม่เลี้ยงกรุงดาหา	ตัวจะอายชวหน้าฤหาไม่
อันเกิดเหตุทงนถเพราะใคร	ถ้าไปอยู่เคียงกับบุตร
ที่ไหนจะเกิดสงคราม	ใครจะหยามหยามได้ก็ไรที่
ซึ่งเกิดเหตุเภทภัยครั้งน	เพราะตัวทำความตีเป็นพันไป
ตรงหนังกให้เสียวาจา	อายชวดาหากรุงใหญ่

๒๕
ครั้งนจะคิดบระการใด
แม้นว่ามียกไปช่วย
อย่าดูขงเปดอศคค

จะให้เสียศคคคคคคคค
ถึงเรวมอศคคคคคคคคคค
ชาคคคคคคคคคคคคคคคค

ฯ ๑๔ คำ ฯ

บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

๑ ในดักขณพ่นวบัจจามิตร
จงเร่งบรพตศกตไกร
ถึงไม่เดยงบุษบาเห็นว่าชัว
อันองค์ท้าวดาหาคิมดี
มาทเม้นเดี่ยเม็งดาหา
ซึ่งเกิดคักง้าเหตุเภทไภย
ครั้งหนึ่งก็ให้เสียววา
ครั้งนเร่งคคคคคคคคคค
แม้นมียกพตไกรไปช่วย
อย่าดูขงเปดอศคคคค

มาตงคคคคคคคคคคคค
ไปช่วยชิงไชยให้ทันที่
แต่เขารอขยวาคคคคคคคค
พ่นมิใช่ธาคคคคคคคคคค
จะพดอยอชชชชชชชชชชชช
ก็เพราะใครทำคคคคคคคคคค
ชชชชชชชชชชชชชชชชชชชชช
จะช้ให้เสียศคคคคคคคคคค
ถึงเรวมอศคคคคคคคคคคคค
คคคคคคคคคคคคคคคคคคคคค

ฯ ๑๐ คำ ฯ

บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อแต่งแล้วยังตั้งประ
ทานเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีไปตของซอมกระบวรราชอีกชน ๑ ถ้า
ก้นว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีให้เอาพระฉายมาใหญ่มาตั้ง แต่

ทรงรำทำบททศพระเนตรในพระฉาย ปฤกษ์กับนายทองอยู่ นายรุ่ง
ช่วยกันแก้ไขกระบวรรำไปจนเห็นงามจึงเอาเป็นยุติ ถ้ารัชชของบางที่
ถึงกราบขุดขอให้แก้บทก็มี เมื่อเจ้าพากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงคิด
กระบวรรำเป็นยุติอย่างใด ก็ทรงข้อมให้นายทองอยู่ นายรุ่ง ไปตัด
ศรหลวงที่โรงศรวิมตน์สน (อยู่น่าประคูพรหมศรีสวัสดิ์ ตรงที่
สร้างหอธรรมตั้งเขมเมื่อรัชกาลที่ ๔) แล้วศรไปข้อมถวายพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยโดยทศพระเนตร ทรงติเตียนแก้ไข
กระบวรรำอีกชั้น ๓ จึงจะได้ยุติเป็นแบบแผน

ว่าโดยทางค่านานการเดินศร รัชกาลที่ ๒ นับเป็นหัวค้อนของ
ค่านานการศร ๓ ด้วยแต่ก่อนนั้นมากระบวรเดินศร จะเป็นวิธีรำกั
บศรก็ดี เดินตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า บทศรพระราชนิพนธ์ที่แต่ง
ใหม่ในรัชกาลที่ ๓ ก็ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อจะให้มันเป็นแบบฉบับดำ
หรับพระนครเป็นข้อสำคัญ บททรงพระราชนิพนธ์อย่างไร ศรศรก็คอง
ฝึกซ้อมผสมศรไปตามบทนั้น ด้วยเหตุนี้ศรเดินบทพระราชนิพนธ์ครั้ง
รัชกาลที่ ๓ เช่นเรื่องอนุรท จึงคู่ชกษาชอนรำคาญ เพราะบทนี้ได้
แต่งปรุ้ไปกับวิธีเดินศรด้วยกัน ในรัชกาลที่ ๒ ทรงพระราชนิพนธ์
บทสำหรับเดินศรเป็นข้อสำคัญ เป็นต้นว่าเรื่องศรที่ทรงเลือกมาแต่ง
บทกั บทที่แต่งขึ้นกั เขาแต่ที่เหมาะแก่กระบวรเดินศรเป็นประมาณ
เมื่อแต่งบทแล้วยังให้สอบข้อมกระบวรรำให้เข้ากับบท จนเห็นเข้ากัน
เรียบร้อยงดงามแล้วจึงเอาเป็นใช้ได้ เพราะฉนั้นกระบวรศรครั้งรัชกาล

ที่ ๒ ทั้งบทแฉะวิชาจึงพิเศษกว่าครั้งใหม่ ๆ ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน จึงได้มีลักษณะแบบอย่างของครวว่าที่เดินด้อมมาจนครบเท่าทุก วันนั้น คงนับว่าแบบครวว่าของกรุงรัตนโกสินทร์ได้เกิดขึ้นเมื่อรัชกาล ที่ ๒ เป็นเดิมมา

แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๒ แบบแบบทอดครซึ่งทรงขึ้นใหม่ครั้งนั้น เป็น แต่เดินด้อมทอดง ผู้อื่นห้ามใครกล้าเอาอย่างของทอดงไปเดินไม่ เจ้า นายค่างกรม เป็นคันท่ากรมพระราชวังบวร ๆ ก็ปรากฏว่าทรงหัดแต่งอ ผู้หญิง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงหัดโขนตาม ประเพณีเดิม เพราะฉะนั้นคือตครครั้งรัชกาลที่ ๒ ที่ได้เป็นครุตครต่อมา จึงมีแต่ผู้หญิงเป็นพื้น มีชื่อปรากฏต่อมาหลายคน คือ :-

ครุยในเครื่อง

- ๑ เจ้าจอมมารดาแย้ม เป็นตัวอึเหเนา มักเรียกกันว่าคุณไคแย้ม ได้เป็นครุอึเหเนาต่อมาแทบทั้งบ้านทั้งเมือง ชยู่มาจนรัชกาลที่ ๕
- ๒ คุณมาดัย เป็นตัวหย้าหรั้น แต่เป็นพระดั่งชัด้วย ได้เป็นท้าววรจันทร์ในรัชกาลที่ ๔ แดงเดือนเป็นท้าววรคณานันต์ในรัชกาลที่ ๕ เป็นผู้อ่านถ้อยการตครทอดงทั้ง ๒ รัชกาล

๑. จิวผู้หญิงของกรมพระราชวังบวร ๆ รัชกาลที่ ๒ อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕ คนหนึ่งชื่อ คล้าย เป็นพนักงานเลี้ยงนกที่ในพระบรมมหาราชวัง เคยร้องงิ้วถวายเจ้านายที่วังทรงพระเยาว์เนื่อง ๆ

๓ คุณน้อย เป็นตัวจรรยา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
 ๔ คุณจาด เป็นตัวดำดำ ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
 ๕ คุณทับทิม เป็นตัวพระมงกุฎนครชั้นเด็ก ได้เป็นครูตครพระ
 องค์เจ้าดวงประภาวังนำในรัชกาลที่ ๕

๖ คุณบัว เป็นตัวท้าวสามนต์ ถึงรัชกาลที่ ๓ ไปเป็นหม่อม
 ห้ามกรมหมื่นสุนทรวิชัย ครั้นรัชกาลที่ ๕ กลับมาเป็นครูตครหลวง
 เป็นผู้ช่วยการตครหลวงเวลาดำเนินศรนอก

๗ คุณง่า เป็นตัวเงาะ ได้เป็นครูตครหลวงแต่รัชกาลที่ ๕ มา
 จนรัชกาลที่ ๕

๘ คุณเงิน เป็นตัวพระตั้งชั้นเด็ก ได้เป็นครูตครพระองค์เจ้า
 ดวงประภาวังนำในรัชกาลที่ ๕

๙ คุณน้อยยงก เป็นตัวไกรทอง ได้เป็นครูตครวังนำในรัชกาล
 ที่ ๓ แต่เป็นครูตครเจ้าพระยามหานคร ๙ น้อย ถึงรัชกาลที่ ๕ กลับมาเป็น
 ครูตครสมเด็จพระบรมมหาราชวังชั้นเด็ก แต่เป็นครูตครเจ้าคุณ
 จอมมารดาเอนวังนำในรัชกาลที่ ๕ ด้วย

๑๐ คุณเอี่ยม เป็นตัวหย้าหรีน ได้เป็นครูตครเจ้าคุณจอมมารดา
 เอนวังนำในรัชกาลที่ ๕

ครูยั้ง

๑๑ คุณพิน เป็นตัวอินทรชิต ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
 แต่เป็นผู้ช่วยการตครหลวงเวลาดำเนินเรื่องรามเกียรติ์

๑๒ คุณน้อย จะเพนยักษัตวีไดหาทราบไม่ ได้เป็นครุฑครหวง
ในรัชกาลที่ ๕

ครุฑิง

๑๓ คุณภู เป็นคัวหนุมาน ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาลที่ ๕

ครุฑนาง

๑๔ คุณชำ เป็นคัวนางบาหยัน ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาลที่ ๕

๑๕ คุณพุ่ม เป็นคัวนางกันจะหนา ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาล
ที่ ๕

๑๖ คุณองุ่น เป็นคัวนางดีดา ได้เป็นครุฑครหวงแต่รัชกาลที่ ๕
มาจนรัชกาลที่ ๕

ตัวครุฑรัชกาลที่ ๒ ยังมีชื่อปรากฏอีกหลายคน เช่นคุณน้อย
สุหรานากง ที่สร้างวัดอัมบ์ศรีธรรมศเป็นต้น แต่ไม่ปรากฏว่าได้เป็นครุ
ฑีกหัตถครฑ์ต่อมา จึงมีใต้นับไว้ในพวกครุฑคร

ตำนานครุฑครหวงรัชกาลที่ ๓

ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
รังเกียจการเด่นคร พอดีด้วยราชย์ก็โปรดให้เด็กถครหวงเดี้ย ไม่ทรง
เด่นครจนคตยครรัชกาล เด่ากันมาว่าถึง โชนชำหวงเดิมซึ่งโปรดให้

๑ ตัวครุฑในรัชกาลหลังต่อไป ที่ไม่ปรากฏว่าได้เป็นครุฑก็ได้กล่าวในหนังสือ
นี้เหมือนดั้น.

ฝึกหัดใจเมื่อครั้งยังเป็นกรม เมื่อเสด็จผ่านพิภพแล้วก็ไม่โปรดให้เด็ก
 เดี่ยวด้วย แต่การที่เด็กตรหุดวงครั้งนั้น ก็สืบเป็นเหตุให้เจ้านคร
 ก็นั้นแพร่หลายกว่าแต่ก่อน เพราะผู้ทนมแบบอย่างตรหุดวงครั้ง
 รัชกาลที่ ๒ มีมาก แต่ก่อนไม่กล้าจะเอาอย่างไรแต่ ด้วยเกรง
 ว่าจะเป็นการแข่งของหุดวง ครั้นตรหุดวงเด็กเดี่ยวแล้ว ผู้มีหน้าที่
 คัดตั้งก็พากันหัดตรตามแบบหุดวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ขึ้นหลายแห่ง ส่วน
 เจ้านายนั้นมีกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพเป็นต้น ตลอดจน
 เจ้านายต่างกรมแต่หากกรมมิได้ก็หลายพระองค์ ส่วนขุนนางก็มีตั้ง
 แต่เสนาบดีเป็นต้น ต่างหัดตรแบบหุดวงขึ้นตามกัน ผู้ที่เกรงว่า
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด ในชั้นแรกก็เป็น
 แต่ตั้งเล่น ดังเช่นเจ้านายที่หัดไซ้มาตามแบบโบราณก็หัดไซ้ให้
 เจ้านครด้วย ทั้งตั้งหัดตรขึ้นใหม่ที่เดิรก็มี ดังเช่นกรมพระ
 ราชวังบวรมหาศักดิพลเสพก็ทรงหัดตรผู้หญิงวังหน้าขึ้นทรงชุด นอก
 จากกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ยังมีเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 (สิงห์ สิงห์เสน่) กับเจ้าพระยามนตรีศรีวิกรมราช (น้อย อนุคร)
 ที่ตั้งหัดตรผู้หญิงขึ้นอีก ๒ โรง^๑ ก็ไม่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตราฎาทรงห้ามปรามอย่างใด ผู้ที่ฝึกหัด

๑ กล่าวกันที่เมืองนครศรีธรรมราชว่า เจ้าพระยามนตรีศรีวิกรมราช (น้อย อนุคร) หัดตรผู้หญิง
 มาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ซ่อนเข้าพเจ้าสิงไสอยู่ ด้วยครั้งนั้นยังเป็นแต่พระยา จึง
 เป็นเจ้าพระยาต่อในรัชกาลที่ ๓

มิได้ทรงห้ามปรามผู้อื่น โดยพระราชานุญาต

เพราะประวัตินั้นเป็นคดีได้แต่งมา ตครทหัดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ จึงเป็นแต่ตครของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่หัดขึ้น เป็นเครื่องประคองเกียรติยศเป็นพัน ตครหัดตามแบบตครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ทรงผนวชเสนาบดีตครทหัดขึ้นอยู่กับครุวัง ซึ่งเป็นครุตครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ยังมีชวตครอยู่ ครุทงต้องนุ่งได้เป็นผู้ฝึกหัดทุกโรง เด่ากันว่าครุทงอยู่ครุวังได้บำเหน็จจนสามารถสร้างบ้านแต่ปลูกเรือนฝากระดานอยู่ได้ใหญ่โตทั้ง ๒ คน บรรดาตครทหัดขึ้นครั้งนั้น เดินตครในแดดครนอกซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อรัชกาลที่ ๒ แต่เรื่องอื่นหาเป็นเรื่องที่นิยมกันยิ่งกว่าเรื่องอื่น แต่ตครนอกซึ่งราษฎรเดินกันในพื้นเมืองยังคงเดินตามแบบแบบโบราณ ไม่มีใครกล้าเขามทพระราชนิพนธ์ไปเดินจนคดตครรัชกาลที่ ๓

ตครของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งหัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ที่มีชื่อปรากฏมาจนบัดนี้มีหลายโรง คือ—

(๑) ตครวังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดชทรงหัดขึ้นโรง ๓ เป็นตครผู้หญิงทั้งโรง เดินตครเรื่องพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แต่เรื่องอื่นซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นแบบตครนอกชั้นใหม่มี ๔ เรื่อง คือ—

เรื่องรามเกียรติ์ คือนทมนานอาสา แต่งบทให้นางเบญจกษ

๑ เรื่องตครนอกของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดชที่กล่าวในนี้ ว่าตามบทตครซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ

กันนางสุวรรณกันยมาหึงกัน ท่านองเื่องไกรทองเื่อง ๓

เื่องกาถิ คอนครุชตักนางถากเื่อง ๓

เื่องพระถบ คอนพระถบคตงเื่อง ๓

เื่องชนข้างขุนแผน คอนดาวทองตงมาพกับนางฉันทของคอน ๓

คอนขุนแผนฉันทเื่องชนข้างคอน ๓ คอนนางฉันทของห้ามทัพคอน ๓

คตจวงนำเื่องอยู่เพียง ๘ ปี พอสันพระชนมายุกรมพระราชวัง

บรมหาศักคิตพิตเสัพแต่จกเื่อง

(๒) คตจพระบาทสมเด็จพระบั้นเกล้าเจ้าอยู่หัว เื่องยังคตจพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสตรคเื่อง ๓ เื่องกั้นว่ากระบวรเื่องเป็นแต่กระหนเื่อง เพราะเจ้าของไม่ตั้งเื่องพระไทยได้ ทรงเื่องอยู่ห้อยหิ้งกเื่องเื่องแต่เื่องยังเป็นกรมไปรคทรงคตมีพาศย์

(๓) คตจกรมหลวงรักษรณเรศเื่อง ๓ เื่องกั้นว่าเื่องเื่องเื่องบคพระราชนิพนชรัชกาลที่ ๓ หคเื่องบคพระราชนิพนชรัชกาลที่ ๒ เื่องเื่องเื่องเื่องเื่อง

(๔) คตจกรมพระพิพิธโภคภุเบนทร เื่องยังเป็นกรมขุนพิพิธภุเบนทรเื่อง ๓ เื่องกั้นว่ากระบวรรำคักว่าเื่องเื่องเื่อง

(๕) คตจกรมพระพิทักษเทเวศร์ เื่องยังเป็นกรมหมนเื่อง ๓

(๖) คตจกรมหลวงภูงเนตรนรินทรฤทธิ เื่องยังเป็นพระองค์เจ้าทิณทรเื่อง ๓ เื่องกั้นว่าคตจครหิตำแบบคตจหลวง แต่ไปรคทรงเื่องคตจนอก ได้ทรงคตจบคคตจนอกเื่อง ๓ เื่อง คตจ:—

เรื่องสุวรรณทงษเรื่อง ๓

เรื่องนางแก้วหนาม้าเรื่อง ๓

เรื่องนางกุดาเรื่อง ๓

ดูเหมือนจะยังมีเรื่องอื่นอีก แต่ไม่ทราบแน่เหมือน ๓ เรื่องที่กล่าวมา
บทละครของกรมหลวงภูวเนตร ฯ ละครชนิดงัดเงนกันแพ้วหลาย นบถ
กันว่าดีทศพระวราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

(๗) ละครพระองค์เจ้าถิษณานุกุล เจ้าแก้วเดิมได้ โชนชา
หลวงเดิมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงเล่นโชนตาม
ประเพณีเก่าอยู่ก่อน ภายหลังจึงโปรดให้นายเกษพระราม โชนว่าหลวง
เดิมเป็นครูหัดละครชั้นโรง ๓ เพราะฉะนั้นนายเกษพระรามจึงได้เป็นครู
ครอบโชนละครเมื่อรัชกาลที่ ๔

(๘) ละครกรมหมื่นภูมินทรภักดี เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระ
องค์เจ้าตากวดีโรง ๓ แต่มาเด็กเดี่ยวเมื่อรัชกาลที่ ๔

(๙) ละครสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ หัดชั้นเมื่อยัง
เป็นพระยาศรีพิพัฒน์โรง ๓ แต่จำเล่นอยู่ไม่ช้าก็เด็ก

(๑๐) ละครเจ้าพระยาบดินทรเดชา เป็นละครผู้หญิงโรง ๓ เจ้า
แก้วเดิมหัดโชนให้เล่นเป็นละครผู้ชาย แล้วจึงหัดละครผู้หญิงชั้น
เมื่อไปขุดคานพอยู่ที่เมืองอุคงค์มีไชย พาดครผู้หญิงไปด้วย จึงไป
เป็นครูหัดละครผู้หญิงของสมเด็จพระวิริรักษ์ (นักพระองค์ดวง) เจ้า
กรุงกัมพูชาชั้นอีกโรง ๓ ด้วยละครที่ในกรุงกัมพูชานั้น แรกมี

เมื่อครั้งนักพระองค์จันเป็นสมเด็จพระอุไทยราชาเจ้ากรุงกัมพูชา ได้
ครุออกไปจากกรุงเทพ ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๑ เป็นดกรนอก สมเด็จพระ
หริรักษ์มาหัดครุในไปจากเจ้าพระยามหินทรเทศา จึงได้มีครุในที่
กรุงกัมพูชาแต่บัดนั้นมา

(๑๑) ดกรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นครุผู้หญิง
อีกโรง ๑ เสด็จเห็นว่าเดิมหัดไซนผู้ชาย แต่ดกรมพระราชวังบวร
มหาศักดิ์พลเทพพระราชทานเครื่องดกรแต่ดกรผู้หญิงจึงนำไปหตาย
คน เพราะเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) เป็นพระญาติของกรมพระราช
วังบวร ฯ พระองค์นั้น จึงหัดครุผู้หญิงขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช
ดกรโรงนี้ได้เป็นครุดกรที่เมืองนคร ฯ แต่เมืองตะกั่วป่า ที่เด่นคือ
มาในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕

ความนิยมแบบแถบดกรหตวงรัชกาลที่ ๒ ไม่เฉพาะแต่ผู้แต่
ดกรเท่านั้น ถึงข้าราชการที่หัดมโหรีผู้หญิงมาแต่ก่อน ก็แปลง
กระบววมโหรีแต่เป็นดกรตายกันชุกชุม คือเขาบดกรอิเหนาพระ
ราชนิพนธ์มาให้พดกรมโหรีร้องดำเนินเข้ากับเครื่องมโหรีมีพาทย์เป็นเรื่อง
ไปอย่างเด่นดกร ผิดกันแต่ไม่มีดกรเท่านั้น ที่พระมหามนตรี ทร์พัย
กล่าวในพงศาวดารว่าพระมหาเทพ (ทองปาน) เมื่อยังเป็นจุมินราชา
มาคยว่า:—

๑ ที่กล่าวกันว่าพระราชทานตัวดกรผู้หญิงวังนำออกไปนั้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าจะได้
เป็นมรดกไปเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคตแล้ว.

“ถึงเพตาเจ้าคุณออกจากเผ่า ไทของเรื่องอิเหนาเมื่อเขาถ้ำ
ฝ้ายหม่อมหม่อมก๊กของวังตำน้ำ จนที่ขงนำเตงตอระบือธา”
ตั้งนี้ กคชการทเตนตกรกถายนนเอง

จกรนอกกรวงรัชกาลที่ ๓ ทิมชอปรากฏค้อมมา ค้อตกรของเจ้า
จอมมารดาอัมพารรัชกาลที่ ๒ หัตถ์ชนเองโรง ๑ กบัตกรเจ้ากรับโรง ๑
แต่ตกรเจ้ากรับ” เณมีช้อเตียงยักกว่า โรงอื่น

ตัวเจ้ากรับนั้นเกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็น
บุตรนายถีนางกู บ้านเดิมอยู่หลังวัดระฆัง ว่าที่จริงนั้นช้อกตบ
เพราะเดิมมีพี่ชายคนหนึ่ง มารดาพาตงเว็ดไปเที่ยวชายชนม ตกน้ำ
หายไปที่หน้าวัดระฆัง ค้อมามารดาพายเรือไปชายชนมถึงตรงนั้นเขา
มักร้องไห้ด้วยความคิดถึงบุตรที่หาย วันหนึ่งไปพบหญิงมอญจอกเรือ
อยู่ที่หน้าวัดระฆัง หญิงมอญนั้นรับจะทำวิทยาคมให้ ได้บุตรกตบคืนมา
แต่นั้นมารดาก็คงครรภ์ ครั้นคลอดเป็นชายจึงให้ช้อว่ากตบตามที่ตั้ง
คำขายมอญรับว่าจะให้บุตรกตบมานั้น แรกเจ้ากรับจะเป็นตกรได้ไป
ฝึกหัดค้อตกรของช้อก่อน แต่จ้งมาเป็นค้อตกรโรงครบญยัง อยู่กับ
ครบญยังมาจนครบญยังตาย เจ้ากรับจึงเป็นหัวหน้ารวบรวมพวกตกร
เตนเปตกรของเจ้ากรับเอง เพราะฉนั้นจึงเป็นมรภษาแบบตกรนอก

๑. ตัวตกรผู้ชายเรียกกันว่า “เจ้า” ด้วยเหตุใดหาทราบไม่ ได้ยินแต่เรียกกันว่า
เจ้ากรับ ตั้งนี้มาแต่ไร ๆ นายเนตรนายต้อตกรที่มีช้อเสียงในรัชกาลที่ ๕ ที่ ๕ ก็มีถิ่น
เรียกกันว่า เจ้าเนตร เจ้าต้อ.

เรื่องประวัติของเจ้ากรับที่กล่าวต่อไปนี้ได้ความจากพระภิกษุหมวด เดิมเป็นคนนอก
บทลครของเจ้ากรับ.

ของครูบุญยังต่อมา เมื่อได้เป็นนายโรงตกรแล้ว เจ้ากรับย้ายไป
ตั้งบ้านเรือนที่ปากคลองบางตำหรุ หาผู้คนมาฝึกหัดแปดกรเพิ่มเต็ม
จนแปดกรโรงใหญ่ ได้มีผลประโยชน์พูนเพียจึงสร้างวัดนายโรงขึ้น
ที่ใกล้บ้าน ตัวเจ้ากรับนั้นถวายตัวเป็นข้าในกรมหมื่นอภัยสุโขทัย
เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว เป็นข้าในสมเด็จพระนางโสมนัสค่อมมาถึงรัชกาล
ที่ ๔ ได้เฝ้าถวายตัวในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทอดพระเนตร แล้วว่าเมื่อมีงานฉลองของผดุงกรุงเกษม เมื่อมีชาว
พ.ศ. ๒๓๘๗ เจ้ากรับอาสาเฝ้าตกรถึง ๘ โรง แต่ตกรของเจ้ากรับ
แปดกรผู้ชายทงนน มาถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระราชทานพระบรม
ราชาัญญาให้หัตถ์ครุผู้หญิงได้ช่างนอกวัง เจ้ากรับคิดอ่านหัตถ์ครุหลาน
ขึ้นหมายจะให้เฝ้าผดุงโรงกับผู้หญิง แต่พอหัตถ์ครุได้ก็มีข้าราชการ
ที่มีบันดาศักดิ์ขอไปเสีย (มีชื่อปรากฏเป็นครุตกรต่อไปข้างหน้า) เจ้า
กรับก็เลยไม่ได้เฝ้าผดุงโรงกับผู้หญิง เจ้ากรับตายในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ
ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘ อายุได้ ๖๓ ปี

ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีตกรหลวง ตัวตกรวังรัชกาลที่ ๓ ที่เป็น
ครุต่อมาจึงเป็นผู้ชายเป็นพัน มีชื่อเพียงปรากฏหลายคน คือ—

ครูย่นเควือง

๑ นายเกษ เป็นตัวพระรามโชนเข้าห้วงเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นครุตกรพระองค์เจ้าถิษณานุกุลในรัช

- กาดที่ ๓ แดงเป็นครุฑรอบไขนงครค้อมาในรัชกาลที่ ๕
- ๒ นายชุนทอง เป็นตัวอิเหนาครกรมหลวงรักษนเรศวร ำ
ได้เป็นครุฑครกรมหมื่นเหศวรศิววิลาศในรัชกาลที่ ๕
- ๓ นายทองอยู่ เป็นตัวพระตักษณัฒครกรมหลวงรักษนเรศวร
ได้เป็นครุฑครพระยาพิไชยสงคราม (อำ) ในรัชกาลที่ ๕
- ๔ นายน้อย เป็นตัวตั้งคามาระชาตครกรมหลวงรักษนเรศวร
ได้เป็นครุฑครพระยาพิไชยสงคราม (อำ) ในรัชกาลที่ ๕
- ๕ นายทับ เป็นตัวดำดำครกรมหลวงรักษนเรศวร หัตถุ
หदानเปนครนอกชั้นในรัชกาลที่ ๕
- ๖ นายบัว เป็นตัวอิเหนาครกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ได้
เปนครุฑครหลวงในรัชกาลที่ ๕ แต่เปนครุฑครสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์ด้วย
- ๗ นายหมื่น เป็นตัวอิเหนาครกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ได้เปนครุ
ฑครพระองค์เจ้าดิ้งหนาทราชครูวงศ์ฤทธิ ตครเจ้าพระยาพรรัตน
แต่ได้เปนครุฑครอมตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ด้วย
- ๘ นายแดง เป็นคณนายโรงตครเจ้าจอมมารดาอัมพา ำได้
ออกไปเปนครุฑครสมเด็จพระนโรดมในกรุงกัมพูชา
- ๙ นายพ่วง เป็นตัวเงาะตครเจ้าจอมมารดาอัมพา ได้เปนครุ
ฑครเจ้าจอมมารดาจันรัชกาลที่ ๕ ตครพระยาพิไชยสงคราม (อำ)
ในรัชกาลที่ ๕ แต่เปนครุฑครนอกอีกหลายโรง

ครูยักษ

๓๐ คุณข้า เป็นคัมภีร์ธรรมดรรชนีในรัชกาลที่ ๓ แล้วไป
เป็นภรรยาเจ้าพระยามนตรีฯ น้อย ถึงรัชกาลที่ ๔ กัดขโมยเป็นครูคร
หอดวง แล้วเป็นครูครเจ้าคุณจอมมารดาเฮมในพระราชวังบวร ๓
เมื่อรัชกาลที่ ๕

๓๑ นายแจ้ เป็นคัมภีร์ธรรมดรรชนีในรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นครูครดมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ครูนาง

๓๒ นายเมื่อง เป็นคัมภีร์ธรรมดรรชนีในรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นครูครดมสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

๓๓ นายเพ็ง เป็นคัมภีร์ธรรมดรรชนีในรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นครูครดมสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แล้วไปเป็นครูครของสมเด็จพระนโรดมที่กรุงกัมพูชา

๓๔ นายมั่ง เป็นคัมภีร์ธรรมดรรชนีในรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นครูครดมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

๓๕ นายฝ่ง เป็นคัมภีร์ธรรมดรรชนีในรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นครูครดมสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

๓๖ นายเถื่อน เป็นคัมภีร์ธรรมดรรชนีในรัชกาลที่ ๓ ได้

เป็นครุฑครุฑพระองค์เจ้าสิงหนาทราชวงศ์ฤๅษี แดงครุฑเจ้าพระยา
นรวิศนราชมานิต

๑๗ นายอ่ำ เป็นคัวนางธรรมากรรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ได้เป็นครุ
ฑครุฑหม่อมเจ้า (เต่า) ตมุน ในกรมพระเทเวศร์วัชรินทร์

๑๘ นายพอน เป็นคัวนางเอกธรรมากรรมหลวงภูเนตรนรินทร์
ฤๅษี ได้เป็นครุฑครุฑเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง แดงขึ้นไปเป็นครุฑครุ
ฑของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่เมืองเชียงใหม่

๑๙ ชื่อเรือง เป็นคัวนางศุภกฤษณ์ธรรมากรรมผู้หญิงของเจ้าพระยา
บดินทรเดชา ได้ไปเป็นครุฑครุฑของสมเด็จพระนโรดมที่กรุงกัมพูชา

๒๐ ชื่อฮวด เป็นคัวนางบุษบาธรรมากรรมผู้หญิงของเจ้าพระยาบดินทร
เดชา ได้ไปเป็นครุฑครุฑเจ้าพระยาศุภราชวรนิทรที่เมืองพระตะบอง

ตำนานครุฑครุฑรัชกาลที่ ๔

ถึงรัชกาลที่ ๔ แต่แรกยังไม่มียอดครุฑทอง เพราะครุฑทอง
เลิกแต่เมื่อรัชกาลที่ ๓ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่ทรงรังเกียจการเดินครุฑเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ทรงหัดครุฑเด็กผู้หญิงในพระบรม
มหาราชวังชั้นชุด ๑ แต่ยังไม่ทันจะได้ออกโรง สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
สิ้นพระชนม์เสียเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๖ เป็น
ปีที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๔ มีช่างเผือกแรกมาสู่พระบารมี (คือพระอิมต

รัตนกิริณี) ท่านองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 ปรารถนาถึงถาวรที่เคยมืดครทดวงสม โภชข้างเผือกเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึง
 โปรดให้รวมตครของสมเด็จพระนาง โสมนีศรีผู้กีดเป็นตครทดวง ทน
 ออกโรงเด่นสม โภชข้างเผือกตัวที่ ๒ (คือพระวิสุทธิรัตนกิริณี) เมื่อ
 ปีชวด ๒ พ.ศ. ๒๓๘๗ จึงได้มืดครทดวงขึ้นในรัชกาลที่ ๔ แต่นั้นมา
 เมื่อตครทดวงกลบมชนครังนั้น เจ้านายแสนนางที่ได้ออกกีด
 ตครตามแบบทดวงเด่นมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ ต่างเกรงว่าจะเป็นการเด่น
 แข่งของทดวง ถึงพากันหยุดเด่นตคร ความทราบถึงพระกรรณพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ประกาศเมื่อณวัน
 อังคารเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ ดังนี้ :-

ประกาศว่าด้วยตครผู้หญิง

ด้วยพระยาวรพงศ์พัฒน์ รับพระบรมราชโองการได้เกล้า ๆ
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ สั่งให้ประกาศแก่พระราชวงศ์และ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวังและ
 พระบวรราชวังให้รู้ทั่วกันว่า แคล่ขนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ

๑ ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีตครหลวง พอญไม่ได้ข้างเผือกตลอดรัชกาล เมื่อสมโภช
 พระวิมลรัตนกิริณีในรัชกาลที่ ๔ ยังไม่มีตครหลวง เห็นจะโปรดให้ขอแรงตครหลวง
 รัชกาลที่ ๒ ที่ยังมีตัวเหลืออยู่เด่นสมโภช จึงได้เอาเป็นแบบอย่างมาในรัชกาลที่ ๕
 จึงจะปรากฏต่อไปข้างนี้.

๒ ความข้อนที่ทราบที่พบสำเนาหมายรับสั่ง ปรากฏว่าทำพิธีครอบตครหลวงเมื่อคัน
 ปีชวด พระวิสุทธิรัตนกิริณีมาในปลายปีชวดนั้น.

พระพุทธรูปทองคำโดยยี่ แต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาโดย มีนครผู้หญิงแต่ในวังหลวงแห่งเดียว” ด้วยมี
 พระราชบัญญัติห้ามมิให้พระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ผูกหัตถ์นครผู้หญิง เพราะถนนข้างนอกจึงไม่มีใครเดินนครผู้หญิง
 ได้ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดคน
 เปนแต่ว่าทรงแข่งชกตีเคียนจะไม่ให้ผู้นอนเดิน ถึงกระนั้นก็มีผู้ตักเดิน
 เงียบ ๆ อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ผู้ใดเดินนครผู้ชายผู้หญิงก็มีได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามัครด้วย
 กันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน
 เดียวนทานทงปวงเห็นว่านครในหลวงมีชน ก็ห้ามมิใคร่เดินนคร
 เหมือนอย่างแต่ก่อนไม่ คอยจะกวดมัดมัดชอบอยู่ การอนันมีได้ทรง
 รังเกียจเลย ท่านทงปวงเคยเดินอยู่แต่ก่อนอย่างไรก็ให้เดินไปเดิน
 ในหลวงมีการงานอะไรบ้างก็จะได้โปรดให้หาเข้ามาเดินถวายทอดพระ
 เนตรบ้าง จะได้พระราชทานเงินโรงรางวัดให้บ้าง ผู้ใดจะเดินก็เดิน
 เดิน ขอยกแต่วัดเกตุย้อยอย่าง ๓ เครื่องแต่งตัวดงยาอย่าง ๓
 พานทองหีบทองเปนเครื่องยศอย่าง ๓ เมื่อบททำขวัญยกแต่เครื่องตั้ง

๑ ได้ขึ้นกล่าวกันว่า นครผู้หญิงวังนำมีทั้งเมื่อรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ แต่
 ในประเทศนี้ความชัดเจนว่านครผู้หญิงมีแต่ในวังหลวงทั้ง ๒ รัชกาล ข้าพเจ้าจึงอนุมัติ
 ตามประกาศ.

อย่าง ๑ แล้วย่าให้ดูบุตรชายบุตรหญิงที่เขาไม่สมัครเข้ามาเป็นบุตร
ให้เขาได้ความเคียดชังอย่าง ๑ ขอสห้ามไว้แต่กรรมเท่านั้น ให้ท่าน
ทั้งปวงเดินไปเหมือนอย่างแต่ก่อนเถิด

ประกาศมาณวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะฉิมศก
จุลศักราช ๑๒๑๗

นอกจากประกาศฉบับมีตำเนาหมายรับสั่งปรากฏอีกฉบับ ๑ ว่า
เมื่อณวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๓๐ ค่ำ ปีชวดศก (พ.ศ. ๒๓๘๗) พระยา
บำเรอภักดิ์รับพระราชโองการ ให้ประกาศห้ามมิให้ทำหัวช้างเดินโชน
เดินตกรเป็นช้างเผือกฤๅช้างตีปลาด ให้ไร้แต่เป็นหัวช้างดำ เว้น
แต่ทำหัวช้างเอราวรรณจึงให้ทำเป็นช้างเผือกได้

การที่ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใคร ๆ มีงคร
ผู้หญิงได้ไม่ห้ามปรามตั้งแต่ก่อนครั้งนั้น มีผิดแก่การเดินตกรค่อมมา
เป็นอันมาก ที่เป็นข้อสำคัญนั้นคือ เป็นเหตุให้เปลี่ยนแปลงการเดิน
ตกร ซึ่งเป็นของผู้ชายเดินมาแต่ก่อน กลายเป็นผู้หญิงเดินแทนทั้ง
ทั้งเมืองอย่าง ๑ เป็นเหตุให้ตกรเดินหาผลประโยชน์ได้มากจนอาจตั้ง
ภาษีตกรขึ้นในรัชกาลที่ ๔ นั้นอย่าง ๓ แต่เป็นเหตุให้เกิดบทตกรขึ้น
เป็นอันมากแต่สมัยนั้นเป็นต้นมาอย่าง ๑

อันเหตุที่ตกรผู้ชายเปลี่ยนแปลงเป็นตกรผู้หญิงไปโดยมาถนั้น เพราะ

๑ ในประเทศฉบับนี้ซึ่งห้ามมีเรื่องห้ามมิให้เชื่อถือหมอดูอีกอย่าง ๑ รวมอยู่ใน
ประกาศฉบับเดียวกัน ได้ตัดออกเสีย เพราะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องตกร.

เมื่อหัตถกรรมผู้หญิงกันได้ โดยเปิดเผย ความปรากฏว่าหาเด็กผู้หญิงเป็น
 ๓๓๘
 ๓๓๙
 ๓๔๐
 ๓๔๑
 ๓๔๒
 ๓๔๓
 ๓๔๔
 ๓๔๕
 ๓๔๖
 ๓๔๗
 ๓๔๘
 ๓๔๙
 ๓๕๐
 ๓๕๑
 ๓๕๒
 ๓๕๓
 ๓๕๔
 ๓๕๕
 ๓๕๖
 ๓๕๗
 ๓๕๘
 ๓๕๙
 ๓๖๐
 ๓๖๑
 ๓๖๒
 ๓๖๓
 ๓๖๔
 ๓๖๕
 ๓๖๖
 ๓๖๗
 ๓๖๘
 ๓๖๙
 ๓๗๐
 ๓๗๑
 ๓๗๒
 ๓๗๓
 ๓๗๔
 ๓๗๕
 ๓๗๖
 ๓๗๗
 ๓๗๘
 ๓๗๙
 ๓๘๐
 ๓๘๑
 ๓๘๒
 ๓๘๓
 ๓๘๔
 ๓๘๕
 ๓๘๖
 ๓๘๗
 ๓๘๘
 ๓๘๙
 ๓๙๐
 ๓๙๑
 ๓๙๒
 ๓๙๓
 ๓๙๔
 ๓๙๕
 ๓๙๖
 ๓๙๗
 ๓๙๘
 ๓๙๙
 ๔๐๐

ตครแต่ก่อนคิดหักดอกหนานเงินประธมโรง แต่เป็นตครที่ขึ้นเงินหนวด
ประโยชน์เป็นพัน ๆ ที่จะหักขึ้นแต่สำหรับประคัมเกียรติยศอย่างแต่ก่อน
มีน้อยแห่ง.

อันเหตุที่ตครเงินหนวดประโยชน์ได้ในรัชกาลที่ ๔ มากกว่าแต่
ก่อนนั้น ก็เนื่องด้วยพระราชทานอนุญาตให้หักตครผู้หญิงกันได้ทั่วไป
เพราะแต่ก่อนมาตครผู้หญิงที่เงินให้ประชาชนผู้มีแต่ตครหลวง (ฤๅตคร
วงนำเมื่อในรัชกาลที่ ๓) นาน ๆ จะมีครั้งหนึ่ง ถึงมีราษฎรก็ไม่ใคร่
จะได้ โอกาสต่อสู้ถึงกัน ครั้นตครผู้หญิงมีชนแพร่หลาย ราษฎร
ได้งายก็ชอบใจ เจ้าของงานที่อยากจะให้เงินของคนก็รักครั้นตคร
จนนายบ่อนเบี้ยที่อยากจะให้ราษฎรไปบ่อนให้มาก ต่างก็หาตครผู้หญิง
ไปเล่น ตครได้รับงานบ่อน ๆ เจ้าของตครก็ได้ผลประโยชน์มากขึ้น
เพราะฉะนั้นจึงโปรดให้ตั้งภาษีตครขึ้นเมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ อ้างเหตุ
ในท้องตราว่า เพราะเห็นเจ้าของตครทั้งปวงได้ผลประโยชน์มาก ควร
จะต้องเสียภาษีช่วยราชการแผ่นดินบ้าง เหมือนอย่างที่มีประเพณีใน
ต่างประเทศ จึงโปรดให้ตั้งภาษีขึ้น เรียกกันว่าภาษีโฉนตคร จึงนับ
ได้เป็นอันดับมีพระราชกรเจ้าภาษีก่อนแรก รับผูกภาษีตครในจังหวัด
กรุงเทพฯ ๑ หัวเมืองอีก ๒๖ หัวเมือง เป็นเงินหลวงปีละ ๔,๕๐๐ บาท
พดด้งที่เก็บภาษีตครนั้นเก็บดังนี้ คือ:—

ตครโรงใหญ่เงินเรื่องตครใน

เงินเรื่องรามเกียรติ์ เล่นวันกับคืน ๓ ฤๅวัน ๓ ภาษี ๒๐ บาท

เดินเรื่องอิเหนา เดินวันกับคืน ๓ ฤกษ์ ๓ ภาษี ๓๒ บาท

เดินเรื่องอุณรุท เดินวันกับคืน ๓ ฤกษ์ ๓ ภาษี ๓๒ บาท

ตครเดินเรื่องตครนอก

ตครกุ่มป่น คือเด็กกคคแต่ตัวเดินประตมโรงกัน(เดินวัน๓) ภาษี ๕ บาท

ตครสามัญเดินงานปลัก เดินวันกับคืน ๓ ภาษี ๓ บาท

ตครสามัญเดินงานปลัก เดินวัน ๓ ภาษี ๒ บาท

ตครสามัญเดินงานปลัก เดินคืน ๓ ภาษี ๑ บาท

ตครเดินงานเหมา เดินวันกับคืน ๓ ภาษี ๑ บาท ๕๐ สตางค์

ตครเดินงานเหมา เดินวัน ๓ ภาษี ๑ บาท

ตครเดินงานเหมา เดินคืน ๓ ภาษี ๕๐ สตางค์

ตครหลวงแดงตครที่เกณฑเดินงานหลวงยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี
ยังมีกาเดินอย่างอื่นรวมอยู่ในภาษีตครอีกหลายอย่าง จะกล่าวไว้
ด้วยพอให้ทราบความตลอดเรื่อง คือ :-

โชน เดินวัน ๓ ภาษี ๔ บาท

ตครนำจอหนึ่ง เดินเรื่องรามเกียรติ ตัวตครแต่ ๓๐ คนขึ้นไป

 เดินคืน ๓ ภาษี ๒๐ บาท

ตครนำจอหนึ่ง ตัวตครน้อยกว่า ๓๐ คน ภาษี ๒ บาท ๕๐ สตางค์

ตครชาติที่แดงตครแขก เดินวัน ๓ ภาษี ๕๐ สตางค์

เพลง เดินวัน ๓ ภาษี ๓ บาท

แคน มอญรำ ทวยรำ เดินวัน ๓ ภาษี ๕๐ สตางค์

กตงยาว	เดือนวัน ๓ ภาษี ๓๒ ต่ต่างคกรัง (คือเพ็อง ๓)
หุ่่นไทย	เดือนวัน ๓ ภาษี ๓ บาท
หน่งไทย	เดือนคั้น ๓ ภาษี ๕๐ ต่ต่างค
ฮงว	เดือนวัน ๓ ภาษี ๕ บาท
หุ่่นจีน	เดือนวัน ๓ ภาษี ๓ บาท
หน่งจีน	เดือนวัน ๓ ภาษี ๕๐ ต่ต่างค

การคองภาษีไซนตกรซันคกรงนเห็นจะไมเปนเหตุให้เคื่อครซันอันใดนัค ด้วยเจ้าของตกรเตการเด่นทงปวงทตองเสี่ยภาษีคางซันอัคราเงินโรงให้แรงซันกกว่าแต่ก่อน เปนคั้นว่าตกรทเด่นงานปลัดกเป่นตำมัญแต่ก่อนเคยเรียกเงินโรงแต่จันตะ ๑๖ บาทไปหา ๒๔ บาท ค่างกันคามเรื่องทคินเต่นมากเต่นอย ก็เพ่มอัคราเงินโรงซันเป่นจันตะ ๒๗ บาทรวมทงเบยเดยงเป่นจันตะเจ็ดค่างตั้งตีบตั้ง เรียกเป่นประเพณทัวไปตกรทียังหางานเต่นไต้ไมมคเคอง ซันเห็นไต้ด้วยเงินหดวงทไต้จากภาษีไซนตกรเพ่มซันโดยดำคัมมา บิตไต้มากทไต้คจะเป่นจันจนวนเงินเท่าไต้ไมทราบแน้ ทราบแต่ว่าเมือมีจอ พ.ศ. ๒๔๒๗ ในรัชกาลท ๕ จันจนวนเงินหดวงทไต้จากภาษีตกรเป่นเงิน ๓๖,๐๐๐ บาท มากถว่าเมือแรกคองภาษีเทบถึง ๗ เท่า

ค้อมาในรัชกาลท ๕ เมือรัตนโกสินทรศก ๓๓๓ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ประการคเก้ไซภาษีไซนตกรเมือจันท ๑ มีนาคม แต่่นมาเรียกจว่า "ชากรมหรรศพ" เต็มภาษีการเด่นค่าง ๆ ทกถ่าจมาแต่ถ แต่ซิงเก็ค

เส้นทางได้มีผลประโยชน์ในชั้นหลังอีกหลายอย่าง คือ—

ตราครุฑที่เงินแท้มงคลนอก	เก็บภาษีวันละ ๔ บาท
หนังสือ	เก็บภาษีคั้นตะ ๕๐ สตางค์
ศักรวา	เก็บภาษีคั้นตะบาท ๓
เสภา	เก็บภาษีคั้นตะ ๕๐ สตางค์
ดึก	เก็บภาษีคั้นตะ ๒ บาท
บีฬาทย์ ฎามโหรี ฎากดองแขกเครื่องใหญ่	เก็บภาษีวันละ บาท ๓
บีฬาทย์ ฎามโหรี ฎากดองแขกเครื่องเล็ก	เก็บภาษีวันละ ๕๐ สตางค์

จำพวกสัตว์ศพ เก็บภาษีคั้นตะ ๘ บาท

จำนวนเงินหลวงที่ได้จากอากรมหรีศพเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก ใน
จำนวน พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นเงินถึง ๓๖๗,๗๒๘ บาท

แต่ต่อมาเมื่อ ทรงพระราชดำริห์ จะเลิก การเดิน เบี้ยเสียให้ หมด
โปรดให้ลดจำนวนบ่อนเบี้ยให้น้อยลง การเดินนครแต่เครื่องมหรีศพ
ต่าง ๆ หมายผลประโยชน์ได้น้อยลง พวกที่เคยเดินนครก็พากันเดือด
โดยมาก เงินอากรมหรีศพจำนวน พ.ศ. ๒๔๔๗ ตกถึงคงแต่ ๓๓,๐๐๖
บาท ความประจักษ์แก่พระราชหฤไทย จึงโปรด ฯ ให้ประกาศเมื่อ
วันที่ ๘ มีนาคม วันโกสินทรศก ๓๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ว่า การ
มหรีศพต่าง ๆ นั้นเป็นเครื่องบำรุงความศุขดำรงอายุของราษฎร แต่

ก่อนมา พวกเดนมาร์กพหุผลประโยชน์ได้มากเพราะเหตุที่รัฐบาลเดนมาร์ก
 เด่นตามบ่อนเบียร์เป็นพัน จึงได้เก็บอากรมหรสพ บัดนี้ทรงทราบ
 ฝ่าฝืนของรัฐบาลว่า ตั้งแต่โปรดให้ลดจำนวนบ่อนเบียร์ลง ซึ่ง
 ทางที่พวก เดนมาร์ก จะหาผล ประโยชน์ได้น้อยลงไม่ เหมือนแต่ก่อน
 ด้ยเสียค่าอากรเป็นการเดิคร้อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
 ให้คงเก็บอากรมหรสพแต่เฉพาะที่รับเด่งงานบ่อนเบียร์ ถ้าเงินเพื่อการ
 อย่างอื่นนอกจากบ่อนเบียร์แล้ว ขอให้เก็บอากรต่อไป การเด่ง
 งดงดเด่งของ มหรสพทรงโปรดให้ว่า เด่นได้เปิดแต่มีประกาศเป็นคณมา
 เพราะเวลาเมื่อประกาศนั้นบ่อนเบียร์ตามหัวเมืองเด็กหมดทุกมณฑลแล้ว
 ยังมีเหลืออยู่แต่ในกรุงเทพฯ เพียง ๑๓ ตำบล บ่อนเบียร์มาเด็กหมดเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๐ ในรัชกาลปัจจุบัน อากรมหรสพก็เด็กหมดแต่สักนั้นมา
 ข้อความพระบรมราชานุญาตในการเด่งนครเมื่อรัชกาลที่ ๔ มีผล
 ตลอดไปถึงบทธศวรรษ จะต้องอธิบายย้อนความขึ้นไปสักหน่อย คือ
 บรรดาบทธศวรรษที่แต่งมาแต่โบราณ จะเป็นบทที่เอาเรื่องมาแต่
 หนังสือชาดก เช่นเรื่องสังข์ทองกัณฑ์ ฤๅเอาเรื่องมาแต่ิทานในพื้น
 เมือง เช่นเรื่องไกรทองกัณฑ์ มักแต่งแต่ขึ้นไปจนจบเรื่องเหมือน
 อย่างหนังสือกถอนอ่าน ผิดกันแต่แต่งกระบวนกถอนให้เป็นบทศร
 เพราะฉนั้นหนังสือบทธศวรรษของโบราณ ศรจึงเด่นได้สดวกแต่เป็น
 ตอน ๆ บางตอนศรเด่นก็ชวนเบื่อไม่น่าดู แม้บทธศวรรษอิเหนาพระราช
 นิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ก็เป็นเช่นนั้น เพราะทรงแต่งตามแบบโบราณ คือ

เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยจึงทรงพระราชดำริห์แก้ไขกระบวรบทละคร แต่นามาทรง พระราชนิพนธ์เรื่องใด ก็ทรงคัดเอาเรื่อง แต่เฉพาะ ตอนที่เด่นละครมาแต่งบท ตอนที่จะไม่เด่นละครไม่ทรงพระราชนิพนธ์ที่เคียด จึงเกิดแบบบทละครชนิดขึ้นเป็นปฐม มาถึงรัชกาลที่ ๓ มีแต่กรมพระราชวังบวรมหาดคีติพิศเฉพ กับกรมหลวงภูเนตรนรินทรฤทธิ์ ที่ทรงแต่งบทละครอย่างใหม่ (เฉพาะตอนที่เด่นละคร) ตามแบบพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แต่ละครโรงอื่น ๆ ที่เป็นละครของผู้มีบันดาศักดิ์ที่เด่นบทพระราชนิพนธ์ ที่เป็นละครราษฎรไม่กล้าเอาบทพระราชนิพนธ์ไปเล่น ก็เล่นด้วยบทโบราณอยู่อย่างเดิม จนตลอดรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อความปรากฏว่าทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอนุญาตให้เด่นละครกันได้ตามใจ พงกตครราษฎรจึงเอาบทพระราชนิพนธ์ของตนออกไปเล่น คนก็ชอบกันแพร่หลาย แต่นั้นใครจะแต่งบทละครขึ้นใหม่ ก็แต่งแต่เฉพาะตอนที่ให้สนุกเด่น ตามแบบบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ทั่วไป แต่ครั้งนั้นประจวบเวลาหัตถ์ครุผู้หญิงนั้นหมกมายหลายโรงตั้งถ้าวมาแล้ว เจ้าของละครต่างเล่าระแวงหาเรื่องเด่นละครของตน จะให้แปลกกว่าโรงอื่นออกไปอีก จึงเกิดบทละครขึ้นใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๔ มากมายหลายเรื่องด้วยเหตุตั้งถ้าวมานี้

บทละครหลวงในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรวมเกยวดี ตอนพระรามเดิมคงมี
 ใหม่ อย่างพระราชนิพนธ์รวมเกยวดีรัชกาลที่ ๒ ตอน ๓ เป็น
 หนังสือ ๔ เดิมสมุดไทย ทรงพระราชนิพนธ์แปลงบทเมื่อกองเรือ
 พระนารายณ์ปราบหนทุกเรื่อง ๓ เรื่องพระรามเข้าถ่อนพิราพเวียง ๓
 เรื่องระบำเรื่อง ๑ ทรงแต่งบทพระฤษี แต่งทราศันไม้ทองเงินเมื่อก
 โรงก็อีกหลายบท ในเรื่องอิเหนาได้ทรงพระราชนิพนธ์แปลงบทตอน
 อุณากรรณบางแห่ง แต่พระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลงนั้น แยกไว้
 เป็นแพนทหนึ่งมิได้ รือถอนบทเดิม มาในตอนหลังโปรดให้คัดรดวง
 ซ้อมเรื่องยุชณดิชคอีกเรื่อง ๑ แต่หาได้เส่นไม่ เรื่องยุชณดิชค
 กัถาวกัณว่ามีบทพระราชนิพนธ์ บางคนว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาล
 ที่ ๒ บางคนว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ แต่ยังไม่หาพบฉบับไม
 บทละครซึ่งมีขึ้นแต่งขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ มีมากด้อยกัน จะกัถาว
 ถึงแต่เฉพาะที่เป็นเรื่องสำคัญ โดยมีชื่อแปลงเฉพาะเรื่อง ฤๅ
 เป็นเรื่องมีคนนิยมกันแพร่หลาย.

ในจำพวกบทละคร ที่เป็นเรื่อง แปลงนั้น คือ เรื่องอภัยนุราช

๑. บทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ที่กล่าวมานี้หอพระสมุดฯ ได้พิมพ์แล้วทั้ง
 นั้น เว้นแต่ที่ทรงแปลงในเรื่องอิเหนายังหาได้พิมพ์ไม่
๒. บทละครเรื่องยุชณดิชคมีอยู่ในหอพระสมุดฯ ดูทำนองเป็นเรื่องนิทานแขกแปลงชื่อ
 นาคไทยเราเอามาตั้งให้เป็นอย่างเรื่องอิเหนาขึ้นอีกเรื่อง ๑ ส่วนวนกลอนอยู่ในพงศาว
 ฐานที่แต่งบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

สุนทรภู่แต่งถวายพระองค์เจ้าดวงประภา พระราชธิดาในพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง ๑ เป็นหนังสือ ๒ เต็มสมุดไทย แปลก
กับบทละครของสุนทรภู่มีปรากฏแต่เรื่องอุทัยนราชนเรื่องเดียว บทละคร
แปลกอีกเรื่อง ๑ คือ เรื่องมณีนีพิไชยคอนคัน รู้ได้ในท้องสำนวน
ว่า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธทรงแต่งในรัชกาลที่ ๔ แต่มิได้
ปรากฏว่าละครโรงใดเด่นเหมือนอย่างเรื่องอื่น ๆ ที่กรมหลวงภูวเนตร น
ทรทรงพระนิพนธ์ เช่นเรื่องสุวรรณหงษ์เป็นต้น จะแปลด้วยเหตุใดหา
ทราบไม่ มีบทละครอีก ๒ เรื่อง กล่าวกันว่าเกิดขึ้นเพราะภริยาชังคร
ด้วยตามพิศกัณษชังคร ใครแต่งละครเรื่องรวมเกียรติต้องเสียภาษถึง
วันละ ๒๐ บาท แต่ถ้าแต่งเรื่องดกรนอกเสียภาษเพียงวันละ ๒ บาท
จึงมีผู้คิดบทละครเรื่องพิศกัณษชังครเรื่อง ๑ เรื่องควัดคอนท้าวไฉนถัก
นางเทพธิดาเรื่อง ๑ ให้มีกษัตริย์เด่นคล้าย ๆ กับเรื่องรวมเกียรติ แต่
เป็นเรื่องดกรนอกสำหรับเงิน ดียงพิศกัณษชังคร เป็นเรื่องแปลกด้วยเหตุนี้
แต่บทละครนอกที่ขอบเด่นกันโดยมากนั้น มักคิดเอาเรื่องหนังสือ
อ่านมาแปลงเป็นบทละคร คือ เรื่องพระอุทัยมณี เรื่องลักษณะวงศ์
เรื่องศันทโครบ ของสุนทรภู่ ๓ เรื่องนี้เป็นต้น กับเรื่องพระสมุท
อีกเรื่อง เหตุอันเป็นเรื่องสำหรับเล่นละครผู้หญิง ยังมีเรื่องซึ่งคิด
ขึ้นสำหรับเล่นละครผู้ชายประสมโรงกับผู้หญิงอีกชนิดหนึ่ง เช่นเอาบท
เสกามาแปลงเป็นบทเล่นละคร คือ คอนขุนช้างไปช่วยแต่งงานพระไวย
เป็นต้น

๑๖๕๕ ๑๖๕๖ ๑๖๕๗ ๑๖๕๘ มีขอเสวยปรากฏตั้งมาหลายโรง

คือ:—

๑. ตครกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสโรง ๑ ได้ตครกรมหลวง
รักษวณเฑศวร์มาเป็นครุหลายคน แต่เดากันว่าทำว้างอันอนนิตถนตคร
โรงอื่น ถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
ราชินพนธ์เวยระไว้ ในบทรำแม่ศรีเบ็ทโรงตครหลวงว่า:—

“ต้องแม่เอ๋ย แม้งามหนักหนา
เหมือนหนึ่งเทพธิดา ตงมากราบถวายกร
รำเค้นเค้นคู้ ยิ่งกว่ามีมาแต่ก่อน
เป็นแต่ท้ายไม้งอน เหมือนตครนอกเขย”

๒ ตครของพระองค์เจ้าดวงประภา (พระองค์ค้อย) กับพระองค์
เจ้าสุภาววรรค์ (พระองค์ปัก) พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหัดขึ้นด้วยกันที่ในพระบรมราชวังโรง ๑ ได้ครุผู้
หญิงตครหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ ผูกหัด เด่นทั้งตครในตครนอก แต่
เด่นรับงานหาค้อย เด่นมาถึงรัชกาลที่ ๕ จนตครตครพระชนมายุของ
พระองค์เจ้าดวงประภา

๓ ตครของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็น
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมหัดขึ้นโรง ๑ เดากันว่า
เดิมท่านได้พระราชทานบ้านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ที่สะพานหัน มีตครของเจ้าพระยาบดินทรเดชาหัดช้อยในบ้านนั้น

บ้าง ท่านจึงรวบรวมทั้งคนหัดดครชน ครั้นต่อมาจึงหาตัวดครชน
ใหม่อีกชุด ๓ เดือดหาคะตัวจนแต่ที่มขอเตียงวิเศษมาฝึกหัด เดิน
ตามแบบดครหลวงกรุงรัชกาลที่ ๒ แต่ฝึกหัดไว้เฉพาะดครตัวดี ถ้า
จะเดินออกโรงเมื่อใดท่านขอแรงดครนอกโรงอื่น ๆ มาผสมโรง ได้
เคยเดินถวายตัวในรัชกาลที่ ๕

ดครกรมหมื่นนมเสด็จฯ กับดครสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ๒ โรงนี้
นับว่าเป็นดครโรงใหญ่กรุงรัชกาลที่ ๕ นอกจากนั้นในจำพวกดครที่หัด
ดูเดินเองยังมีอีกพวก ๓ เรียกว่า "ดครกุ่มปิ่น" เจ้าของดครเป็น
เจ้าบาง เป็นขุนนางบ้าง มีดครผู้หญิงแต่ที่เป็นตัวดีแห่งละตัวต้อง
ตัว ผสมโรงเดินกันตามวังเจ้าบ้านขุนนางที่เป็นสมาชิกกุ่มปิ่นนั้น จะ
เดินที่ไหนก็กำหนดกัน ครั้นถึงวันนัดผู้เป็นเจ้าของสำนักก็จัดโรงแหก
มีแพทย์เตรียมไว้ สวมวิกต่างพวกตัวดครกับสาวใช้ซึ่งเป็นคันทดแลดู
คู่ไปประชุมกันณสำนักที่จะเดินดคร ครั้นเดินดูกันแล้ว ก็ตั้งโรงมี
ดครเข้าไป ตัวดครแต่งตัวแต่อย่างน้อยไม่ได้แต่งเครื่องดคร ดคร
กุ่มปิ่นเดินอยู่ได้ไม่ช้า มีกติกาคือว่าพวกดครมาฝึกคิดหาตัวดครเข้าไป
ในวัง ถูกกริ้วก็ไม่กล้าเดินกันอย่างเดิมต่อไป แต่เจ้าของดคร
บางคนยังมีตัวดครซ่อนไว้เดินอย่างเงียบ ๆ มาตั้งเป็นดครโรงใหญ่
คือในรัชกาลที่ ๕ ก็มี

ดครที่มีผู้หัดขึ้นสำหรับเดินในงานในพื้นเมืองในรัชกาลที่ ๕ มี
มากมายหลายโรงยากที่จะนับให้ถ้วนได้ จะกล่าวถึงแต่บางโรงที่มีชื่อ

เตียงโดยการเดินญาติที่เดินมาขี้ดียว คือ—

๔ ถกรของเจ้าจอมมารดาจันรัชกาลที่ ๕ หักชนในพระบรมมหาราชวังโรง ๓ ตัวถกรโรงนี้ได้เป็นครหักโรงอื่นต่อไปถวายคนคล้ายกับถกรเจ้าจอมมารดาอัมพามือในรัชกาลที่ ๓

๕ ถกรพระยาดำรงราชฤทธิโกธ (เดื่อ) โรง ๑ แด้วถกรมาเป็นของพระยานราชนุกิจมนตรี (เป็เทียน) ผู้เพนบุตร เดินต่อมาในรัชกาลที่ ๕

๖ ถกรพระยามณเฑียรบาท (บัว) โรง ๑ แด้วถกรมาเป็นของชิดาเชื้อเกษ เดินต่อมาในรัชกาลที่ ๕

๗ ถกรขุ่นี่ด้านเส่มียนตราวงษ์น้ำ บ้านอยู่ที่คุดของสัพพานหัน โรง ๑ เตื่องฎในการเดินเรื่องพระอภัยมณี ว่าเดินต้นนี้

๘ ถกรจางวางเผือก บ้านอยู่ที่ปากคุดองคตาดโรง ๑ เป็นคู่แข่งกับถกรเส่มียนตรา

๙ ถกรนายหมวด บุกรเจ้ากรับ รับมรดกบิดาเดินต่อมาจนรัชกาลที่ ๕ โรง ๑

๑๐ ถกรนายเนตร นายค้าย โรง ๑ นายเนตรเดิมเป็นบุตรของขุนหญิงถัดบ ภรรยาพระยาประจักษ์จรวดีไสย นายค้ายนั้นเดิมเป็นบุตรของกรมหมื่นภูมินทรภักดี เมื่อทรงเด็กเดินถกรจึงมาผัดมโรงกับนายเนตร แด้วถวายเป็นข้าหัดองเดิมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน

พบปะประชาชนได้ เจ็ดสิบเจ็ดปีอยู่ที่พระตำหนักถ่อนภูหลวง^๖ นายต๋าย
เป็นคณบดีโรงคอก เช่นเป็นขุนช่างไม้มีใครดี นายเนตรนงเด้นต์
ทั้งเป็นนางแตเป็นยื่นเครื่อง กระบวรเด้นตกร โรงนมช่อเลี้ยงเด็กงา
มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ จนรัชกาลที่ ๕ จนกระทั่งสิ้นอายุ นายเนตรนง
ต๋ายเด้นต์ ๒ คน นางปัดมอยู่ที่เหนือวัดอรุณ ๑ เป็นน้องของภรรยา
นายเนตรนงคุ่มพวงถกรเด้นต๋อมา .

๓๓ ตกรนายทับ เดิมนายทับเป็นคัวดำดำตกรกรมหลวงรักษ
รณเวศร์ ผักหักตกรถานเด้นเป็นตกรนอกชั้นโรง ๓ ตกรโรงนี้เด้น
ต๋อมาถึง ๓ ชั่วคน คือนางเอมรียนนายทับ เด่นพระจิตวิญญาคี
(ปัดม) พระสุนทรเทพพระม้า (ปัดม) บุตรของนางเอม ยังเด้น
ต๋อมา ตกรโรงนี้ยังเด้นอยู่จนบัดนี้

นอกจากตกรในกบัตกรนอกที่กล่าวมา เมื่อรัชกาลที่ ๔ ยังมี
ตกรชาตรีแตกครมายงมต๋าย ซึ่งเรียกกันว่าตกรแขก เด่นแพร่หลาย
ขึ้นในกรุงเทพฯ ๑ อีก ๒ อย่าง ที่จริงทั้งตกรชาตรีแตกครแขกมีเด้น
ในกรุงเทพฯ ๑ มาแต่ก่อนรัชกาลที่ ๔ แต่ ตกรชาตรีเข้ามาเด้นแต่
ครึงกรุงธนบุรี ต๋อมาถึงรัชกาลที่ ๓ ยังมีพวกชาวเมืองพิทลุงอพยพ
เข้ามาปักกองทัพตั้งเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ ครึงยังเป็นเจ้า

๖ เล่ากันว่า เมื่อนายต๋ายจะอุปสมบทที่วัดพระเชตุพน ทรงจัดการพระราชทาน
ทั้งสิ้น แห่สนุดถึงเลื่องๆ ด้วยขี้ม้าทั้งกระบวร พวกเทศน์แห่ขี้ม้าถ่านกล้วย คนถือ
เครื่องบริหารแลไทยธรรมขี้ม้าหนึ่ง ผู้ถือไตรครองแลอุ้มบวดขี้ม้าโคกร หัวเจ้านก
ขี้มันถือขี้ม้า เล่ากันว่าไม่มีทุกลอย่างหมด ขาดอย่างเดียวแต่มีจริง ๆ เท่านั้น.

พระยาพระคลัง เมื่อราวปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๘๗ อีกครั้ง ๓ พระบาท
 ดมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งบ้าน
 เรือนอยู่ที่ตำบลต่งนามควาย คือแถวถนนหน้าวัดทองแดงตลาดนางเลิ้ง
 ทุกวัน มีพวกตกรชาครเพิ่มเข้ามาอีก ยังมีเชลยต่างแดนตกร
 ชาครอยู่จนทุกวันนี้ ชนเดิมยังเด่นเป็นตกรผู้ชายเหมือนอย่างในรา
 ชาครในมณฑลนครศรีธรรมราช ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ พระราชทาน
 อนุญาตให้ผู้หญิงแต่งงานได้ พวกตกรชาครจึงคิดผูกมิตรผู้หญิงชนแดน
 ประเด็นโรง คนก็หาเด่นแพรวพราวกว่าแต่ก่อน ตกรชาครที่มชช
 เดียงมากเมื่อในรัชกาลที่ ๕ นั้น ๒ โรง คือ :-

ตกรชาครของนายหนู บ้านอยู่ตำบลต่งนามควายโรง ๑ เด่น
 อย่างในราชาครที่มณฑลนครศรีธรรมราช ผิดกันแต่คัวนายโรงได้
 ขญาไม่ใช้เทริด แต่คัวนางเป็นผู้หญิงแต่งคัวอย่างตกรในกรุงฯ กับ
 มีคัวตกรมากกว่าในราในมณฑลนครศรีธรรมราช

ตกรชาครของหลวงอีกโรง ๑ ตกรชาครโรงนี้เป็นผู้หญิงทั้งโรง
 เดิมเป็นตกรของพระองค์เจ้าปัทมราช พระราชธิดากรมพระราชวังบวร
 มหาสุรสิงหนาทรัชกาลที่ ๓ เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานพระบรม
 ราชานุญาตให้เสด็จออกไปอยู่รักษาพยาบาล เจ้าจอมมารดาของท่าน
 (คือเจ้าจอมมารดาน้อยเด็ก เป็นธิดาเจ้าพระยานครฯ พัดมัน) จึงทรงหัด
 ตกรชนทเมืองนครฯ โรง ๑ เดิมหัดเป็นตกรในต้นเรื่องอิเหนา ครั้น
 เจ้าจอมมารดาดังฉนิจกรรมแล้ว เสด็จกลับเข้ามากรุงเทพฯ พาดกร

โรงเรียนเข้ามามีด้วย แต่ถ่วงด้วยเป็นมรรฎกแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งเป็นนครราชสีมา จึงมีนครราชสีมาของหลวงชั้นอีกโรง ๑

นครเขตกที่เดิมเมื่อในรัชกาลที่ ๕ นั้น จะเกิดชนแต่พวกแขกครวี่ที่ได้มาครวี่ปรามปราม เมืองโคร เมืองปัตตานี ตกต่างมาฤ้อย่างไรไม่ทราบแน่ ทราบแต่ว่าที่เดิมมีชื่อเพียงมากนั้น คือ :-

นครนายเดื่อโรง ๑ เรียกกินว่า "นครตาเดื่อ" ตัวนายเดื่อเป็นนายโรงเดินตามแบบนครมายง แต่งตัวอย่างมลายู ร้องก็เป็นภาษามลายู แต่เจรจาเป็นภาษาไทย เดื่อกันว่าชอบเดินเรื่องอิเหนาใหญ่ นครตาเดื่อเดินมาจันรัชกาลที่ ๕

ตัวนครครวี่รัชกาลที่ ๕ ที่ได้เป็นครูตครค้อมามาก ที่ยังมีตัวครอยู่ในบั้นนักหลายคน จะนับในนครหลวงก่อน

ครูย่นเควือง

๑ เจ้าจอมมารดาขาว เป็นตัวอิเหนา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเป็นท้าวอรจันทร์ เป็นครูตัวอิเหนาตครหลวง กรมมหรคัพในรัชกาลปัจจุบันด้วย

๒ เจ้าจอมมารดาเขียน เป็นตัวอิเหนา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ แลหัดตครรำของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์

๓ เจ้าจอมมารดาต้น เป็นตัววิหยาสะกำ ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเป็นท้าวอนิตาภิวาริน

- ๔ ท้าวซัน เป็นตัวประจันตา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
- ๕ ต่อมาเป็นท้าวอินสุริยา
- ๕ คุณดัมฤทธิ์ เป็นตัวจรงกา ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕
- ๖ เจ้าจอมมารดาซ้ายรัชกาลที่ ๕ เป็นยืนเครื่องชั้นเด็ก ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ แด่ครูตครคณะตวงกุหลาบในรัชกาลที่ ๕ บคยุบนั้น

ครูยักษ์

- ๗ คุณตันจี่ เป็นตัวทศกรรฐ มีชื่อเต็มตั้งเอกภาในระบบวเปนทศกรรฐ ว่าในสมัยเดียวกันไม่มีตัวตั้งผู้ชายผู้หญิง แด่ถึงแก่กรรมเสียในรัชกาลที่ ๕ เท่ากันว่าตั้งแต่คุณตันจี่ถึงแก่กรรมแล้วก็มีได้ โปรดให้ ตครหลวงเด่น เรือง รามเกียรติ์ ตอนมีบททศกรรฐ มาจนตครตวัรัชกาล คุณตันจี่ได้เป็นครูตครเจ้าจอมมารดาจัน
- ๘ คุณเด็ก เป็นตัวนทก ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาได้เป็นท้าวไต้พานิชเวศน์.
- ๘ คุณกุหลาบ วิชาเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) เป็นทศกรรฐตัวนั่งเมือง ไปฝึกหัดตครชั้นที่เมืองตงขตาเมื่อในรัชกาลที่ ๕ โรง

ครูนาง

- ๑๐ เจ้าจอมมารดาเอม เป็นตัวนางมะเดหัว ได้เป็นครูตครในรัชกาลที่ ๕

๓๑ เจ้าจอมมารดาห้อง เป็นตัวนางจินตหรา ได้เป็นครู
ครุฑทองในรัชกาลที่ ๕

๓๒ เจ้าจอมมารดาทิมมีรัชกาลที่ ๕ เมื่อยังเป็นเด็กอยู่ใน
รัชกาลที่ ๔ เป็นตัวนางแมง ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นตัวนางเกนหลง
หนึ่งหริดี ต่อมาได้เป็นครุฑทองในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครุฑ
ครุฑทองตามในรัชกาลปัตยุบันนี้

๓๓ ท้าววัน เป็นตัวนางประเสริฐ ได้เป็นครุฑทอง
ในรัชกาลที่ ๕

๓๔ คุณดำเิน (น้องคุณตันจันทศกรรัฐ) เป็นตัวนางบาทย์
ได้เป็นครุฑทองในรัชกาลที่ ๕

๓๕ คุณอรุณ เป็นตัวนางบุษบาชนใหญ่ ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็น
ภรรยาพระยาอรรคราชวราทร (เนตร) ได้กลับเข้ามาเป็นครุฑทอง
ในรัชกาลที่ ๕

๓๖ เจ้าจอมธมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นตัวนางชนเด็ก ได้เป็น
ครุฑทองในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครุฑทองตามในรัชกาล
ปัตยุบันนี้

ครุฑทองตัวเจ้าพระยา ๑ ที่เป็นครุฑชนใหม่ ได้เป็นครุฑ
ชนเด็กในโรงเดียวกันมีหลายคน แต่ที่ปรากฏชื่อว่าได้ไปเป็นครุฑ
โรงอื่นนี้ คือ :-

๑ หม่อมแก้ว เป็นตัวไกรทอง (ศิษย์คุณน้อยงอก) ได้เป็น

ครุฑครท้าวราชกิจวัตร แด่เป็นครุฑครในกรมมหรศพ ทรงตั้งเป็น
ท้าวศรีสุนทรนาฏ ในรัชกาลปัจจุบัน

๒ หม่อมแย้ม เป็นตัวอโณเภา ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวัตร
แสดงกรมสมเด็จพระศรี

๓ หม่อมคีตา เป็นตัวยักษ์ ได้เป็นครุฑครเจ้าพระยาสุร
พันธุพิพิธ

๔ หม่อมแสง (ถูกเจ้ากรับ) เป็นตัวนางจินศรทรา ได้เป็น
ครุฑครเจ้าคุณจอมมารดาเฮมวงษ์

๕ หม่อมฉันทน์ เป็นตัวนางเอก ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวัตร
แด่เป็นครุฑครกรมมหรศพอยู่บัดนี้

๖ หม่อมทัน เป็นตัวนาง ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวัตร
ครุฑครเจ้าจอมมารดาจันทร์ ที่ได้เป็นครุฑครโรงอื่น คือ—

๑ ชื่อถัดบ เป็นตัวนายโรง ไปเป็นภรรยาเจ้าพระยามหินทร
ต่อมาได้เป็นครุฑครสมเด็จพระศรี

๒ ชื่อทิม เป็นตัวนางเอก ได้เป็นครุฑครพระยาวิชิตสงคราม
จางวางเมืองภูเก็ต

๓ ทรนายทับ พระสุนทรเทพระบำ (เบียดัน) ทดนายทับ
ได้เป็นครุฑครอบดกรนอกอยู่บัดนี้

๔ ชื่อครุฑครรัชกาลที่ ๔ ที่ได้เป็นครุฑครต่อมาขงมอก ดับชื่อไม่ได้
หมด จึงจดไว้แต่เท่านี้

ตำนานนครศรีวิชัยภาคที่ ๕

ถึนครวิชัยภาคที่ ๕ พนมมะเข็ง พ.ศ. ๒๔๓๒ ซึ่งเปนปีที่ ๒ ถึมีช้าง
ทรงเมืองเชียงใหม่ (คือพระเจ้าตรวรวรณ) มาสู่พระบารมี แล้ว
ไตร่ทรงเมืองนคร (คือพระมหารพีพรณคชพงค์) มาแต่เมืองนคร
ศรีธรรมราชอีกข้าง ๑ มังานส้มโกลาเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๓ พร้อม
กันทั้ง ๒ ข้าง

ประเพณีการส้มโกลาข้างเผือกแต่ก่อนนั้น ปลุกโรงส้มโกลา
ทั้งตั้งนามไชยให้ประชาชนได้เห็นเมื่อช้างขึ้นระดาง เรียกว่าส้มโกลา
โรงนอกครั้ง ๑ ครั้นเสร็จการส้มโกลาโรงนอกแล้ว เมื่อพาช้างเผือก
เข้าไปไว้ในโรงข้างต้น มีการส้มโกลาภายในพระราชวัง เรียกว่า
ส้มโกลาโรงในอีกครั้ง ๑ ในงานส้มโกลาโรงในที่นี้มีผู้หญิงของ
หลวงเปนแบบมาแต่ในรัชกาลที่ ๒

ครั้งส้มโกลาพระเจ้าตรวรวรณกับพระมหารพีพรณคชพงค์เข้า
โรงในในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้มีผู้ตรวจที่โรงนครหลังวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม ตอนเย็นถึงกับระบำตลก คั้วตลกเด็กถ้วนแต่จำของ
ผู้ชายที่มีชื่อเดียวในเจตนาจะมาเล่นประสมโรง นายต่ายข้าหลวงเดิม
เปนคั้วพระอรชุน นายขำแตรเปนคั้วนางเมขลา นายรุ่งเปนคั้วรามสูร

๑ ซึ่งตั้งในคัมภีร์เรียกว่าคัมภีร์ศัลนิม นับว่าศักดิ์สูงเสมอช้างเผือก ทั้งจริงหาเจอ
กว่าช้างเผือก เคยปรากฏในพงศาวดารแต่ ๒ ข้าง พระเจ้าตรวรวรณนี้ยังปลาคที่ต่าง
เหมือนรูปเขียนไว้ในตำราโบราณคั้ว

บทร่วมกันทรงพระราชนิพนธ์ไว้แต่เมื่อยังเสด็จประทับอยู่พระตำหนัก
 ชั่วคราวตามในรัชกาลที่ ๔ เด่ากันว่าขบขันนัก ครั้นวันรุ่งขึ้นโปรดให้
 ขอแรงตรุษผู้หนึ่งของหลวงศรีวิภาคที่ ๒ ซึ่งยังมีคดีอยู่ที่เอดตา
 นนเด่นเรื่องตั้งชื่อของ ศิวตศรที่เด่นถวนศรทงนหน คือ คุณบึงคิ้วท้าว
 สยามนคเดิม เปนท้าวสยามนค คุณท้าวจรจันทรมาถยตัวพระตั้งชเดิม
 เปนพระตั้งช คุณเขาคิ้วเงาะเดิม เปนเงาะ คุณจาดดำดำเปนเขยใหญ่
 คุณฮ่งเต้าเปนนางนงนขา คุณเอี่ยมบุษบาเปนนางรจนา คุณขำ
 บาหยันเปนหัวหน้าางทั้งหก ส่วนตัวมตตแตตัวรองนั้นโปรดให้ตร
 หลวงในรัชกาลที่ ๔ ช่วยเดินผลสมโรง คอมาถึงบึงอก พ.ศ. ๒๔๓๕
 มีช้างเผือกมาแต่เมืองสุพรรณภูมิ (คือพระเสด็จตรสุภาพรรณ) จะ
 มีตครหลวงสมโรงในตามแบบเก่าตถ ตครหลวงยังไม่ได้หัดช
 ใหม่ในรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้ขอแรงตครหลวงศรีวิภาคที่ ๔ รวม
 กันชักซ้อมเดินเรื่องชเินาต่อมาตถระยะ ๓ แต่เดินเนภาระงานสมโรง
 ช้างเผือก ถ้าเปนงานอื่นเช่นงานได้กนค้เปนคั้น ก็โปรดให้หาตครที่
 ผูกหัดกนชชางนอก มีตครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ชารง เมื่อยังเปน
 พระยาราชสุภาวดี แตตครพระยพิไชยสงคราม (อ่า) ช้างหลวงเดิม
 เมื่อยังเปนพระอินทรเทพเปนคั้นเข้ามาเดิน บางทีมีทวารดีโมธรวีใหม่
 โปรดให้เดินตครตมค ผู้ที่เดินเจ้านายกมี ชุนนางกมี แฉวตศรทระ

๑๑ บทร่วมกันทรงพระราชนิพนธ์ เดียวนี้เป็นแต่ถักกันได้อนละเล็กละน้อย ทา
 ฉบบให้ตลอดไม่ได้.

ดัมคิเด้น แต่เด้นเปตศรพุด นิมว่าตศรพุดในภาษาไทยมีชนเป็นที่
 แรกในครั้งนั้น เขาเรื่องตศรพุดเช่นเรื่องตั้งรัชสมัยไทยมาเด้นเปตศร
 พุดบ้าง เขาเรื่องนิทานมาเด้นบ้าง คราวสุดท้ายเด้นเรื่องนิทราชาคิริช
 เมือบเกาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ ต่อมาราวเมื่อปีมะเด็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็นปี
 ที่ ๑๕ ในรัชกาล จึงได้เริ่มหัตตศรพุดวงชั้นใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ด้วย
 จะมั่งงานส้มโภษพระนครอายุครบ ๓๐๐ ปี เป็นงานใหญ่ในปีมะเมีย
 พ.ศ. ๒๔๒๕ โปรดให้ตศรพุดวงครั้งรัชกาลที่ ๕ เป็นศรพุดหัตตศร
 พุดชั้นใหม่ชุดหนึ่ง เด้นเรื่องอิเหนา ตงแต่อิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาต่า ไปจน
 ตมหอบนางบุษบา ได้ออกโรงเด้นงานที่โรงตศรพุดชั้นหน้าพระที่นั่ง
 อารณพโมกข์ เมื่อเฉลิมพระราชมนเทียรพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
 เนื่องในงานส้มโภษพระนครครั้งนั้น แต่ตศรพุดที่หัตใหม่เด้นคราว
 เดียวแล้วก็เลิกหาได้เด้นต่อมาอีกไม่.

แต่ตศรพุดหญิงของตศรพุดยังได้เด้นเป็นพิเศษอีกครั้ง ๑ เมื่อวัน
 โทสินทรศก ๓๓๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ในงานส้มโภษเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุล
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากประเทศยุโรป ครั้งนั้นคน
 ทั้งหลายพากันชื่นชมได้มนัสทั่วทุกชาติทุกชนชั้นนับดาศักดิ์ ต่างพวกด่าง
 พากันจัดการส้มโภษ มั่งงานด่าง ๆ ตัดคอกันมาจนเกือบเดือนหนึ่งจึง
 เสร็จงาน ในคราวนั้นท่านช่างไนที่ได้เป็นข้าราชการมาในรัชกาลที่ ๕
 พากันปรารภว่า ประเพณีการส้มโภษแต่ก่อนมา ถูเป็นงานใหญ่แล้ว
 เคยต้องมิดศรพุดอิเหนา แต่ครั้งนั้นขาดไปเพราะไม่ได้มีศรพุดหัตตศรพุดได้

เหมือนแต่ก่อน ท่านจึงคิดว่าในพวกท่านที่เคยเป็นตบครกยังมีดวง
 เหลืออยู่หลายคนด้วยกัน ยังไม่มีโอกาสที่จะได้สนองพระเดชพระคุณ
 ในครั้งนั้น ควรจะรวมกันเด่นตบครกเห็นาสัมโภช จะได้สนองพระเดช
 พระคุณกับเขาบ้าง ปกติชากันแล้วจึงนำความที่ปรารภขึ้นกราบบังคม
 ทูลสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงดำริ้จราชการ
 แผ่นดินค่างพระองค์ แต่ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เก้าเจ้าอยู่หัวยังไม่เสด็จกลับ ก็ทรงยินยอมโมทนาความประสงค์นั้น
 ทรงรับเป็นพระราชธุระอุดหนุนในการตั้งปวง ตลอดจนสร้างเครื่อง
 แต่งตัวตบครกพระราชทานใหม่ให้บางเบาสำหรับผู้ที่สูงอายุ แต่เดี๋ยวจึง
 ทอดพระเนตรซักซ้อมเต็มอ จนได้ออกโรงเด่นตบครกที่โรงปลูกชั้น
 ในสวน (คือวัดชัย) ริมประตูแดงราชกิจ เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๒๔๔๐ เด่นตบครกเข้าเฝ้าท้าวดาหิา แด่คอนบวงด้รวงขับ
 รำเมื่อไรบัด ตัวตบครกที่เด่นครั้งแรกนี้เปนตัวสำคัญ คือ :-

ท้าวดาหิา	เจ้าคุณพระอัยยิกา
ท้าวดาหิา เมื่อบวงด้รวง	เจ้าจอมมารดาหิา
อิเหนา	ท้าววรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาต)
ตั้งคามาระตา	เจ้าจอมมารดาเขียน
สุหรานากง	ท้าวอนิลาภิชาธิณี (เจ้าจอม มารดาสู่น)
กรัศปาคี	เจ้าแก้วเหลียม (ภายหลังเป ท้าวศรีดีจจา)

ดำต๋า	เจ้าจอมหนูต๋า
จรรยา	เจ้าแก้วมณีตรี
ตั้งยศตรา	หม่อมเจ้าชายธานีนิวัต ในกรม ขุนพิทยดามภพดิษชาติ คุณท้าว วรจันทรผู้เป่าย่า หักให้รำดำหรับ เด่นในคราวนั้น
คำมะหง	ท้าวโตภานีเวศน์ (เล็ก)
ยาต๋า	เจ้าแก้วสารภี
ประสันดา	ท้าวอินสุริยา (ชั้น)
กระระดาหตา	เจ้าแก้วเห็ดข่ม เจ้าแก้วขุ่มเป็นแทน คอนเจ้าแก้วเห็ดข่มเป็นภริคปากัด
ยะรุตะ	เจ้าแก้วขำ
ปุนตา	เจ้าแก้วขุ่น
นางประไหมตุ่หรี	เจ้าจอมมารดาขุ่ม
นางมะเคหวี่	เจ้าจอมมารดาเอม
นางมะโต	เจ้าจอมมารดาดวงคำ
นางดิฏ	เจ้าจอมมารดาพุ่ม
นางเหมาหตาหัง	ขวัญยาขอรุ่น (ซึ่งเคยเป็นตัวบุษบา ดกรชนใหญ่ในรัชกาลที่ ๔)
นางบุษบา	เจ้าจอมมารดาห้วง

นางบาทน	เจ้าแก้วไย
นางประเศทริน	เจ้าแก้วเป็ดยน (ภายหลังเป็นท้าวอินธุริยา)
นางผู้รับตั้ง	เจ้าจอมมารดาตั้งดาตย์
นางผู้รับตั้ง	ท้าวศรีจุฬาคา (เจ้าจอมมารดาอิน)

ตั้งบุตรที่เป็นเสนาเดนางกำนัด ก็ตั้งนาคได้เคยเป็นบุตรหลวงมา
 ในรัชกาลที่ ๔ มีอายุกว่า ๕๐ ขึ้นไปทั้งโรง แต่ยังมีชนเด็กเข้าเด่น
 ด้วยอีกพวก ๓ โดยเมื่อชื่อมดกรนน สืบเจ้าพระบรมราชินีนาถ
 เจ้าพระพิทักษ์ทรงอำนาจ สืบเจ้าพระเจ้าสุทธยาเชษฐาธิราช
 เจ้าอภัยทรงเงินบ้าง จึงโปรดให้สืบเจ้าพระเจ้าสุทธยาเชษฐาธิราช
 เจ้าสุทธยาเชษฐาธิราชกับท้าวหม่อมเจ้าเด็ก ๆ ที่เป็นหลานของท่าน
 ผู้เป็นบุตร แต่งเป็น "พระและโคกระทิงมहिษา" ตั้งชื่อต่าง ๆ
 ขึ้นเป็นเครื่องบงตั้งรองของท้าวดาหาทังฝั่ง ส่วนข้าราชการฝ่ายใน
 รัชกาลที่ ๔ ที่มีได้เป็นบุตรก็พากันตั้งมีคมารับหน้าทูลด้วยเหลือต่าง ๆ
 ดังเช่นพระองค์เจ้าพรณราย ทรงรับเป็นผู้ถวายโขนมวงคนแทนผู้
 เด่นนครเป็นต้น นครหลวงเด่นครั้งทกต่างนกงตั้งบุตรแก่ชราจักรัง
 แต่เพราะเด่นด้วยความเต็มใจ จะสนองพระเดชพระคุณให้ สืบกับโกลก
 กระบวรร้างมาช้านาน มีคนอยากศุนมาก แต่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งว่า ผู้ที่เด่นนครดวนบนตาศักดิ์สูง เป็น
 เจ้าจอมมารดาของเจ้านายที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในแผ่นดินก็หาด้วยพระองค์

ควรจะดูแลแต่เป็นลูกเป็นหลาน จึงหาไปรดให้ผู้อื่นดูไม่ ตครหลวง
ครั้งรัชกาลที่ ๕ เห็นคราวที่ถ่วงเป็นครั้งที่สุดที่ตครหลวงเด่นในรัชกาล
ที่ ๕ แค้นมาตครผู้หญิงของหลวงก็มีได้เด่นอีก แม้มีการหลวง
ฤจะทอดพระเนตรตคร ก็ไปรดให้หาตครผู้อื่นเข้ามาเด่นจนตคร
รัชกาล

ตครผู้หญิงที่หัดกันจนชางนอกครั้งรัชกาลที่ ๕ ที่เด่นตครของผู้
บันดาศักดิ์มีมากกว่าเมื่อรัชกาลที่ ๔ เพราะเด่นตครกันแพร่หลายออก
ไปจนหัวเมือง จะกล่าวถึงแต่ตครซึ่งนับว่าเป็นโรงใหญ่ในกรุงเทพฯ
ก่อน คือ

(๓) ตครของพระองค์เจ้าสิงหนาทราชครูวงศ์ฤทธิโรง ๑ เริ่มหัด
มาในรัชกาลที่ ๔ มาตั้งโรงในรัชกาลที่ ๕ ตครโรงนี้เด่นตครในคาม
แบบรัชกาลที่ ๒ ยั่งยืน เมื่อพระองค์เจ้าสิงหนาทสิ้นพระชนม์แล้ว
เป็นของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์รับตั้งตครต่อมา ตครโรงนี้ได้
เด่นงานหลวงมากกว่าตครโรงอื่น แต่มีตครที่รำดีถึงฝีมือครูหลาย
คน แต่ฝึกหัดกันต่อมาในโรงเดียวกันนั้นเองเป็นพื้น มีปรากฏว่า
ไปเป็นครูโรงอื่นแต่คุณหญิงเทศ นุกานุกรักษ์ เป็นตัวยักษ์ ได้เป็น
ครูอยู่ในกรมมหรศพบัดนี้ คอนหลังเจ้าพระยาเทเวศร์ ๖ เด่นตครนอก
เช่นเรื่องพระอภัยมณีเป็นโรงใหญ่บ้าง แล้วสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
นริศรานุวัดติวงศ์ ทรงช่วยคิดให้เด่นตครไทย เป็นทำนอง ตครอปร่าฝรั่ง
เรียกว่าตครดึกดำบรรพ์อีกอย่าง ๓

อนึ่งเมื่อเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ บังคับการกรมมหรสพนั้น ได้ฝึกซ้อมโขนหลวงให้เด่นดรรว่าเป็นที่แรก เคยเด่นทองเรื่องรามเกียรติ์แต่เรื่องอิเหนา นับว่าดกรผู้ช่ยโรงถับมีรณอย่างครังรัชกาลที่ ๓ อีกโรง ๓ มีตัวที่ได้เป็นครุฑครค้ดมา คือ:—

๑ พระยาพรหมชาติบาด (ทองใบ) เป็นตัวทศกรรฐ์ไม่มีตัวผู้ในสมัยเดียวกัน ได้เป็นครูยกษ์ทั้งโขนแดงคร

๒ พระยานัฏกนรวิทย์ (ทองดี) น้องพระยาพรหมชาติบาด เป็นตัวพระราม ได้เป็นครูครอบโขนดกรในกรมมหรสพอยู่บัดนี้

(๒) ดกรของเจ้าคุณจอมมารดาแอม หัดขึ้นในวังนำโรง ๓ เด่นตามแบบดกรหลวงเป็นพน กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงพระนิพนธ์บทดกรนอกให้เด่นบ้าง มีตัวดกรโรงนี้ได้ ไปเป็นครุฑครค้ดที่อื่น คือ:—

๑ ชื่อปริง เป็นตัวอิเหนา ได้ ไปเป็นครุฑครค้ดมเด็จพระศรีดัดดีกรุงกัมพูชา

๒ ชื่อเด็ก เป็นตัวสังคามาระคว ได้ ไปเป็นครุฑครค้ดมเด็จพระศรีดัดดีกรุงกัมพูชา

(๓) ดกรของเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงโรง ๓ เด่นเป็นเชื่อนมาแต่แต่ในรัชกาลที่ ๔ มาตั้งเป็นโรงใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ เดิมชอบเด่นเรื่องดาหัดัง ค้อมาเด่นทั้งดกรในแดงครนอก กระบวรรำเจ้าพระยามหินทรฯ ก็ดยักเขียงไปจากแบบหลวง จนเกิดเป็น

แบบตครเจ้าพระยามหินทร ฯ ชนิดถ้อยอย่าง ๑ มีผู้นิยมเอาอย่างกัน
ก็มาก

เจ้าพระยามหินทร ฯ เป็นผู้คิดให้ตครไทยเล่นประจำโรงเก็บเงิน
คนดูเป็นครั้งแรก เรียกโรงตครของท่านว่า “ปรีณัติเอเคอ” หมายความว่า
ว่าเป็นตครของพระองค์เจ้าที่เป็นหลานของท่าน มีกำหนดเล่นเวลา
เดือนหงาย แต่แรกเล่นเดือนระดังโรดาหะ ๓ แต่เรียกตามภาษา
อังกฤษว่าวิก ๓ ภายหลังเล่นเป็นเดือนละ ๒ ดับดาหะ คงแต่เงิน ๘ คำ
ไปจนแรม ๘ คำ คนก็ยังเรียกตครที่ท่านตั้งตครว่า ๑ ว่า “วิก”
อยู่อย่างเดิม จึงเป็นต้นตำราที่ตครโรงอื่นคัดลอกจนตึกเขาเป็นกำหนด
เล่นต่อมา

ตัวตครโรงนี้ได้เป็นครูฝึกหัดโรงอื่นหลายคน ^{๘๘๘} ทมิชขอปรากฏ
คือ:—

- ๑ ชื่อเบา หลานเจ้ากรับ เป็นตัวเงาะ เป็นภรรยาเจ้า
พระยามหินทร ฯ ต่อมาได้เป็นครูตครเจ้าคุณจอมมารดาแพ
- ๒ ชื่อเป็ดยืน เป็นตัวท้าวดำมนต์ เป็นภรรยาเจ้าพระยา
มหินทร ฯ ได้เป็นครูตครเจ้าคุณจอมมารดาแพ
- ๓ ชื่อเครือ เป็นตัวมิ่งราชกษยชวา ได้เป็นครูตครสมเด็จพระ
แดงครเจ้าคุณจอมมารดาแพ

๑ ชื่อเหมือนกับตครปรีณัติเอเคอในเมืองลอนดอน ที่ท่านได้ไปดูเมื่อครั้งเป็น
อุปทูตไปกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม)

๔ ชื่อตั้งยม เปนตัวอื่นเครื่อง ได้ ไปเปนครุฑครเจ้าอินทวโร
วดีอุยวงศ์เมืองเชียงใหม่

เมื่อเจ้าพระยามหินทรฯ ๑ ถึงอัตถิกรรมแล้ว ดครโรงนี้โดย
มากไปอยู่ในเจ้าหมื่นไวยวรนาถ บุศ บุตรของท่าน ปรากฏชื่อวา
ดครบุตรมหินทรฯ ได้เคยพาไปเดินจนประเทศยุโรป เมื่อตั้งอายุบุตร
มหินทรฯ แล้วเปนดครของคุณหญิงเดือนฤทธิ เทพหัสดินทร ณกรุงเทพฯ
เรียกชื่อว่าดครผสมสามัคคีต่อมาจนเด็ก

(๔) ดครของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) โรง ๓ เด่นกับ
โมหิรที่ตายกับดครกตายุรัชกาลที่ ๓ แต่มีตัวดคร เด่นเรื่องอิเหนา
ร้องตำต่าง ๆ บางทีเปนเพลง ๓ ชั้นก็มี หาได้เด่นเหมือนดคร
โรงอื่นไม่

(๕) ดครของท้าวราชกิจวัตร แพ ชิดามมเด็จพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์โรง ๓ เด่นทั้งดครในแสดครนอก ตัวดครมี
น้อยแต่ได้เคยเด่นถวายตัว

(๖) ดครของเจ้าคุณจอมมารดาแพโรง ๓ เด่นตามแบบดคร
เจ้าพระยามหินทรฯ ๑

(๗) ดครของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์โรง ๓ ทรงหัสน
เมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เด่นทั้งดครในแสดครนอก ได้เคยเด่น
ถวายตัวหลายครั้ง เดิมเด่นเปนดครรำ แล้วเด่นเปลี่ยนแปลงไป
เปนดครร้อง ตั้งโรงเด่นอย่างดครเจ้าพระยามหินทรฯ ๑ เรียกว่าดคร

ประกาศ เป็นต้นแบบแผนของตกรรองที่เดินกันมาจนทุกวันนี้
ตกรผู้หญิงที่หัดขึ้นเดินตกรนอกเมื่อรัชกาลที่ ๕ ยากที่จะนับจำนวน
ให้ก่อนได้ จะกล่าวถึงแต่ที่เป็นตกรมีชื่อโด่งดัง คือ—

(๘) ตกรของหม่อมเจ้าเต่า (หม่อมเจ้าตมุน) ในกรมพระ
เทพนครวังหน้าวัง ๑

(๙) ตกรของพระยาจักรียุมนครี (เนียม) เมื่อยังเป็นพระยา
อินทราธิบดีตั้งหาราชรองเมืองวัง ๑

(๑๐) ตกรของพระยาพิศาลมณฑลพานิช จีนตั้ง โรง ๑ โรงนี้เดิน
กระบวนตัวเองเป็นครุมีดกับโรงอื่น

ส่วนตกรที่หัดขึ้นตามหัวเมือง ที่มีชื่อว่าเป็นตกรโรงใหญ่เดิน
ตกรใน มีเรื่องอืเนาเป็นต้น คือ—

(๑๑) ตกรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่โรง ๑

(๑๒) ตกรของเจ้าอินทวโรธ เจ้านครเชียงใหม่โรง ๑ เดิน
ตามแบบตกรเจ้าพระยามหินทร ฯ เคยเดินถวายตัว

(๑๓) ตกรเจ้าบุญทวดวงศ์มานิต เจ้านครลำปางโรง ๑

(๑๔) ตกรของเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ หัดขึ้นแต่เมื่อยังเป็น
พระยาเพชรบุรีโรง ๑ ได้เคยเดินถวายตัวหลายครั้ง

(๑๕) ตกรของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) เมื่อยังเป็น
พระยานครศรีธรรมราชโรง ๑

(๑๖) ตกรของเจ้าพระยาตากทวารวดีนิทร (เย็บ) เมืองพระ

ตะบอง (หัตถ์มาแต่ในรัชกาลที่ ๕) โอง ๓

(๑๗) ตะบองของพระยาวิฑิตสงคราม จางวางเมืองภูเก็ต โอง ๓

(๑๘) ตะบองของพระยาเด่นานุชิต (นุช) เมืองตะกั่วป่า โอง ๓

(๑๙) ตะบองของพระยาจตุรราชโกศากร (คอซิมเด็ก) เมือง
หลังถ้อง โอง ๓ ได้เคยเด่นถวายตัว

(๒๐) ตะบองของคุณกุหลาบ ธิดาเจ้าพระยาวิเชียรคีรี เมือง
สงขลา โอง ๓

บทละครที่มอบใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๕ ที่เป็นพระราชนิพนธ์ คือคำ
เจรจาครือเหินา ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อครั้งต้นนครหลวงที่หัตถ์ใหม่
ในรัชกาลที่ ๕ เรื่อง ๓ กับละครเรื่องเงาะป่าเรื่อง ๓ เหตุที่ละคร
พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่านั้น เดิมทรงแต่งแก่เจ้าชายไว้
คน ๓ ชื่อว่าคนึง ได้มีรับสั่งตามเด็กคนึงถึงประเพณีต่าง ๆ ของพวก
เงาะเรื่อง ๆ ครั้นเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ทรง
ประชวรไข้ ครั้นพระอาการค่อยคลายขึ้น แต่หมอยังห้ามมิให้เสด็จ
ออกจากห้อง ๗ วัน จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่าพอแก้
รำคาญเป็นหนึ่งต่อประมาณ ๓ เต็มสมุดไทย ต่อมาโปรดให้หมโหว่
ร้องถวายทรงฟังบ้าง แต่ได้โปรดให้ต้องเล่นละคร เขาตัวเด็กคนึง
เงาะหัตถ์ว่าทำบาทของตัวเอง เล่นตอนต้นทอดพระเนตรครั้ง ๓

๑ บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องเงาะป่า พระราชทานกรมสิทธิแก่สมเด็จพระเจ้าลูก
เธอ เจ้าฟ้าหญิงนิลบุษยมาศ ได้พิมพ์แล้ว ๒ ครั้ง.

ส่วนบทละครนอกมีปรากฏ คือ กรมพระราชวังบวรมหาไชยวงษ์
 ทรงพระนิพนธ์เรื่องพระศมุต ตั้งแต่พระศมุตเข้าสวนจนถึงทำวณจักร
 ตัม ให้เจ้าคุณจอมมารดาเฮมแต่งละครเรื่อง ๑ เป็นหนังสือ ๓ เล่ม
 ตัมกไทย บทละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ แต่งเรื่องนารายณ์
 สิบปางบางตอน เรื่องพระอภัยมณีบางตอน แต่เรื่องพระตอเรื่อง ๒
 ต่อมาเมื่อแต่งละครดึกคำบรรพ์ ตัมเค็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์
 ทรงคิดบทละครเรื่องอิเหนา เรื่องตั้งชัของ เรื่องตั้งชัคคีไชย และ
 เรื่องคำวมาแปลงเป็นบทละครดึกคำบรรพ์หลายตอน^๑ เมื่อกรมหมื่น
 นารายณ์ประพันธ์พงศัตรงแต่งละครว่า ก็ทรงพระนิพนธ์บทอันหลายเรื่อง
 หลายตอน คือเรื่องไกรทอง เรื่องพระตอ แต่เรื่องขุนช้างขุนแผน
 เป็นต้น แต่ละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศิริราชเป็นมืบทที่แต่งใหม่ยาก
 ยิ่งกว่าโรงอื่น ชันเดิมเจ้าพระยามหินทร ๗ ได้นายจวนกับนายทิม
 (นักเทศน์มหาสาร) เป็นคนชำนาญกตอนมาช่วยแต่งบทเรื่องดาหลัง
 กับเรื่องขุนช้างขุนแผน มาชันหลังได้หัตถวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม)
 เมื่อยังเป็นขุนจวบพลริษมาเป็นผู้แต่ง เขาเรื่องราชาธิราชมาแต่งเป็น
 บทละครเรื่อง ๑ หลายตอน เขาเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน คือตอน
 พลายเพชรพลายบัว^๒ มาแต่งเป็นบทละครอีกตอน ๑ คัดเขาเรื่องใน

๑ บทละครดึกคำบรรพ์ยังไม่ได้พิมพ์ น่ากลัวจะสูญหายไปเสียบ้างแล้ว.

๒ ในบรรดาเรื่องละครที่เจ้าพระยามหินทร ๗ ริส่น เรื่องราชาธิราชกับเรื่องขุนช้าง
 ขุนแผน เป็นดีกว่าเรื่องอื่นหมด.

พงศาวดารจีนมาแต่งเป็นบทละครหลายเรื่อง คือเรื่องห้องดิน เรื่อง
 คังฮั่น เรื่องสามก๊ก เรื่องหงอโต เรื่องซุยถัง เรื่องบ๊วนฮวยเหต
 เหล่านี้ นอกจากนี้เขาเรื่องหนึ่งได้ออกตอนอ่านมาแต่งเป็นบทละครเป็น
 ตอน ๆ อีกหลายเรื่อง คือเรื่องจันทโครบ เรื่องทิดวงค์ เรื่องมณ
 ฑ์วิวงค์ เรื่องลักษณะวงค์ เรื่องพระสมุท เรื่องสิงห์ไทรภพ เรื่อง
 สุริยวงค์พรหมเมศวร์ เรื่องสามฤๅษี เหล่านี้ ที่หลวงพัฒนาพงศ์ภักดีคิด
 เรื่องขึ้นใหม่เองก็ ๒ เรื่อง คือเรื่องวงค์เทวราช เรื่อง ๓ เรื่องยักษ
 ยักษาเรื่อง ๑

บทละครทั้งนี้วางเค้าก่อนเป็นแต่หนังสือเขียน พิมพ์พิมพ์เมื่อใน
 รัชกาลที่ ๕ ดูเหมือนหม่อมตมิตเจ้าของโรงพิมพ์ที่บางคอแหลมได้พิมพ์
 เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ฉบับของสมเด็จพระยา
 ไปพิมพ์ก่อน หม่อมตมิตริพิมพ์จำหน่ายที่ระเด่นสมุทไทย ขาวราคา
 เด่มละดั่งถึง (๒๕ สตางค์) พอออกจำหน่ายก็ขายดี ด้วยแต่ก่อน
 นั้นมิใคร่จะมีใครได้อ่านเรื่องรามเกียรติ์ ได้รู้เรื่องแต่โดยคหฺรณดคร
 ฤๅษีรูปเขียน ครั้นได้อ่านหนังสือเรื่องเดี่ยยดักพากันชอบใจชอบบท
 ละครไปอ่าน หม่อมตมิตพิมพ์เรื่องรามเกียรติ์แดงพิมพ์บทละครเรื่อง
 อิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ต่อมา เมื่อปัจจุบัค พ.ศ. ๒๔๓๗
 นับว่าบทละครอิเหนาได้พิมพ์เป็นครั้งแรกในที่กต่างน แต่หนังสือโรง

๑ เรื่องวงค์เทวราชนี้เมื่อเจ้าของพิมพ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระราชนิพนธ์เขาเต็นเป็นบทขึ้นมืออยู่หลายเล่มสมุทไทย,

พิมพ์หมอส้มมีแต่โรงพิมพ์อื่น ๆ ก็พากันพิมพ์บทความเรื่องต่าง ๆ จำหน่ายโดยลำดับมา เป็นเหตุให้คนทั้งหลายได้อ่านบทความนั้นแพร่หลาย แต่พวกที่เด่นดกรนอกในพื้นที่เมืองก็ได้เด่นบพระราชาธิบดีพิมพ์ชวไป แต่การที่พิมพ์บทความให้คนทั้งหลายได้อ่านกันแพร่หลายนั้น เคยเป็นเหตุให้มีบทความเกิดขึ้นอีกจำพวก ๑ ซึ่งมีได้แต่งสำหรับเด่นดกรด้วยเมื่อหมอส้มมีพิมพ์บทความขายย่อยเป็นเล่มละดั่งหนึ่ง คนอ่านพากันคิดใจ โดยบทความนั้นเรื่องแล้วก็มีคนถามหาจะใคร่รู้เรื่องต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้พวกเจ้าของโรงพิมพ์อื่น ๆ ที่พิมพ์หนังสือขายอย่างหมอส้มมี จึงคิดอ่านจ้างผู้ชำนาญกลอนไว้แต่งบทความต่อเรื่องเดิมพิมพ์ขายเล่มละดั่งต่อมาอีกหลายเรื่อง แต่ผู้แต่งจะแต่งอย่างไรก็ตามใจ สุดแต่ให้ขายได้เป็นประมาณ ส่วนผู้แต่งนั้นก็ไม่เคยเด่นดกรแต่ไม่ได้หมายจะแต่งให้ใครเด่นดกร ได้ค่าจ้างก็แต่งไปตามชอบใจ เพราะฉะนั้นจึงเกิดเป็นบทความพวกที่แต่งต่อเติมขึ้นอีกพวก ๑ ซึ่งแต่เรียกว่าบทความแต่ดกรหาได้เด่นไม่

ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงอันเป็นปัจจัยแก่ลครว่า

พิเคราะห์ดูโดยทางตำนานการเด่นดกร รัชกาลที่ ๕ ควรนับว่าเป็นหัวต่อของการเด่นดกรว่าอีกคนหนึ่ง ด้วยรัชกาลที่ ๕ ยังยืนถึง ๔๒ ปี ในชั้นแรกการเด่นดกรว่าแพร่หลายดังได้แสดงมาแล้ว แคว้นมาเมื่อการงานทั้งปวงในเมืองไทยเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเจริญของบ้านเมือง

การเดินตกรักก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเหตุต่าง ๆ เป็นต้นว่าเมื่อโปรดให้
 ราษฎรเป็นอิสระแก่ตัวทั่วไป ไม่จำเป็นต้องมีมรดกนายคังประเพณีเดิม ผู้ที่
 จะสมัครให้ถูกเกณฑ์เดินตกรักน้อยลง ด้วยไม่จำเป็นต้องฟังผู้มีบิตา
 คักคักดังแต่ก่อน ส่วนผู้มีบิตาคักคักนั้นเก่า เมื่ออำนาจนำที่แดงทางที่ได้
 ผลประโยชน์จากรักคง การที่จะควบคุมเลี้ยงดูผู้คนไว้เดินตกรักยากขึ้น
 เป็นเครื่องขัดข้องแก่การที่มีตกรักโรงใหญ่ไม่เหมือนแต่ก่อน ถึงตกรัก
 โรงเล็ก ๆ ที่ได้ฝึกหัดขึ้นตามโรงสำหรับรับงานเท่านั้น เมื่อโปรด
 ให้ลดจำนวนบ่อนเลี้ยงโดยอันดับมา ทางที่ตกรักเคยหาผลประโยชน์
 ก็ได้มีน้อยลงทุกที แต่ทุกทีต้องจับจ่ายใช้สอยในการเดินตกรักตัวมาก
 ขึ้น เพราะตั้งของเครื่องบริโภคใช้สอยมีราคายิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ด้วย
 เหตุที่ก้าวเข้ามาเหล่านี้ ผู้ที่มรดกรักว่าจึงพากันเลิกเสียโดยมาก ส่วนผู้ที่
 ยังรักจะเดินต่อไปก็มักต้องคิดเปลี่ยนวิธีเป็นตั้งโรงตกรักประจำที่ เดิน
 เก็บเงินจากคนดูแลผลประโยชน์

ถ้าแก่การที่เดินตกรักโดยกระบวรเก็บเงินจากคนดูนั้น จะได้มี
 ประโยชน์มากถ้าน้อย ถ้าถ้าว่าอีกอันหนึ่ง คือจะได้กำไรฤชาตุน
 ย่อมอาไศรยที่มีคนดูมาที่ดูคนน้อยเป็นข้อสำคัญ ผู้เป็นเจ้าของตกรัก
 จำต้องคิดเดินแต่ให้รอบใจคนดูเป็นปริมาณ ความชอบที่เป็นเหตุให้
 ตกรักใน เช่นตกรักอิเหนาตกรักคนเดือนมกราคมตกรัก เพราะตกรักในเดินสำหรับ
 ตกรักกระบวรว่าแต่เพียงร้อง ไม่เดินตกรักคนของตกรักชานเหมือนกับตกรักนอก
 ถึงแต่เดิมมาก็เดินแต่สำหรับผู้ดู ครั้นเข้ามาเดินให้ราษฎรดู ราษฎร

ก็คิดว่าเงินชักไม่ชอบศุกรในเหมือนกับศกรนอก คือมาเมื่อเกิดวิธีผู้
 ชายเด่นเป็นนิก แต่ผู้หญิงเด่นเป็นศกรร้องมีชน ศกรนอกอย่างแก้ว
 ก็เชื่อมทราวมไปด้วยถันกับศกรใน เพราะการเด่นศกรว่าจะเป็นศกรใน
 ก็ดี ฤๅศกรนอกก็ดี ตัวศกรต้องหัดร่าอยู่ช้านานกว่าจะออกโรงเด่น
 ได้ เครื่องแต่งตัวก็ต้องบดคนเต็มตงทุนมาก ฝ่ายตึกแดดศกรร้อง
 ไม่ค่อยฝึกหัดเท่าใดก็เด่นได้ เครื่องแต่งตัวก็ไม่ต้งตงทุนรอนมากมาย
 เหมือนศกรร่า เพราะตึกเอาไ้รยแค่เงินให้จับชน ศกรร้องก็เอาไ้รย
 แค่เงินประโลมให้ถูกใจคน ก็มีคนตุงได้ผลประโยชน์พอเลี้ยงตัว
 ไร่แค่เท่านั้น ยังมีการเด่นของต่างประเทศ คือหนึ่งนายเข้ามาตงโรง
 เต้นแย่งคนตุงอีกชนหนึ่ง ด้วยเหตุเหล่านี้การเด่นศกรร่าอย่างเดิมจึงได้
 เชื่อมมาโดยลำดับ จนตุงงานนอกจากศกรตงในกรมมหรศพกับ
 ศกรคณะตุงกฤษไปแล้ว ตกรที่จะเด่นเรื่องรามเกียรติ์ อุนรฤ
 ฤๅอืเห็นาได้ตามแบบศกรในเห็นจะมันน้อยทีเดียว บรรยายมาด้วยเรื่อง
 คำานนศกรบิเห็นาสนเนอความเพียงเท่านั้น.

สำนักหอสมุด